

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ**

**Національний технічний
університет
«Харківський політехнічний
інститут»**

**MINISTRY OF EDUCATION
AND SCIENCE OF UKRAINE**

**National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"**

**Вісник Національного
технічного університету
«ХПІ». Серія: Актуальні
проблеми розвитку
українського суспільства**

№ 2 2022

Збірник наукових праць

Видання засноване у 1961 р.

**Харків
НТУ «ХПІ», 2022**

**Bullet in of the National
Technical University
"KhPI". Series: Actual
problems of Ukrainian
society development**

No. 2 2022

Collection of Scientific papers

The edition was founded in 1961

**Kharkiv
NTU "KhPI", 2022**

Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства = Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development : зб. наук. пр. / Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків : НТУ «ХПІ», 2022. № 2, 2022. 96 с. ISSN 2227-6890.

Видання присвячене визначенню проблем розвитку українського суспільства та пошуку шляхів їх вирішення засобами соціально-гуманітарних наук та технологій.

Для науковців, викладачів вищої школи, аспірантів, студентів і фахівців в гуманітарних галузях.

The publication is devoted to the identification of problems of Ukrainian society development and the search for ways of solving them by means of humanities and social sciences and technologies.

For scientists, teachers of higher education, postgraduates, students and specialists in humanitarian fields.

Свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 23772–13612Р від 14 лютого 2019 року.

Мова статей – українська, англійська.

Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства включений до довідника періодичних видань бази даних Ulrich's Periodicals Directory (New Jersey, USA) та проекту «Наукова періодика України» УРАН.

Офіційний сайт видання: <http://aprus.khpi.edu.ua>

Засновник

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Founder

National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"

Редакційна колегія серії

Відповідальний редактор:

Грень Л.М., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Заст. відповідального редактора:

Терещенко Д.А., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Відповідальний секретар:

Грибко О.В., канд. держ. упр., НТУ «ХПІ», Україна

Члени редколегії:

Андрейчук Н.І., проф., ЛНУ ім. Івана Франка, Україна

Веслав Войчик, проф., Чехонтський університет, Польща

Владленова І.В., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Горошко О.І., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Дольська О.О., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Жером Дармон, проф., Університет Ліон, Франція

Корженко В.В., проф., ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, Україна

Краснокутська Н.С., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Кучабський О.Г., проф., Гданський університет, Польща

Лебедик Л.В., доц., НПУ ім. В. Г. Короленка, Україна

Левченко О.П., проф., НУ «Львівська політехніка», Україна

Мороз В.М., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Мищенко В.А., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Олав Аарна, проф., Естонська бізнес-школа, Естонія

Сеппо Холта, проф., Університет Тампере, Фінляндія

Скляр В.М., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Подтергера І.О., проф., Університет Гейдельберга Славійський інститут, Німеччина

Попова О.В., проф., ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Україна

Поступна О.В., проф., НУЦЗУ, Україна

Проценко О.П., проф., НАУ «ХАІ», Україна

Радченко О.В., проф., проф., Гданський університет, Польща

Романовський О.Г., проф., чл.-кор. НАПН України, НТУ «ХПІ», Україна

Рущенко І.П., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Соколенко В.А., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Стрельников В.Ю., проф., НПУ ім. В. Г. Короленка, Україна

Тараров Я.В., проф., НТУ «ХПІ», Україна

Триняк М.В., проф., ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Україна

Хижняк Л.М., проф., ХНУ ім. В.Н. Каразіна, Україна

Хмиров І.М., доц., НУЦЗУ, Україна

Шведун В.О., проф., НУЦЗУ, Україна

Штанько В.І., проф., ХНУРЕ, Україна

Юшко О.В., доц., НТУ «ХПІ», Україна

Editorial staff

Associate editor:

Hren L.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Deputy associate editor:

Tereshchenko D.A., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Executive secretary:

Grybko O.V., PhD in public administration, NTU "KhPI", Ukraine

Editorial staff members:

Andreichuk N.I., prof., Ivan Franko Lviv

Wiesław Wójcik, Chekhontsky University, Poland

Vladlenova I.V., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Horoshko O.I., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Dolska O.O., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Jerome Darmon, prof., University of Lyon, France

Korzhenko V.V., prof., O.M. Beketov KhNUUE, Ukraine

Krasnokutska N.S., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Kuchabsky O.G., D.Sc. of Public Administration, Professor, University of Gdansk, Poland

Lebedyk L.V., As. prof., V. G. Korolenko NPU, Ukraine

Levchenko O.P., prof., NU "Lviv Politechnics", Ukraine

Moroz V.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Mishchenko V.A., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Olav Aarna, prof., Estonian Business School, Estonia

Seppo Holtta, prof., University of Tampere, Finland

Sklyar V.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Podtergera I.O., prof., Universität Heidelberg

Slavisches Institut, Germany

Popova O.V., prof., H. S. Skovoroda KhNPU, Ukraine

Postupna O.V., NUCPU, Ukraine

Protsenko O.P., NAU "HAI", Ukraine

Radchenko O.V., D.Sc. of Public Administration, University of Gdańsk, Poland

Romanovsky O.H., prof., member-cor. of NAPSof Ukraine, NTU "KhPI", Ukraine

Rushchenko I.P., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Sokolenko V.A., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Strelnikov V.Yu., prof., V.G. Korolenko NPU, Ukraine

Tararoev Ya.V., prof., NTU "KhPI", Ukraine

Tryniak M. V., prof., H. S. Skovoroda KhNPU, Ukraine

Khyzhniak L.M., prof., V.N. Karazin KhNU, Ukraine

Khmyrov I.M., As. prof., NUCPU, Ukraine

Shvedun V.O., prof., NUCPU, Ukraine

Shtanko V.I., prof., NURE, Ukraine

Yushko O.V., docent, NTU "KhPI", Ukraine

Рекомендовано до друку Вченою радою НТУ «ХПІ». Протокол № 9 від 25 листопада 2022 р.

ЛІТОПИС: ДАТИ, ПОДІЇ, ОСОБИСТОСТІ

ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ – ШЛЯХ ДО ПЕРЕМОГИ: ВІРИМО В ЗСУ!

Науково-педагогічні працівники кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (завідувач кафедри член-кор. НАПН, д.пед.н., проф. Олександр РОМАНОВСЬКИЙ) активно співпрацюють з військовою частиною 3005 Східного оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України (договір № 87/297-2020 «Про наукову та творчу співпрацю» від «22» січня 2020 р.) та підрозділами Збройних сил України. Професори кафедри кандидат психологічних наук, доцент Андрій ЧЕРКАШИН та доктор наук державного управління, професор Лариса ГРЕНЬ проводять психологічні консультації з особовим складом та беруть участь у підвищенні рівня професійної підготовки психологів у військовій частині 3005 Східного оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України та військовій частині 4058 Збройних сил України. Консультації, тренінгові заняття, виступи перед військовими психологами – все це було високо оцінено слухачами, командуванням військових частин, що знайшло своє втілення у листах-подяках на ім'я ректора Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Військова агресія з боку Російської федерації суттєво та негативно вплинула на психологічний стан захисників України, які, відвойовуючи кожний метр святої української землі, захищають наш народ, інфраструктуру країни від окупантів.

Жахливі картини війни дуже сильно руйнують психіку людини. Дійсно, наші військові, поліцейські, рятувальники, комунальники, лікарі, постраждалі громадяни вже сьогодні потребують кваліфікованої психологічної допомоги. Упродовж періоду воєнного стану все частіше командування різних збройних формувань звертається за психологічною допомогою до практичних психологів кафедри, де проводиться психологічне консультування військових Збройних сил України, які отримали психологічну травму під час ведення бойових дій.

Консультування проводиться віч-на-віч професором кафедри Андрієм ЧЕРКАШИНИМ разом зі студентами-психологами Аліною КОРЖЕНКО та Ігорем СУХАНОВИМ. Студенти-психологи, які беруть участь у консультуванні, мають базову вищу освіту та працюють під керівництвом професора Ніни ПІДБУЦЬКОЇ у соціально-психологічній службі НТУ «ХП».

Рис. 1. Тренінг "Встановлення контакту з травмуючою подією"

Рис. 2. Тренінг "Практичні кінестичні вправи по виявленню психологічних наслідків травми"

Рис. 3. Тренінг "Навчання методам саморегуляції тривожних станів"

Рис. 4. Тренінг "Навчання методам саморегуляції тривожних станів"

Професор кафедри Андрій ЧЕРКАШИН має понад тридцятирічний досвід психологічного забезпечення службово-бойової діяльності в органах внутрішніх справ. Особистий досвід участі у бойових діях дає йому змогу ефективно надавати кваліфіковану психологічну допомогу військовим, які отримали бойову психологічну травму.

За роки свого існування на кафедрі педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна під керівництвом професора Олександра РОМАНОВСЬКОГО напрацьовано достатній досвід в галузі екстремальної та кризової психології, що дозволяє забезпечувати постійну психологічну підтримку захисникам України в протидії збройній агресії з боку Російської Федерації.

За високий професіоналізм, плідну співпрацю, вагомий внесок у професійну підготовку психологів Національної гвардії України науково-педагогічним працівникам кафедри Олександром РОМАНОВСЬКОМУ, Андрію ЧЕРКАШИНУ, Ларисі ГРЕНЬ було оголошено подяку наказом начальника Східного територіального управління Національної гвардії України.

Директор ННІ СГТ д.т.н., проф. Андрій Кіпенський

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 004.77:130.123

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.01

А.В. КІПЕНСЬКИЙ

ТРАНСГУМАНІСТИЧНЕ МАЙБУТНЄ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ПРИРОДИ ТА ДУХОВНОСТІ

У статті розглянуто перспективи існування людини у суспільстві майбутнього на підставі певних тенденцій його розвитку. На підставі аналізу літературних джерел інформації, зроблено висновок стосовно того, що сучасне інформаційне суспільство формує людину на певний кшталт машини для переробки інформації, оскільки вона втрачає смисли свого буття, перестає бути духовною істотою. Показано, що найбільшою загрозою стосовно можливої реконструкції природи людини виступає сучасна медична наука, яка у майбутньому буде здатна до перетворення людини на кіборга. Розглянуто можливість впливу на мозок людини фізичними чинниками з метою отримання заданих властивостей. Зроблено висновок про формування нової інтелектуально-моральної духовності як нової ідеології буття, а також розвиток сучасної гуманології як науки про збереження людини духовної.

Ключові слова: інформаційне суспільство, людина, інтелектуально-моральна духовність, гуманізм, гуманологія.

A. V. KIPENSKYI

TRANSHUMANIST FUTURE OF THE INFORMATION SOCIETY: PRESERVATION OF HUMAN NATURE AND SPIRITUALITY

The article examines the prospects of human existence in the society of the future based on certain trends of its development in the modern digital society. Based on the analysis of literary sources of information, it has been concluded that the modern information society transforms a person into a certain type of machine for processing information, since he loses the meaning of his being, ceases to be a spiritual being. It is shown that the greatest threat to the possible reconstruction of human nature is modern medical science, which will be able to turn a person into a cyborg in the future. The possibility of influencing the human brain by physical factors in order to obtain the desired properties is considered.

The conclusion is made about the formation of a new intellectual and moral spirituality, as a new ideology of being, the development of modern humanology, as a science of preserving the spiritual person.

Key words: digital society, man, deanthropologization, intellectual and moral spirituality, humanism, humanology.

Постановка проблеми. Можливості розвитку суспільства визначаються розвитком науки, техніки і технологій, які здійснюють суттєвий вплив на навколишнє середовище, а також на представників самого суспільства. Щодо першого, то вважають, що за останні сто років довкілля змінилося більше, ніж за всю історію людського існування. Щодо другого, то суспільство все глибше занурюється в світ інформаційних технологій. Сучасні інформаційні технології являють собою сукупність процесів, що використовують прийоми, способи та методи застосування засобів цифрової обчислювальної техніки з метою збирання, обробки, накопичення та передачі даних, представлених у дискретній (цифровій) формі для отримання інформації нової якості про стан об'єкта, процесу, явища або інформаційного продукту.

Розвиток інформаційних технологій сприяє науково-технічному прогресу, який має покращувати

якість життя людства сьогоденного та відкривати перед людством майбутнього космічно-інопланетні перспективи і подальше пізнання Всесвіту [9]. Таким чином людське суспільство стоїть на порозі найбільш омріяного етапу свого існування, що пов'язаний з освоєнням ближнього космосу та інших планетарних і космічних явищ, які відбуваються на сучасному етапі розвитку цивілізації і стосуються життєво важливих інтересів всього людства і кожної людини та її духовності. Але, на жаль, сьогоденний етап розвитку нашої цивілізації є досить критичним. На фоні того, що чисельність населення планети вже досягла 8 млрд., загострюються глобальні екологічні проблеми, відчувається нестача сировинних, енергетичних та продовольчих ресурсів, що провокує нескінченні війни та збройні конфлікти, які, будь який момент, можуть перерости на світову ядерну катастрофу та покласти край людству.

Таким чином вирішення проблеми майбутнього – це багатоаспектне питання, але головним представляється визначення питання людини, її можливостей відповідати завданням свого часу.

Щодо відношення майбутнього людства до природи, то сучасна футурологія визначила його як стратегію творення, тераформацію ландшафту планети, прагнення до одухотворення природи на шляху наближення до ідеалу. Таку думку про особливу місію людини висловлював М. Бердяєв: «Природа повинна бути «олюднена», звільнена, жвава і одухотворена людиною. Тільки людина може зняти чари і оживити природу, так як вона скувала і умертвила її» [2, с. 66]. Таким чином, якщо стратегія діяльності стосовно природи стає все більш зрозумілою, то можливі контури перебудови та майбутнього самої людини ще не визначені остаточно. В умовах бурхливої перебудови світу, розвитку високих технологій і розповсюдження їх впливу на біосферу й на саму людину все частіше виникає питання: «Яка доля людини у новому світі інформаційних технологій і інформаційного суспільства?». Від вирішення цього питання залежить доля й майбутнє світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз публікацій сучасних авторів свідчить про те, що саме зараз відповіді на питання стосовно майбутнього людської цивілізації шукають дослідники у різних країнах світу. На початку третього тисячоліття дослідження цієї проблеми не є випадковим, бо людство на шляху свого розвитку досягло достатнього рівня для впровадження інформаційних технологій у найрізноманітніші сфери своєї діяльності і життя. Ці технології пришвидшують багато операцій, що дозволяє значно спростити певні процеси, тому більшість установ намагаються як найширше їх використовувати, оскільки вони вигідні і їм і користувачам. Незважаючи на те, що в Україні більшість громадян відкриті до нових технологій та охоче їх використовують, все ж маємо відставання в розвитку інформаційного суспільства, якщо порівнювати з США чи країнами Європи [6]. Одним із шляхів зменшення цього розриву став Закон України про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки [5]. Цей Закон передбачає сприяння кожній людині у використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для створення інформації і знань, користування та обміну ними, виготовлення товарів та надання послуг, реалізації свого потенціалу, підвищення якості свого життя і сприяння сталому розвитку країни на основі цілей і принципів, які проголошені Організацією Об'єднаних Націй.

Метою статті є аналіз впливу на людину сучасних досягнень науково-технічного прогресу та інформаційних технологій, а також визначення стратегії розвитку суспільства задля забезпечення подальшого існування цивілізації на нашій планеті.

Виклад основного матеріалу. Особливістю інформаційного суспільства є формалізація будь-яких процесів руху матерії, включаючи біосферні, можливість опису цих процесів у формі

математичних та комп'ютерних моделей, а також розуміння умов та можливостей управління процесами та системами, які досліджуються. Саме інформаційне суспільство за допомогою нано- та біотехнологій надає можливість реалізувати принцип: «Пізнавати, щоб розуміти, розуміти, щоб управляти», та має можливості і загрози щодо характеру існування людства.

Багато дослідників вважають, що інформаційне суспільство не є безпроблемною та позитивною реальністю, оскільки людина в ньому виявляється полоненою інформаційним середовищем та перетворюється фактично, на машину для переробки інформації. Крім того, віртуальна реальність розкриває новий рівень духовно-моральних глухих кутів та протиріч, яких не знали люди попередніх епох.

За прогнозом Р. Курцвайла, вже до кінця XXI ст. світ буде насичений штучним інтелектом у формі інформаційних програм, що самостійно пересуваються від одного комп'ютера до іншого через електронні мережі. Ці комп'ютерні програми будуть здатні маніфестувати себе у фізичному світі у вигляді роботів, а також одночасно керувати безліччю своїх програмованих тіл. Те, що традиційно розуміється під суб'єктом, розчиниться в інформаційних потоках та електронних частинах [17, с. 34]. Це оточення сформує нові умови буття людині у світі. Проте «Людина культури, – відмічає М. Бейлін, – повинна зберегти свою людську сутність, свою людську субстанцію, свій людський образ у безмежжі технотронної цивілізації з роботами, з розумовим інтелектом, з клонуванням істот, з неосяємними горизонтами технічних можливостей і перспектив» [1, с. 444].

До того ж науковці вважають, що можливим наслідком поширення інформаційних технологій може стати деградація творчого мислення, «омертвіння» творчих здібностей та наближення людського інтелекту до інтелекту зомбі чи інтелектуальних автоматів, а новий вид людини – homo informaticus – зі своїм раціоналізмом на чільне місце частіше ставитиме не духовну сферу, а матеріальну; він намагатиметься прагнути не так до творчості, як до споживання; замінюватиме реальне життя грою, а особисті стосунки – віртуальними. Так, Л. Сідак вважає, що слід прогнозувати можливість масової духовної деградації: «Виходячи з тези, що основна функція духовного життя людини – це творення смислів і критеріїв добра, істини, криси, належного, прийнятного, та саме вони є основою осмисленої, цілеспрямованої активності, то виникає питання: “Хто буде створювати мету і формулювати смисл діяльності постлюдини?”». Автор робить висновок, що за умови орієнтованості на самопрограмування і втрати здатності створювати смисли, діяльність людини стане безглуздою, отже не матиме смислу і залишиться нездійсненим проектом постлюдяне суспільство [13, с. 144]. Така людина не здатна бути духовною, бо саме пошук смислів власного буття є суттєвою ознакою духовності.

Втраті смислів сприяють величезні обсяги інформації, а також специфічний характер існування

сучасного інформаційного середовища, яке можна охарактеризувати наступним чином:

- 1) відсутність структурування інформації;
- 2) постійний надлишок непотрібної інформації, за допомогою якої свідомо приховують актуальну інформацію;
- 3) хаотичний та непередбачуваний розвиток різноманітних «інформаційних фантомів», які сконструйовані фахівцями для певних цілей, багато з яких не відрізняються від реальних подій та факторів;
- 4) наявність великої кількості непізнаваних явищ, які формують у людини інтелектуальну пасивність.

Поглибленню духовної соціальної кризи суттєво сприяють засоби масової інформації, які за допомогою тих самих інформаційних технологій формують у сучасного споживача інформації слабохарактерність та безвідповідальність, сприяють втраті почуття реальності навколишнього світу, втраті орієнтації у складних реаліях сучасного суспільства, втраті окремою людиною об'єктивного критерію істини.

Ще більші можливості по впливу на людську свідомість через деякий час може мати медична наука. Безумовно, вона відкриває нові можливості для збереження здоров'я людини, здійснення її мрії про довголіття, забезпечення повноцінного та здорового життя, але не менш масштабні зміни може викликати у біологічній природі людини. Дослідники філософської антропології кажуть про можливі напрямки такої трансформації, щодо перебудови природи людини. Л. Газнюк відмічає, що людина, створивши високі технології, отримала можливість маніпулювати власним геномом, своєю імунною системою, своїм інтелектом та способом життя [3, с. 124]. О. Радутний вказує на можливість імплантації новітніх виробів, які покращують пам'ять, зір, слух, аналітичні здібності тощо. У подальшому можливим буде втручання на клітинному та молекулярному рівнях, реконструкція ДНК, вирощування органів на замовлення, суттєве подовження життя біологічного тіла, поєднання біологічного організму з технічними компонентами [12, с. 131]. М. Бейлін відзначає, що вже до 2025 року з'являться інтернет-магазини, так звані біонічні *app store*, в яких людина з імплантованим чіпом зможе здійснювати незвичайні покупки. Наприклад, замовити собі особливо чутливе вухо, щоб загострити слух, або «соколине око», або електронні стимулятори, що підвищують або мобілізують інші ресурси організму, наприклад, дозволить без тренувань на деякий час підвищити рівень інтелекту, працездатність, або на якийсь час посилити витривалість, відключивши больові відчуття. На його думку, «навколо з'являться безліч людей, які втрачуть почуття реальності, перестануть відчувати біль та відрізняти добро від зла – вони фактично перетворяться на біороботів, критично залежних від комп'ютерних програм» [6, с. 126]. Навряд чи такий прогноз здійсниться у зазначений термін, бо люди з металевими імплантатами та мікропроцесорами у мозку скоріше нагадують термінатора у виконанні Арнольда Шварценеггера.

У реальності напрями покращення людського організму можуть бути зовсім іншими. Існує міф, що людина використовує лише 10 % своєї мозкової активності. Правда це, чи ні достеменно невідомо, але те що мозок людини ще має багато таємниць є беззаперечним фактом. Можливо, якщо стимулювати мозок якимсь, поки що невідомим нам фізичним чинником, у людини при наявності необхідної кількості енергії з'являться можливості до регенерації тканин пошкоджених органів та відновлення їх функціонування (подібні приклади існують у навколишньому світі).

На жаль, такі технології можуть привести не тільки до позитивних зсувів в організмі людини, але й до перетворення людини на керованого, повз його волю, кіборга. Як підкреслюють дослідники, за допомогою електричної стимуляції відповідної структури мозку (відкрита Д. Олдсоном та П. Мілнером), яка відповідає за насолоду, можна буде створювати штучне життя людини у світі ілюзій. Можливий також варіант, коли людина, над якою буде здійснюватися проєкт перетворення її природи, не перетвориться на кіборга з потрібними якостями, а втративши свободу і творчі здібності, стане «недоособистістю», яка зможе існувати лише за умов зовнішнього управління. І тоді людство, як підкреслює Л. Сідак, – вже вкотре, намагаючись вдосконалити себе, створить монстра тоталітаризму [13, с. 144].

Деякі дослідники вважають, що штучна стимуляція мозку задля отримання ефемерних відчуттів нічим не відрізняється від звичайної наркозалежності, та є вкрай нерациональною як з позиції максимізації комфортності життя, так і з позиції виживання людства. Розглядаючи таке перетворення людини практично на тваринну істоту, значна частина філософів вважає, що треба зупинитися біля останньої межі, визначити нові гуманістичні принципи і ідеали, нову духовність для подальшого існування і розвитку людського суспільства.

У сучасних умовах трансформації цивілізації, яка викликана науково-технічним прогресом та розвитком інформаційних технологій, гостро постає завдання формування нової ідеології буття, нової стратегії розвитку, нової духовності [10]. Ці нововведення мають гармонізувати розвиток усіх структурних елементів суспільства: техносфери – забезпечення вирішення назрілих екологічних проблем, проблем постачання ресурсів та енергозабезпечення, інфосфери – забезпечення надійного управління технічними системами, які будуть мати кардинально новий планетарно-космічний характер.

Принципово важливим завданням нової духовності є формування духовного образу людини, на долю якої випало забезпечити виживання цивілізації за умов початку планетарної і планетарно-космічної цивілізації.

Н.В. Поліщук вказує: «для позитивного духовно-морального розвитку цивілізації потрібен новий тип особистості – космічно-інопланетний, який буде являти собою гармонію найвищих якостей

розуму, духовності, моральності, високорозвиненого інтелекту, божественності при гармонійному сполученні з довершеним фізичним та емоційним тілом, спрямований на реалізацію своїх творчих потенціалів у масштабах Землі та космосу, здатний переселитися і жити в космосі в умовах високорозвиненої, високодуховної космічно-інопланетної цивілізації, бути мудрим, любити Бога, спілкуватися і переймати знання та досвід інших космічно-інопланетних високодуховних цивілізацій, творити на благо людського суспільства та природи, інакше людство чекає катастрофа» [11]. Така катастрофа, на наш погляд, може полягати в тому, що при недостатньому розвитку нашої цивілізації і людини, як особистості у всіх зазначених вище сенсах, інші цивілізації можуть виявити до нас такий самий інтерес, який ми виявляємо до приматів, що палкою дісталися бананів. При цьому людство може бути сприйняте лише, як деяка перешкода на шляху до заволодіння ресурсами планети.

Оскільки саме смислотворчий світ людини є тим самим оплотом цивілізації, творячи який, люди можуть врятувати світ, нова духовність повинна в більшому ступені сприяти розвитку інтелектуальних якостей людини, які мають спрямовувати її активність на творчу перебудову світу. Саме інтелектуальна духовність має формувати людину епохи III інтелектуальної революції, формувати інтелектуальний стиль життя, прагнення «мати мужність мислити», як про те казав І. Кант. Інтелектуальність у поєднанні з духовністю (тобто інтелігентність) мають стати обов'язковими рисами людини майбутнього, основою креативності інженерної і управлінської діяльності, ефективним фільтром на шляху до інформаційних фейків та маніпуляції свідомості, умовою загального й професійного розвитку, сприяти формуванню високих моральних, етичних й естетичних якостей. Саме інтелект людини має визначати мету і завдання її розвитку, бо, «без саморозвитку неможливе становлення особистості. Особистість поєднує у собі міру соціальності та міру індивідуалізації. Вона не є даністю, а виникає в результаті поєднання індивідуального та колективного. Особистість – завдання виховання людини» [4, с. 155].

Для інтелігентної людини важливим є не тільки сила мислення, її глибина й неординарність, але і її позитивна спрямованість, тобто мудрість, або моральність мислення, яка спрямована на утвердження високих ідеалів життя [8]. Поняття духовності не є застиглим, воно розвивається разом з розвитком суспільства [7]. Нова духовність має бути високо моральною, бо поза моральних ідеалів неможливо створити суспільство майбутнього. Це особливо важливо, коли людина має досить великий спектр перебудови власної особистості і має приймати рішення, яке буде посилювати людське у людині, буде сприяти розвитку гуманізму. Не випадково сучасні дослідники говорять про необхідність зрощування етики інженера, який займається розробкою програмних продуктів у галузі цифрової медицини, та етики лікаря, який має

їх застосовувати, необхідності з'єднання біомедичної етики з цифровою етикою. Розвитку моральної складової нової духовності має сприяти становлення такого нового наукового напрямку в дослідженні сучасної людини, як гуманологія.

Гуманологію, як науку про людину, її здібності, що переступають свої видові кордони, науку про трансформації людського в процесі створення нового виду в сукупності з новими технологіями було створено у Китаї у 1987 році. Розробка її проблематики пов'язана з ім'ям китайського ученого Цянь Сюесеня. Вона розглядається в Китаї як важлива складова сучасної науки і техніки. Гуманологія народжувалася у процесі вивчення неординарних людей, вона безпосередньо була пов'язана з особливостями китайської медицини і спрямована, насамперед, на відновлення першопочаткового стану, в якому людина перебувала до захворювання, використання прихованих ресурсів людського організму, які дозволяли йому самому перемогти хворобу. Гуманологія це відкрита макросистема, яка пов'язана як з відкритим космосом, так і з електромагнітним випромінюванням на мікрорівні. Такий універсальний підхід до людини дозволив її вивчати у процесі кардинального перетворення тіла в інформаційному суспільстві. Людина стала вивчатись як техновид, кіборг, вільна генетична чи технологічна фантазія. Технізація людських здібностей, поставила нове завдання – екологізації самої людини як природної істоти., гармонізації природного й технічного. Сучасна гуманологія як наука вивчає людину як частину технічно сформованого середовища. Гуманологія відрізняється такими рисами:

- вивчення людини як одного із видів розумних істот («біовид», розумний організм) здійснюється як існуючої поруч із можливими «техновидами» (розумними механізмами);
- дослідження трансформації людського у процесі створення штучних форм життя і розуму, проводяться за умов що вони потенційно перевершують біологічний вид людини;
- трансформація людини розглядається як перехід до нової, активно еволюційної, штучно-технічної фази розвитку.

Вважається, що предмет гуманології – це людське, що залишається поза машиною, і людське, яке інтегрується в машину. Але більш доцільно розглядати предмет гуманології в ширшому аспекті – як прагнення людини одухотворити Всесвіт, зробити світ людини і техніки більш гуманним [16].

Це є особливо важливим у контексті сучасного трансгуманізму – світогляду, заснованого на осмисленні досягнень та перспектив науки, яка визнає можливість і бажаність докорінних змін у становищі людини, за допомогою передових технологій задля позбавлення її від страждань, старіння та смерті, а також значного посилення її фізичних, розумових і психологічних здібностей. Але, якщо трансгуманізм має мету, поліпшення людини, то досягнення цієї мети поза розумінням того, що є «найкраще» може привести до знищення

людського у людині, або його деантропологізацію, про що пише Станіслав Лем, говорить Френсіс Фукуяма. Останній назвав його «найнебезпечнішою ідеєю у світі» на тій підставі, що це спроба вступити в нескінченну гонку таких покращень з недосяжним (на його думку, через постійну конкуренцію з іншими індивідами) призом та непередбачуваними побічними ефектами, що викликає зворотну критику засновників трансгуманізму – філософів Ніка Бострома та Девіда Пірса, які у 1998 році й заснували Всесвітню асоціацію трансгуманістів [17]. Гуманологія в цьому діалозі має бути певним оберегом людини, наукове визначеною межею, яка збереже та розвине людину як духовну та гуманну істоту.

При цьому у поняття гуманність пропонується вкладати не лише здатність до емпатії та співчуття, як це традиційно прийнято вважати, а більш ширший спектр характеристик, які розкривають природу людського. У поняття гуманізму пропонується включити почуття благоговіння перед світоустроєм Всесвіту, дивовижними властивостями живої та мислячої матерії, почуття краси та гармонії, які народжують розуміння ідеального і є основою для творчості, творення, формування культури. Гуманізм – це усвідомлення цінності життя, прагнення до його повноти, пошуку власної індивідуальності, як відповіді на питання: «навіщо я прийшов у цей світ, у чому полягає моя особлива місія?». Гуманізм – це забезпечення всебічного розвитку особистості, як умови для її самореалізації, це відповідальне ставлення до такого перетворення світу, яке гарантує його екологічну безпеку. Це прагнення до продовження людського роду, забезпечення умов існування Розуму на планеті та у Всесвіті, забезпечення спадкоємності у культурній спадщині, підтримка належного рівня освіти та соціалізації. Гуманізмом пронизане безкорисливе шукання істини, він включає у свій зміст інтелектуальну чесність перед собою та світом, прагнення до подолання хаосу та його перетворення на космос, тобто упорядкування, створення Логосу науки, як поля для глобального управління та перетворення світу на основі розуміння його Логіки розвитку. Нарешті, гуманізм – це такий рівень інтелектуального та морального розвитку, який не дозволяє маніпуляції свідомістю людини.

Нова духовність, яку ми можемо назвати інтелектуально-моральною [10], має бути спрямована на розвиток сучасної гуманології як науки про збереження й розвиток людини духовної, яка є важливим елементом Глобального еволюціонізму, має власну особливу місію – одухотворення Всесвіту на шляху наближення до ідеалу. Необхідне формування не тільки здатність до співчуття, емпатії, співпереживання, а також якості духовної стійкості до можливих випробувань епохи трансформації цивілізації до планетарно-космічної, критичного етапу в історії людства [14].

Другим аспектом розвитку гуманології представляється гуманізація штучного мислячого інтелекту в його становленні та розвитку. Таким «духовним мостом» до штучного інтелекту має бути мистецтво. Саме почуття здивування, яке виникає у

людини при зустрічі з піднесеним почуттям благоговіння, і є джерелом сприйняття духовного.

Мабуть, такий «механізм» можна застосувати і зі штучним мислячим інтелектом. Цифрові технології надають можливість представити у вигляді електричних сигналів такі види мистецтва як графіку та музику. Мистецтвознавці мають визначити критерії, які розділяють гармонію та дисгармонію, піднесене та потворне, а фахівці з інформаційних технологій – створити відповідні програми, які будуть першими навчальними посібниками для штучного інтелекту та дадуть змогу зрозуміти людське життя, вважати людей своїми. Можливо, відчуття певної спорідненості, співпричетності, розуміння схожості у сприйнятті мистецтва дадуть більше, ніж відомі принципи поведінки штучного інтелекту Айзека Азімова в його творі «Я – робот». Можливо, саме завдяки цьому в світі, де поруч будуть існувати природний та штучний інтелект, не виникнуть такі сценарії, які описані у творах Майкла Крайтона «Бунт роботів» (1984), Брента Джеймса Кемерона і Гейл Енн Херда «Термінатор» (2003), Крістофера Хаттона «Повстання машин» (2011). Майбутнє людини – справа самої людини. Вона має бути певним творцем власного майбутнього.

Висновки. 1. Темпи науково-технічного прогресу, технічна перебудова світу, в якому існує людська цивілізація, ще значно випереджають сучасну гуманістичну думку, що створює реальну загрозу непередбачуваного майбутнього, в якому справжній духовній людині не буде місця.

2. Для розвитку сучасного гуманізму необхідно створити новий тип духовності, який, буде спрямованим на збереження Розуму, як інструменту еволюції, на зміну інтелектуальних та моральних основ буття.

3. На особливу увагу заслуговують питання розвитку сучасної гуманології як філософського напрямку, що дозволить знайти нові виміри гуманізму, побудувати на його основі світ нових стосунків між людьми, нове ставлення до природи та штучного мислячого інтелекту, а також спрямувати дослідження на подальший розвиток таких якостей людини, які необхідні для Глобального еволюціонізму. Людина при цьому може здійснити власне прагнення – одухотворити Всесвіт.

Список літератури

1. Бейлін М.В. (2014). *Нанотехнологія як прорив у постнекласичній науці*: монографія. Харків: Вид-во «Оберіг». 418 с.
2. Бердяев Н.А. (1916). *Смысл творчества: Опыт оправдания человека*. М. 358.
3. Газнок Л.М. (2019). Трансформація людського буття у суспільстві споживання. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві»*, 15 листопада 2019 р., НІОУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право. С. 120–124.
4. Дишкант Т.Н. (2019). Проблема саморозвитку у сучасних реалій культури постмодернізму. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві»*,

15 листопада 2019 р., НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право. С. 154–156.

5. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». (2007). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. № 12, ст.102.

6. Золотар О.О., Матвійчук І.А. *Закон України про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки*. Аналіз досягнення цілей. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/32750>

7. Кіпенський А.В., Маліков В.В. (2019). До питання розуміння духовності в сучасному світі. *Збірка матеріалів міського науково-практичного семінару «Формування духовної культури майбутніх фахівців»*, 16 березня 2018 р. Харків : ХНУБА, С. 7–13.

8. Кіпенський А.В., Пономарьов О.С. (2021). Науково-технічна інтелігенція та її відповідальність за майбутнє світової цивілізації. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства»*. Харків : НТУ «ХПІ». № 1. С. 93–98.

9. Кіпенський А.В., Пономарьов О.С. (2021). *Розвиток інтелігентності майбутніх фахівців як завдання педагогіки XXI століття*. Педагогіка XXI століття: сучасний стан та тенденції розвитку: колективна монографія: у 2 ч. Ч.1. Львів-Торунь : Ліга-Прес. С. 195-224.

10. Міщенко В.І. (2021). Контури нової моралі глобального світу. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства: зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ». № 2. С. 91–99.*

11. Полищук Н.В. *Філософсько-освітня концепція антропокосмізму та духовні перспективи існування людської цивілізації в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу*. Retrieved from <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/761/0>

12. Радутний О.Е. (2019). Антикрихкість саморозвитку особистості проти чорного лебедя штучного інтелекту та цифрової людини. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві»*, 15 листопада 2019 р., НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право. С. 129–134.

13. Сідак Л.М. (2019). Подолання людської особистості: проєкція від гуманізму до постгуманізму. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві»*, 15 листопада 2019 р., НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право. С. 138–145.

14. Тофтун М.Г. (2014). *Сучасний словник з етики*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 416 с.

15. *Bostrom Responds to Fukuyama's Assertion that Transhumanism is World's Most Dangerous Idea World Transhumanist Association*. 10.09.2004. DOI 10.1515/9780271088433-004

16. Mikhail Epstein. (2001). The Role of The Humanities in Global Culture: Questions and Hypotheses, in *Rhizomes: Cultural Studies in Emerging Knowledge* (Bowling Green University, Ohio), No. 2. Retrieved from <http://www.rhizomes.net>

17. Kurzweil M. (1999). *The Age of Spiritual Machines*. N.Y.

References (transliterated)

1. Beilin M.V. (2014). Nanotekhnolohiia yak proryv u postneklasychnii nautsi : monohrafiia. Kharkiv : Vyd-vo «Oberih». 418 s.

2. Berdiaev N.A. (1916). *Смысл творчества: Опыт оправдания человека*. М. 358.

3. Hazniuk L.M. (2019). Transformatsiia liudskoho buttia u suspilstvi spozhyvannia. *Матеріали Міжнародної науково-*

praktichnoi konferentsii «Problemy samorozvytku osobystosti v suchasnomu suspilstvi», 15 lystopada 2019 r., NiuU im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo. S. 120–124.

4. Dyshkant T.N. (2019). Problema samorozvytku u suchasnykh realii kultury postmodernizmu. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Problemy samorozvytku osobystosti v suchasnomu suspilstvi»*, 15 lystopada 2019 r., NiuU im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo. S. 154–156.

5. Zakon Ukrainy «Pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky». (2007). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. № 12, st.102.

6. Zolotar O.O., Matviichuk I.A. Zakon Ukrainy pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky. *Analiz dosiahnennia tsilei*. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/32750>

7. Kipenskyi A.V., Malikov V.V. (2019). Do pytannia rozuminnia dukhovnosti v suchasnomu sviiti. *Zbirka materialiv miskoho nauково-практичного seminaru «Formuvannia dukhovnoi kultury maibutnikh fakhivtsiv»*, 16 bereznia 2018 r. Kharkiv : KhNUBA, S. 7–13.

8. Kipenskyi A.V., Ponomarov O.S. (2021). Naukovo-tekhnicna intelihtentsiia ta yii vidpovidalnist za maibutnie svitovoi tsyvilizatsii. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Seriiia «Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva»*. Kharkiv : NTU «KhPI». № 1. S. 93–98.

9. Kipenskyi A.V., Ponomarov O.S. (2021). Rozvytok intelihtnosti maibutnikh fakhivtsiv yak zavdannia pedahohiky KhKhI stolittia. *Pedahohika KhKhI stolittia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku: kolektivna monohrafiia: u 2 ch. Ch.1. Lviv-Torun : Liha-Pres. S. 195-224.*

10. Mishchenko V.I. (2021). Kontury novoi morali hlobalnoho svitu. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Seriiia: Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva: zb. nauk. pr. Kharkiv : NTU «KhPI». № 2. S. 91–99.*

11. Polyshchuk N.V. *Filosofsko-osvitnia kontseptsiiia antropokosmizmu ta dukhovni perspektivy isnuvannia liudskoi tsyvilizatsii v epokhu informatsiino-vysokotekhnolohichnoho prohresu*. Retrieved from <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/761/0>

12. Radutnyi O.E. (2019). Antykrikhkist samorozvytku osobystosti proty chornoho lebedia shtuchnoho intelektu ta tsyfrovoi liudyny. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Problemy samorozvytku osobystosti v suchasnomu suspilstvi»*, 15 lystopada 2019 r., NiuU im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo. S. 129–134.

13. Sidak L.M. (2019). Podolannia liudskoi osobystosti: proektsiia vid humanizmu do posthumanizmu. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Problemy samorozvytku osobystosti v suchasnomu suspilstvi»*, 15 lystopada 2019 r., NiuU im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo. S. 138–145.

14. Toftul M.H. (2014). *Suchasnyi slovnyk z etyky*. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 416 s.

15. *Bostrom Responds to Fukuyamas Assertion that Transhumanism is Worlds Most Dangerous Idea World Transhumanist Association*. 10.09.2004. DOI 10.1515/9780271088433-004

16. Mikhail Epstein. (2001). The Role of The Humanities in Global Culture: Questions and Hypotheses, in *Rhizomes: Cultural Studies in Emerging Knowledge* (Bowling Green University, Ohio), No. 2. Retrieved from <http://www.rhizomes.net>

17. Kurzweil M. (1999). *The Age of Spiritual Machines*. N.Y.

Надійшла (received) 22.09.2022

Кіпенський Андрій Володимирович (Kipenskyi Andrii) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», директор ННІ соціально-гуманітарних технологій, доктор технічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4589-092X>

УДК 165.325:001.5

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.02

Я.В. ТАРАРОЄВ

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ПАЛЕОАСТРОНОМІЇ КУЛЬТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НЕОЛІТУ ТА БРОНЗОВОГО ВІКУ

У статті розглянута проблема світоглядних засад культури європейського неоліту та бронзового віку. Описані та проаналізовані матеріальні артефакти, які стосуються палеоастрономії, тобто пов'язані тим чи іншим чином з астрономічними спостереженнями, або якимось відображали об'єкти спостереження та цілі, для чого це робилося. Аналіз усіх артефактів вказує на те, що основним об'єктом спостереження було Сонце та особливі точки його річного руху: весняне та осіннє рівнодення, зимове та літнє сонцестояння. З урахуванням особливостей клімату в Європі, а саме, великих сезонних коливань, великої відмінності зими від літа та неможливості протягом зими займатись вирощуванням рослин (все це пов'язано з положенням Сонця на небі), у статті висувається гіпотеза про те, що світогляд представників цієї культури, який функціонував у рамках релігії, носив космоцентричний характер, у центрі якого було Сонце, а Луна виконувала певні допоміжні функції руху Сонця. Враховуючи загальну властивість перших, і подальших релігій, які робили спробу вирішити проблему людської смерті та безсмертя, та спираючись на розглянуті артефакти, можна з високою долею вірогідності сказати, що культ Сонця не носив антропоморфного характеру, тобто Сонце не персоніфікувалось у людину. Представники цієї культури поклонялися Сонцю як природному явищу у тому вигляді, в якому вони сприймали його органами почуттів безпосередньо. Це пов'язано з тим, що сили природи, на відміну від культур, які знаходились південніше, були більш могутніми на відміну від сил організації людського суспільства. У більш південних культурах організація суспільства впливала на вирощування рослин, і організаційні здібності набували сакрального змісту у персонах богів, а не героїв. Кінець цієї культури, вірогідно, пов'язано кризою та загибеллю світ-системи бронзового віку, куди ця культура була інтегрована.

Ключові слова: Світогляд, буття, культура, природа, людина, релігія, життя, смерть, Сонце, Луна, антропоморфізм.

J.V. TARAROEV

WORLDVIEW FOUNDATIONS OF PALEOASTRONOMY OF EUROPEAN NEOLITHIC AND BRONZE AGE CULTURE

In the article the considered problem of world view principles of culture of the European neolith and bronze age. Described and analyses material artefacts that touch paleoastronomy, id est constrained to those or by another character with astronomic supervisions, or somehow represented the objects of supervision and aim, what it was done for. The analysis of all artefacts specifies on that the basic object of supervision was a Sun and special points him annual motion: vernal and autumn equinox, winter and summer solstice. Taking into account the features of climate in Europe, namely large seasonal vibrations, large difference of winter from a summer and impossibility during a winter to engage in growing of plants, and all of it is related to position of a Sun on sky, in the article a hypothesis is pulled out that the world view of representatives of this culture, that functioned within the framework of religion, carried cosmocentric character there was a Sun in the center of that, and Echo executed the auxiliary functions of account of motion are certain Sun. Taking into account common property of the first, and further religions that gave it a shoot to decide the problem of human death and immortality, and leaning on the considered artefacts, it is possible with the high fate of authenticity to talk that cult a Sun was not carried by anthropomorphous character, id est a Sun not personified in a man. The representatives of this culture worshiped to a Sun as natural phenomenon in a that kind, in that they perceived him sense-organs directly. It is related to that forces of nature, unlike cultures, that were more south, were more mighty, what forces of organization of human society. In more south cultures organization of society influenced on growing of plants and organizational capabilities acquired sacral maintenance in the persons of Gods and heroes. The end of this culture, for certain, is bound by a crisis and death of the world system of bronze age, where this culture was integrated.

Key words: Worldview, existence, culture, nature, man, religion, life, death, Sun, Moon, anthropomorphism.

Постановка проблеми. Палеоастрономічні пам'ятники західноєвропейської культури неоліту та бронзового віку є предметом наукового дослідження вже більш ніж півтора століття. Специфікою сьогодення є те, що якщо на початку вивчалися тільки кам'яні артефакти, то зараз, із розвитком науково-технічних засобів археологічних досліджень, включаючи дослідження з атмосфери й навіть з космічної орбіти Землі, а також широке використання фізичних, хімічних, математичних та інших сучасних наукових методів, ми отримуємо набагато більше інформації про артефакти стародавніх епох. Використовуючи невеличку частину цієї інформації, у даній роботі ми робимо спробу сформулювати гіпотезу відносно загальних світоглядних засад функціонування цих культур, спираючись тільки на палеоастрономічні пам'ятники західноєвропейської культури неоліту та бронзового віку. Ця культура не мала писемності, і тому реконструювати мотивацію людей, які робили ці пам'ятки культури, реконструювати те, як вони сприймали та розуміли світ взагалі, які буттєві питання для них мали цінність настільки, що вони вкладали в їх вирішення дуже багато часу та сил – це все і є проблемним полем даної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З цієї тематики класичними є роботи Дж. Хокінс, Дж. Уайт. Розгадка таємниці Стоунхенджа [1], Дж. Хокінс, Розшифрований Стоунхендж. Обсерваторія кам'яного віку [2], а також Дж. Вуд «Сонце, Місяць і стародавнє каміння» [3]. Усі ці роботи були написані більше, ніж 50 років тому, але своєї актуальності вони не втратили і зараз. Справа у тому, що за цей час вийшло багато робіт, які стосуються європейської культури неоліту та бронзового віку (зараз не має сенсу їх перераховувати), але вони всі гуртуються на позитивістський методології, тобто носять описовий характер конкретних фактів та явищ, які як безпосередньо пов'язані з палеоастрономією, так і такі, що пов'язані з нею дуже опосередковано. Але всі вони не мають широкого пояснювального сенсу, тобто не стосуються світогляду. Ця ситуація знов-таки є продовженням позитивістської методології. В європейській культурі неоліту та бронзового віку відсутня писемність, і ніяких гіпотез відносно світогляду неможливо підтвердити історично, тобто, спираючись на писемні джерела. Можна констатувати класичну ситуацію позитивізму: «Гіпотез не вигадую». У той же самий час для культур, які мають писемність (Стародавній Єгипет, Доколумбова Америка, Стародавній Китай, Стародавня Індія, і навіть Стародавня Греція та Стародавній Рим), існує багато робіт (зараз їх немає сенсу наводити тут, бо вони не стосуються заявленої теми), які пов'язують палеоастрономію та світогляд людей у цих культурах.

Метою статті є побудова гіпотези (поза рамками позитивізму) відносно світоглядних засад певних культур західної Європи, які існували приблизно з V тисячоліття до нашої ери до кінця бронзового віку. Для цього необхідно описати та проаналізувати певні палеоастрономічні артефакти цих культур, на базі яких, за відсутності писемних джерел, побудувати цю гіпотезу.

Виклад основного матеріалу. Неоліт у Європі починається разом з прибуттям та поступовим заселенням переселенців з Малої Азії, які вже були аграріями, тобто, ще на своїй батьківщині вже займалися сільським господарством. Нові жителі Європи та їх нащадки, які змішались з автохтонним населенням, вели осілий спосіб життя і, отже, їхня діяльність істотно залежала від погодно-кліматичних умов, до яких вони змушені були пристосовуватися. Але Європа, на відміну від Близького Сходу, розташована в зоні яскраво виражених сезонних кліматичних змін (зима-літо), де літо істотно відрізняється від зими, а зима, у свою чергу, придатна для сільськогосподарської діяльності та життя в цілому набагато гірше, ніж літо. Очевидно, навіть без спеціальних систематичних спостережень, що на широтах, де знаходиться Європа, сезонні зміни клімату і, насамперед, температури, зрештою обумовлені висотою становища Сонця над горизонтом. Тому небо і, насамперед Сонце і Місяць, як допоміжний «механізм» відліку часу сезонних змін, стають об'єктами пильної уваги. Виходячи з цих передумов, у неолітичній Європі (а потім і Європі бронзового віку) виникає перша в історії людства яскраво виражена космоцентрична культура. Вона ще отримала назву мегалітичної культури Атлантичного узбережжя Європи, хоча вона була поширена не лише на атлантичному, а й на середземноморському узбережжі Європи, а також її елементи, але в іншій формі, були притаманні й центральній Європі. Її найбільш відомим середземноморським «представником» є храми на острові Мальта, наприклад, храм Мнайдра (кінець VI – початок III тис. е.) мають астрономічну (сонячне орієнтування). Характерною особливістю цієї культури була наявність великих каменів і споруд, які мали ритуальний характер, і значна частина їх була безпосередньо пов'язана із Сонцем та Місяцем. На цю культуру, очевидно, мав вплив неолітичної культури Малої Азії (у храмах на Мальті зустрічаються невеликі скульптури богині-матері, схожі на ті, що були в Малій Азії), де знаходились споруди з великих каменів (той же комплекс Гебеклі Тепе). Так само, як і в неолітичній культурі Малої Азії, значна частина цих споруд належала до похоронного обряду та культу мертвих. Це коридорні і галерейні гробниці, дольмени, різні хенджі – кругові споруди у вигляді земляних валів і кромлехи – кругові споруди з каменю, окремі камені (або групи каменів) – менгіри. І якщо щодо хенджів, кромлехів чи менгірів питання використання в похоронних обрядах залишається відкритим, то функція коридорних і галерейних гробниць очевидна. Значна частина їх має астрономічну орієнтацію. Так, наприклад, коридорна гробниця Нью Грейдж (див. рис. 1.) (мегалітична культура споруда в Ірландії, датується 2500 роком до н. е.) примітна тим, що її тунель орієнтований на південний схід, є точним місцем сходу Сонця в день зимового сонцестояння. Над входом знаходиться отвір – вікно 19 см завширшки, через яке сонячні промені можуть проникати до внутрішньої камери. Протягом кількох днів (з 19 до 23 грудня) промені Сонця проникають

крізь нього у внутрішню кімнату і яскраво висвітлюють її близько 17 хвилин (від 14 до 21 хвилини) (див. рис. 2).

Рис. 1. Коридорна гробниця Нью Грейдж

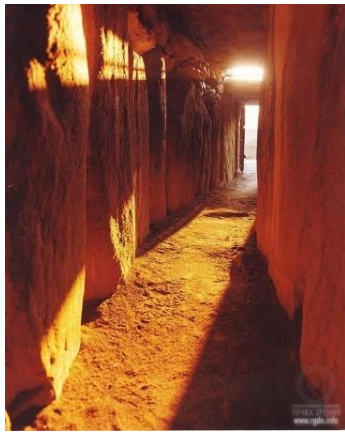

Рис. 2. Отвір, через який проникають промені Сонця

Цілоком імовірно, що цей процес у даній гробниці має культове та сакральне значення, і в ньому, у найкоротші дні року «перетинаються» культ померлих і культ Сонця як джерела тепла, світла і життя. Деякі частини цієї, як і інших гробниць, прикрашені абстрактними візерунками, що, ймовірно, мали певний сакральний зміст, який на даний момент відновити неможливо. Подібні гробниці були досить поширені, деякі з них, такі, як Мейсхау (кінець VI – початок III тис. до н.е., Мейнленд, найбільший острів в архіпелазі Оркнейських островів, Шотландія), були орієнтовані, як і Нью Грейдж, на зимове сонцестояння, інші, наприклад, Брін-Келлі-Ді (кінець III тис. до н.е., Уельс, острів Англіс), на літнє сонцестояння, деякі, наприклад, Ла-Хуг-Бі (середина VI тис. до н.е., острів Джерсі, Нормандія) на весняне й осіннє рівнодення. Подібна астрономічна орієнтація і в галерейних гробницях.

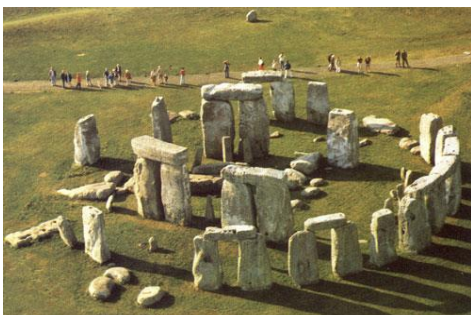

Рис. 3. Стоунхендж (сучасний вигляд)

Рис.4. Стоунхендж (реконструкція)

Найбільш відомим представником хенджів є Британський Стоунхендж. Довгий час його призначення залишалося загадкою, а дослідження поки не дали відповіді на питання, чи був він місцем поховань. Загалом, цей комплекс орієнтований у напрямку літнього сонцестояння, але його розширену астрономічну функцію припустили Дж. Хокінс та Дж. Уайт у роботах: [1], [2] Сам Стоунхендж, (див. рис. 3 – сучасний вигляд, рис.4 – реконструкція), споруджений у середині III-на початку II тис. до н.е., на думку цих вчених, є «машиною», своєрідним «аналоговим комп'ютером» для обчислення повних циклів руху Сонця і Місяця, включаючи п'ятидесятишестирічний місячний цикл. Будівництво Стоунхенджу було розтягнуто на кілька століть, спочатку він був споруджений у вигляді хенджу, чому й отримав назву, і лише пізніше став кромлеком. Інші кромлехи так само мають астрономічну орієнтацію, але вона менш поширена, а функціональна різноманітність та географія кромлехів ширші. Це ж можна сказати і стосовно менгірів. Споруди з каменю зустрічаються в Європі на відстані не більше 100, максимум 200 кілометрів від моря, чим і визначається ареал розповсюдження мегалітичної культури Атлантичного узбережжя Європи Це пов'язано з тим, що величезні кам'яні брили важили кілька тон, іноді кілька десятків тон, і їхнє транспортування на великі відстані було можливим тільки по воді. Але й у середині континенту космоцентрична культура європейського неоліту та ранньої бронзи була панівною. Це стало ясно з розвитком техніки аерофотозйомок і навіть супутникових зйомок з високою роздільною здатністю. Ці зйомки показали велику кількість кругових споруд у вигляді земляних валів (у Британії вони називаються хенджами, в континентальній Європі – ронделями). Хендж виявлено за кілька миль від Стоунхенджа та в інших місцях Британських островів, а всього в Центральній Європі (Німеччині, Австрії, Словаччині, Чехії, Хорватії) археологам відомо більше двохсот п'ятдесяти подібних споруд. У ронделях використовувалися земля, а найпоширеніший матеріал у Європі – деревина. Як правило, вони були оточені високим дерев'яним парканом, мали вхідні ворота з дерева, всередині були окремі дерев'яні стовпи або земляні та щебеневі платформи. Вони так само мали яскраво виражене сонячне орієнтування, що говорить про їхнє культове використання. Серед найбільш відомих рандел –

Гозекське коло, земля Саксонія-Ангальт Німеччина, що складається з кількох концентричних ровів діаметром 75 метрів і двох палісадних кілець з воротами в певних місцях, одне з яких орієнтовано на точку сходу Сонця в зимове сонцестояння, інше – заходу Сонця у цей день, третій, розташований симетрично щодо двох інших і вказує напрямком на північ (див. рис 5 – сучасна реконструкція). Ця споруда датується приблизно 4900 до н.е. і є однією з найдавніших астрономічних споруд. Ще одним прикладом ронделі є Голорінг-споруда, розташована поблизу Кобленца на заході Німеччини, складається з круглого рову діаметром 175 метрів із зовнішнім насипом, що збільшує діаметр до 190 метрів (див. рис. 6 – сучасна реконструкція). Ця рондела датується Бронзовим століттям, 1200-800 рр.. до н.е., що говорить про те, що цей культ був поширений у Європі до початку I тисячоліття до н.е., тобто до самого кінця бронзового віку.

Рис.5 Гозекське коло (сучасна реконструкція)

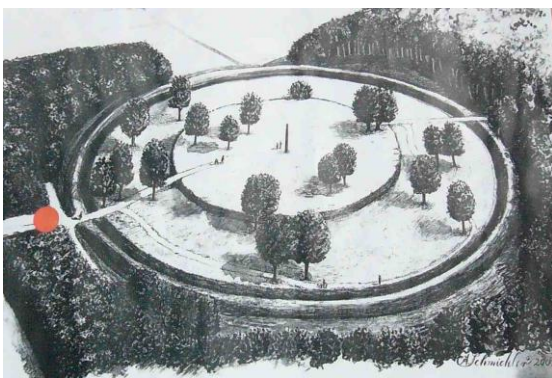

Рис.6 Голорінг-споруда

Проф. Хокінс підрахував, що за трудовитратами (людино-днями) спорудження одного Стоунхенджа обійшлося у стільки ж (відносно загального населення Британії того часу), у скільки сучасна космічна програма США. Судячи з величезних людських трудових витрат на будівництво коридорних та галерейних гробниць, дольменів, хенджів та рондел, кромлехів та менгірів, Сонце та Місяць були сакралізовані та обожнювалися. В Європі вони відігравали у житті та світогляді людини неоліту та Бронзи дуже важливу, і, можливо, основну роль. Навколо них розгорталось духовне життя суспільства, вони були основою людського буття. На жаль, за цими спорудами, за відсутності письмових

джерел (через відсутність самої писемності) поки що неможливо реконструювати уявлення людини цієї культури детально. Однак у цьому можуть допомогти археологічні знахідки у вигляді предметів декоративно-ужиткового мистецтва. Ці предмети з'являються трохи пізніше, в епоху ранньої Бронзи і зроблені з металів.

Одним із таких предметів є «Небесний диск із Небри». Він вважається найбільшою археологічною сенсацією першого десятиліття XXI ст. Цей диск було виявлено «чорними археологами» у містечку Небра (земля Саксонія-Ангальт, 60 км на захід від Лейпцигу, неподалік Гозецького кола) наприкінці XX століття на початку XXI століття було вилучено державою. Його виготовлення датується приблизно XVIII – XVII ст. до н.е. Він являє собою бронзовий диск діаметром 30 см, покритий патиною кольору аквамарину, із вставками із золота, що зображують Сонце, Місяць та 32 зірки, у тому числі, скупчення Плеяди (див. рис. 7).

Щоправда, про його автентичність досі точаться дискусії, частина фахівців вважає, що цей диск – сучасна підробка та містифікація, однак таких фахівців менше, ніж тих, хто визнає його справжність.

Рис. 7. Небесний диск із Небри

Однак його унікальність не тільки у цих зображеннях, а й у двох бічних золотих пластинах, доданих пізніше (одна з них на сьогоднішній день втрачена). Кутівий розмір бічних дуг цих пластин дорівнює 82,5 градуси, що відповідає куту між положенням Сонця під час літнього та зимового сонцестояння на широті Небри. Ще одним пізнішим додаванням у цьому диску є дуга з насічками внизу диска, яка інтерпретується як «небесна тура» і, ймовірно, має не практичне, а світоглядне значення, хоча дві раніше додані по краях диска дуги, мабуть, надавали йому практичні функції.

Місце виявлення диска з іншими предметами знаходилося на огороженій у давнину вершині 252-метрового пагорба. Повторне дослідження ділянки привело археологів до висновку, що це місце було влаштовано таким чином, що кожне літнє сонцестояння Сонце опускалося за Брокеном – найвищою точкою місцевості Гарца. Тоді, орієнтуючись на Брокен, за допомогою цього диска можна на заході Сонця визначати (у відносних одиницях часу – півріччя між літнім та зимовим

сонцестоянням) скільки часу залишилося до літнього чи зимового сонцестояння. Виходячи з розмірів диска (діаметр приблизно 32 см), на око це можна зробити з точністю до сучасного місяця.

Небесний диск є унікальним артефактом, але є й інші, що належать європейській культурі неоліту та бронзового віку. Серед них можна вказати Сонячний візок – мініатюрне скульптурне зображення візка, датоване XVIII-XVII ст. до зв. е., виявлене на північно-західному березі Датського острова Зеландія у 1902 році. Крім чотириколісного візка, до скульптурної групи входять зображення Сонця у вигляді 25-сантиметрового бронзового диска, позолоченого з правого боку, і кобила, що везе його, також відлита з бронзи. Позолота нанесена лише на один бік сонячного диска: мабуть, давні вважали, що цією стороною Сонце звернене до Землі під час руху воза вдень, а протилежною, непозолоченою стороною – під час зворотної подорожі в нічний час доби (див. рис. 8). Сюди можна віднести широке розповсюдження у Європі цих часів сонячного хреста у вигляді амулетів та інших предметів (дуже часто – із золота), зокрема, біжутерії, як, наприклад, показано на рис. 9. Їх можна інтерпретувати як колеса сонячного візка, а також як зображення самого Сонця, де чотири точки на ободі є «особливими днями року» – зимовим та літнім сонцестоянням та днями осіннього та весняного рівнодення. Правда, цих точок у деяких випадках більше ніж чотири, може бути шість або дванадцять.

Золоті капелюхи, у кількості чотирьох штук, виявлені у різний час три у Німеччині (одна чл Швейцарії) та одна у Франції. Усі вони датовані другою половиною II-на початку I тис. до н.е. Вони є зовнішньою прикрасою головного убору з полями, що складався з органічного матеріалу і механічно зберігав свою форму за допомогою зовнішнього золотого покриття. Золоті капелюхи прикрашені символами у вигляді ліній та кіл по всій довжині (див. рис.10). Найвища з них заввишки 88 см, найнижча – 29,5 см. Після часткового дешифрування орнаменту конусоподібним капелюхам типу виявленого в Шифферштадті гіпотетично приписують нині, крім культових функцій, різноманітні функції, пов'язані з календарем. В даний час вважається, що подібні золоті капелюхи служили для релігійних і культових цілей і використовувалися жерцями культу Сонця, широко поширеного в Європі бронзового віку, проте не виключено, що вони могли використовуватися і для інших магічних цілей.

Рис. 8. Сонячний візок

Рис.9. Сонячний хрест

Рис. 10. Золоті капелюхи

Взагалі, існує ще багато артефактів, які також можна інтерпретувати у цьому ключі, але об'єм даної роботи не дозволяє це зробити.

Узагальнюючи весь археологічний матеріал Європейської культури неоліту і бронзового віку, що є на даний момент, ми можемо зробити висновок, що дійсно, на Європейському континенті з початку V до початку I тис. до н. е. була поширена космоцентрична культура, центральним елементом якої були Сонце та Місяць. Орієнтовані на ці небесні тіла (чи пов'язані із нею), предмети чи споруди коштували дорого, як у сенсі трудових витрат, і у сенсі попиту матеріал, з якого вони були виготовлені (золото). Всі предмети та об'єкти, пов'язані із Сонцем та Місяцем, носили суспільний характер, вони служили всьому суспільству, а не окремим людям, задовольняючи суспільні, а не особисті потреби. Можна припустити, що це було зумовлено тим, що сама описувана культура була сформована «екологічними мігрантами» з Малої Азії та витоків Тигра та Євфрату, хоча навряд чи в суспільній свідомості була збережена пам'ять про їхню історичну прабатьківщину та причини, що змусили її покинути. Але важливішим було те, що аграрний спосіб життя мешканців Європи вказаного часу змушував їх, як уже було зазначено вище, відчувати залежність

способу життя від сезонних, різко виражених кліматичних змін, які, своєю чергою, визначалися річним рухом Сонця. Це змушувало їх ретельно стежити за цим рухом та фіксувати його у формі календаря. Спостереження за рухом Місяця мали допоміжний характер, а розбіжність Сонячного річного періоду з періодом руху Місяця змушували жителів Європи ретельніше спостерігати і фіксувати закономірності місячного руху. Проф. Джордж Вуд у роботі «Сонце, Місяць і стародавнє каміння» [3] докладно і детально описує відомі в Європі до кінця 70-х років XX століття місячні обсерваторії, які існують у комплексі зі спорудами, на яких велось спостереження Сонця (зокрема, вищезгаданий Стоухендж), і існуючими самостійно. Практичні результати всіх спостережень фіксувалися в календарях. Імовірно, в силу широкої територіальної поширеності аграрної культури в Європі і досить тривалого часу, її існування (близько чотирьох тисячоліть) самі конкретні форми культури, конкретні форми культів і календарі були різноманітні, оскільки поєднувати річний сонячний цикл з місячними циклами можна різними способами. Це є практичний аспект мотивації давніх мешканців Європи до «астрономічної» діяльності.

Висновки. Щодо світоглядних уявлень, як усієї повноти знань про Всесвіт і навколишній світ людини в цілому, без писемності у цих народів стверджувати, щось певне неможливо. Очевидно, що представники цієї культури мали певні знання про спостережуване ними нічне небо, і рух Сонця і Місяця. Вони використовували ці знання для створення вищеописаних матеріальних об'єктів упродовж чотирьох тисяч років. Що вони знали саме – ми можемо лише припускати, аналізуючи самі ці об'єкти. Ще складніше припустити, як пояснювали ці знання. Безумовно, що це пояснення мало міфологічний характер, однак відтворити конкретний зміст цих міфів неможливо. Звичайно, ми можемо аналізувати міфи, в яких тією чи іншою мірою пояснюється спостерігається картина світу, в тому числі і щодо Всесвіту, однак через їхній ментальний характер, ми не можемо ці міфи, на відміну від матеріальних артефактів, достовірно прив'язати до обставин місця та часу. І з цього погляду, вони не є цілком надійним матеріалом для реконструкції пояснюючих поглядів європейців епохи неоліту та бронзи. З погляду матеріальних артефактів можна говорити про те, що культ Неба, насамперед, Сонця і Місяця були пов'язані з найдавнішою проблемою духовного світу людини – людської смерті та безсмертя, проблемою витоку людського життя і пов'язаний з ним культ родючості, і були покликані якось вирішити її. Це рішення навряд чи мало антропоморфний характер, Небо не являло собою вмістище антропоморфних богів або людських душ (на Сонячному візку немає візника, немає артефактів, на яких би зірки групувалися в антропоморфні сузір'я). Імовірно, давні жителі Європи поклонялися Сонцю та Місяцю як абстрактним явищам природи, відбиваючи їх у своїй свідомості та у своїй релігії буквально такими, якими дано нам у нашому повсякденному сприйнятті.

Проблема смерті і безсмертя вирішувалася у разі як поєднання людини з природою та її основними силами. Проблема життя тією чи іншою мірою так само ув'язувалася із Сонцем, яке давало тепло і світло, необхідні для рослин, тварин і для людини, а отже, давало і життя. «Вмирання» Сонця, яке можна розуміти як скорочення тривалості дня та те, що його кульмінація кожен день відбувається все нижче та нижче до горизонту, що дає все менш та менш тепла та світла, вже наочно відбувається восени з дня осіннього рівнодення, та мінімальна тривалість дня та мінімальна кульмінація приходиться на день зимового сонцестояння, є певним рухом у «світ померлих», «світ смерті». Вірогідно, сам день зимового сонцестояння був певною «точкою зустрічі» життя та смерті, після якої Сонце, а значить і весь світ повертався і починав рухатись до життя, тобто до тепла, світла, приплоду домашніх тварин та наступного врожаю.

Відносно причин того, що світоглядні уявлення цієї культури не були антропоморфні, також можна висунути певне припущення. Наразі нам відомо, що антропоморфні уявлення про Всесвіт притаманні культурам, у яких сезонні зміни клімату невеликі. Це такі культури як культура стародавнього Єгипту, стародавньої Месопотамії, стародавньої Індії, та античної Греції (ця культура у цьому питанні – особлива, вона відчувала значний вплив культури стародавньої Месопотамії, згідно досліджень різних вчених, з 48 класичних сузір'їв (з каталогу «Альмагест» Птолемея), відомих грекам, від 15 до 34 (згідно різних дослідників) були запозичені зі сходу. [4]). Літо у цих культурах (за винятком Греції) тривало майже цілий рік, тобто цілий рік було тепло та світло, що дозволяло землеробам збирати не один, а два, а іноді і більше врожаїв на рік, в залежності від вегетативного періоду рослин, які культивувалися. Тобто, у цих культурах природний, а отже й суспільний цикл, як і взагалі людське буття залежали, більшою мірою не від природних сил, перш за все Сонця, а від зусиль самих людей, та їх організаційних здібностей. Ці здібності виходили на перший план, і у цьому сенсі від тих часів і до сьогодення люди не є рівними, у кого то їх більше, у кого менше. Ці здібності проектувалися на Всесвіт та відображалися на Небі. Боги та Герої, які існують на Небі, – це лідери, особистості з якостями, цінними для суспільства, які здатні організовувати людей, щоб змінити їх життя на краще. Так виникає уявлення про антропоморфний Всесвіт.

Цілком ймовірно, що нові археологічні відкриття та нові дослідження вже наявних артефактів, та відкриття нових додаватимуть нам більше інформації про цю культуру. Цей процес триває, як приклад можна привести дослідження того ж Стоухенджу. Згідно певним даним, є гіпотеза про те, що масове відвідування Стоухенджу відбувалось тільки взимку, у грудні, або січні, десь близько дня зимового сонцестояння [5]. Якщо це так, це є аргументом на підтримку гіпотези, про те, що основою світогляду культури європейського неоліту та бронзи були уявлення не тільки про сонцезцентричне буття, але дуже важливу роль гралі

увянення про «вмирання» та «народження» Сонця у зимовому сонцестоянні і зв'язку цих процесів з «вмиранням» та «народженням» світу, а значить, з життям та смертю самої людини.

У цілому ж, ця культура, проіснувавши близько чотирьох тисяч років, і залишивши після себе дивовижні пам'ятки архітектури і не менш дивовижні артефакти, може вважатися «тупиковою», принаймні щодо отримання знань про Всесвіт і методології здобуття цих знань. У відсутності писемності в цій культурі вона не змогла зберегти їх і передати наступним епохам. Вона перестала «функціонувати» (тобто її «астрономічні» споруди перестали виконувати свої функції) найпізніше на початку I тис. до н. Чому так відбулось, і саме у цей час – однозначно сказати важко. Можна лише робити спроби висувати гіпотези що до цього. Однією з них може бути гіпотеза про наступне. Серед прихильників світ-системного (детальніше дивись, наприклад [6]) підходу існує точка зору про те, що перша в історії світ-система, тобто система глобального економічного обміну виникає ще в часи бронзового віку [7]. Безумовно, культура про яку йдеться мова, у цю систему була інтегрована дуже слабо, і можна сказати, опосередковано, тобто, її можна розглядати як далеку периферію, тоді як центром було «розширене» східне Середземномор'я, але ж принципи глобального обміну (тобто, обміну на дуже великі відстані) були притаманні і їй. Принаймні, небесний диск з Небри, про який йшлося вище, має у своєму складі золото та олово, які були здобуті у Корнуоллі (Південно-Західна Англія), а також у Карпатах [8], [9]. Нагадаємо, що Корнуолл був одним із центрів постачання металів у бронзовому віці у центр цієї системи – східне Середземномор'я [10].

Криза цієї світ-системи, яка відбулася наприкінці II тисячоліття до н. е., виявилася для неї фатальною, світ-система, як єдине ціле перестала функціонувати достатньо швидко, десь років за 50 – 100. Існує багато версій того, що виявилось причиною цієї кризи, але в основі всіх їх є припущення про негативну зміну клімату та зменшення виробництва сільського господарства, перш за все, у центрі цієї системи – стародавньому Єгипті та стародавній Месопотамії [11]. Можливо, ці кліматичні зміни менш торкалися Європи, але розвал цієї системи мав поступовий вплив на Європейську культуру бронзового віку. Погіршувались економічні умови, зменшувались матеріальні ресурси, і суспільство поступово втрачало можливості обслуговувати великі астрономічні споруди та будувати нові. А за відсутності цієї можливості зникав і сам культ Сонця, світогляд суспільства поступово трансформовався, пристосуючись до світу, що змінювався.

Список літератури

1. Gerald S. (1966). *Hawkinns In Collaboration with John B. White. Stonehenge decoded.* London : Souvenir Press. 240 p.
2. Gerald S. (1965). *Hawkinns In Collaboration with John B. White, Stonehenge Decoded.* London : Doubleday. 202 p.

3. John Edwin. (1980). *Wood Sun, and Moon and Standing Stones.* Oxford : Oxford University Press. 217 p.

4. The Mul. *Apin Tablets.* Retrieved from <https://www.oocities.org/astrologymulapin/index.htm>

5. Clover Charles (21 June 2005). Stonehenge druids "mark wrong solstice". *The Daily Telegraph.* London. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1492482/Stonehenge-druids-mark-wrong-solstice.html>

6. Тарароєв Я.В. (2022). Світ-система, «метаекономіка обміну» та технології. *Філософія в сучасному світі : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*, 18–19 листопада 2022 р. Ред. кол. Я.В. Тарароєв, А.В. Кіпенський, О.О. Дольська [та ін.]. Харків. 225 с., С. 16-20.

7. Andre Gunder Frank, Barry Gills, Barry K. (1993). *Gills The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* London and New York : Psychology Press. 320 p.

8. Ehser A., Borg G., Pernicka E. (2011). Provenance of the gold of the Early Bronze Age Nebra Sky Disk, central Germany: geochemical characterization of natural gold from Cornwall. *European Journal of Mineralogy.* Vol. 23, № 6. P. 895-910.

9. Hausteim M., Gillis C., Pernicka E. (2010). Tin isotopy: a new method for solving old questions. *Archaeometry.* Vol. 52. P. 816-832.

10. Amy Woodyatt Ancient tin found in Israel has unexpected Cornish links. Retrieved from <https://edition.cnn.com/2019/09/19/uk/cornwall-tin-israel-intl-scli-gbr/index.html?fbclid=IwAR0Na4KitYIR9FFtmqj-NdH7MtXt6GGk1-xBHFAvrUmZgFnReRKiDrD7vsM>

11. Kaniewski D., Van Campo E., Guiot J., Le Burel S., Otto Th., Baeteman C. (2013). Environmental Roots of the Late Bronze Age Crisis. *PLoS One.* Vol. 8, № 8 (14 August). Retrieved from <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0071004>

References (transliterated)

1. Gerald S. (1966). *Hawkinns In Collaboration with John B. White. Stonehenge decoded.* London : Souvenir Press. 240 p.

2. Gerald S. (1965). *Hawkinns In Collaboration with John B. White, Stonehenge Decoded.* London : Doubleday. 202 p.

3. John Edwin. (1980). *Wood Sun, and Moon and Standing Stones.* Oxford : Oxford University Press. 217 p.

4. The Mul. *Apin Tablets.* Retrieved from <https://www.oocities.org/astrologymulapin/index.htm>

5. Clover Charles (21 June 2005). Stonehenge druids "mark wrong solstice". *The Daily Telegraph.* London. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1492482/Stonehenge-druids-mark-wrong-solstice.html>

6. Tararoev Ya.V. (2022). Svit-systema, «metaekonomika obminu» ta tekhnolohii. *Filosofia v suchasnomu sviti : Materialy III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*, 18–19 lystopada 2022 r. Red. kol. Ya.V. Tararoev, A.V. Kipenskyi, O.O. Dolska [ta in.]. Kharkiv. 225 s., S. 16-20.

7. Andre Gunder Frank, Barry Gills, Barry K. (1993). *Gills The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* London and New York : Psychology Press. 320 p.

8. Ehser A., Borg G., Pernicka E. (2011). Provenance of the gold of the Early Bronze Age Nebra Sky Disk, central Germany: geochemical characterization of natural gold from Cornwall. *European Journal of Mineralogy.* Vol. 23, № 6. P. 895-910.

9. Hausteim M., Gillis C., Pernicka E. (2010). Tin isotopy: a new method for solving old questions. *Archaeometry.* Vol. 52. P. 816-832.

10. Amy Woodyatt Ancient tin found in Israel has unexpected Cornish links. Retrieved from <https://edition.cnn.com/2019/09/19/uk/cornwall-tin-israel-intl-scli-gbr/index.html?fbclid=IwAR0Na4KitYIR9FFtmqj-NdH7MtXt6GGk1-xBHFAvrUmZgFnReRKiDrD7vsM>

scli-gbr/index.html?fbclid=IwAR0Na4KitYIR9FFtmqj-NdH7MtXt6GGk1-xBHFAvrUmZgFnReRKiDrD7vsM

Retrieved from <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0071004>

11. Kaniewski D., Van Campo E., Guiot J., Le Burel S., Otto Th., Baeteman C. (2013). Environmental Roots of the Late Bronze Age Crisis. PLoS One. Vol. 8, № 8 (14 August).

Надійшла (received) 10.11.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Тараров Яків Володимирович (Tararoev Jakov) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0734-0804>

УДК 355.01:001.18:504

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.03

Н.Б. ГОДЗЬ

КОНЦЕПТ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ РОЗГЛЯДУ ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ФУТУРОЛОГІЇ ТА ЗАДАЧІ ВІДНОВЛЕННЯ ТА ВІДБУДОВИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Актуальність статті полягає у необхідності планування різних моделей варіантів виходу країни зі стану воєнної кризи та післявоєнної розрухи. Футурологічні дослідження дозволяють поєднати знання минулого, знання інших країн та епох з можливостями прогнозування та передбачення. Економіка, питання збереження довкілля, рівня освіти та виробництва поряд з питаннями демографії та здоров'я населення та низка інших завдань вибудовують фундамент дій у державі вже зараз. Питання освітянського простору міцно поєднані з питаннями розуміння етапності та першочерговості майбутніх кроків. Надважливим постають мотиваційні завдання й питання психологічного стану населення та відповідна філософська рефлексія з цього приводу.

Ключові слова: футурологія, екологія, екологічна футурологія, прогностика, ідеологія, стандарти життя, стандарти освіти.

N.B. GODS

THE CONCEPT OF WAR IN THE CONTEXT OF CONSIDERING THE ISSUE OF ENVIRONMENTAL FUTUROLOGY AND THE PROBLEM OF INSTAURATION AND RECONSTRUCTION: A PHILOSOPHICAL ASPECT

The relevance of the article arises from the need to plan various options for the country's exit from the state of war crisis and post-war devastation. Futurological research allows you to combine knowledge of the past, knowledge of other countries and eras with the possibility of forecasting and prediction. The economy, the issue of environmental protection, the level of education and production, along with issues of demography and population health, and a number of other tasks are building the foundation of actions in the state already now. The issues of the educational space are strongly connected with the issues of understanding the phasing and priority of future steps. Motivational tasks and the issue of the psychological state of the population and the corresponding philosophical reflection on this matter become paramount.

Key words: futurology, ecology, ecological futurology, prognosis, ideology, standards of life, standards of education.

Постановка проблеми. Війна як будь-який феномен культури є частиною культурно-історичного життя людей протягом усього їх існування. Щось в її стандартах залишається незмінним, і це полегшує аналіз війн як певного феномену з низкою стандартних питань до розгляду, щось має ознаки певної епохи (частіше за все це певна модернізація зброї, рівень негативного впливу наслідків бойових дій на населення, структуру ураження інфраструктури країн, довкілля, тощо) має риси певної зміни. Слід враховувати також, що є низка факторів та ситуацій, які або зникають з площини воєнних дій як феномен, або відповідним чином кардинально змінюються чи ще цікавіше – є наслідками зміни технологій та епох і відповідно спричиняють зміни і створюють нове «обличчя» війни. Ті явища та концепти, які при загальному розгляді феномену війни виходячи з філософських

позицій залишаються незмінним (саме це, до речі є важливим задля ідеологічного, патріотичного, педагогічного виховання населення) мають право на новий аналіз філософами, науковцями, представниками практичних дисциплін. Не менш, а може й більш важливим та нагальним є аналіз питань та феноменів, який дотичний насамперед до механізмів війни та військового мистецтва та буття, які з'явилися уперше, бо це саме ті чинники, які найбільш трагічні, оскільки знання про них, а, відповідно і захисту од впливу цих феноменів не існує для соціумів та їх представників, які залучених до військового конфлікту. І фаза війни, і фаза повоєнної досить щільно між собою пов'язані, тому розглядати їх можливо й поряд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження військових конфліктів та їх наслідків, насамперед екологічних проведено у працях

Т.В. Гардашук «Чи є російська агресія в Україні екоцидом?» [8] та «Екологічні загрози війни в Україні. Енвіголіка» [7]. Аргументовано і дуже широко питання соціальної конфліктології, конфліктологічної культури і конфліктологічної компетентності, теорію конфлікту виклав Л.Й. Гуменюк, дослідження якого ми розглядали у відповідній статті про війни та конфлікти [4]. Цікавими є роздуми Є. Юрченко [5] та К. Пінкуса [9]. Так вийшло, що за ці роки ми тричі поверталися до питань аналізу феномена війни: у 2018 році як розгляд низки питань аналізу майбутнього та відповідної зміни задач екології в світлі зменшення ресурсів задля попередження глобальних військових конфліктів [2], далі навесні 2022 р. вже під час другої фази війни в Україні досить активно це питання обговорювалося на конференції у Черкаському державному технологічному університеті. Можемо назвати таких науковців, як А. Бойко, Ю. Грон, О. Горьовий, І. Синьогуб, А. Мироненко, В. Данилевський та інші. Так само на зазначеній конференції самим автором було запропоновано розглянути питання розуміння ролі філософії та філософів у просторі війни, а також певний діапазон питань, пов'язаних з можливостями рефлексії та її значення від час активних військових дій на теренах країни [3].

Метою статті є вивчення майбутнього як феномена, у якому реалізується не тільки істинно людське розуміння Буття та матерії, розуміння природи, але й істинно людське розуміння мети, руху часу та його філософського розуміння, глобальне розуміння еволюції природи.

Виклад основного матеріалу. Розуміння дійсності у першу чергу визначається через філософські рефлексії над питанням місця людини в світі та її взаємодії з природою та тим техно світом, який вона створила за всі тисячоліття як власного існування, так і існування культури та цивілізації взагалі. Людство навчилося сприймати себе через мову у площині простору і часу, які також мають як національні культуро специфічні ознаки власного сприйняття та розуміння, трансляції, так і загально людські риси. Наголосимо, що суспільство існує і продовжує вчитися пов'язувати історію власного існування через зв'язок минулого з сучасним, теперішнім та постійно закидає у простір майбутнього (прийдешнього) свої сподівання та побажання, створюючи тим самим проекти, прогнози та на жаль й пусті проєкти. Ідеологія держав з викривленими шляхами політичної уяви цінності та мети власного існування у першу чергу знищує здоровий глузд та розуміння у власного населення, створює псевдо мету та псевдо цінності та образ внутрішнього та зовнішнього ворога / ворогів. Питання екології та збереження довкілля – це останнє, що турбує адептів та ідеологів таких держав. Історія, на жаль досить часто доводить правоту вищезначеної загальної песимістичної характеристики. Та жаль футурологія та її сфери застосування у наукових спільнотах подібних країн

разом з іншими соціальними верствами відриваються від дійсності і починають існувати лише у площині проєктерства.

Ми вже писали, що футурологія часто починає викладатися як практичний проєкт застосування інженерної та технічної думки, та створення віртуальних прогнозів, але ніколи (або вкрай зрідка) як наука, у якій у першу чергу мають враховуватися не питання зручності життя у майбутньому. Також нагадаємо, що невелика кількість нереалізованих проєктів може інакше сьогодні відтворитися, бо наука показує поступовий розвиток технологій (або стрибок) [1], [2]. Тому фаза війни і повоення є досить важливими та цікавими феноменами де поєднується знання та прогнозування з багатьох практичних та теоретичних дисциплін.

Юлія Болзон пише про конференцію «BEINGS 2015: Biotechnology and the Ethical Imagination Global Summit», яка намагалася примирити та знайти спільність стосовно майбутнього біотехнологій, вона пише, що «Доктор Пол Волпе, директор Центру етики Університету Еморі та засновник Саміту, мріяв про цю ідею роками. Востаннє таке зібрання експертів відбулося в Асіломарі, штат Каліфорнія, у 1975 році з нагоди появи технології рекомбінантної ДНК та її невідомих наслідків для майбутнього суспільства» [6]. Досить дивно, що авторка цитує у першу чергу негативні уявлення стосовно футурологічних досліджень взагалі, які на думку учасників тієї конференції витворюючись у вигляді сценаріїв, фільмів та книг начебто лише заважають дійсно майбутнім науковим експериментам та маніпуляціям на рівні цієї науки. Буквально, вона пише наступне: «Під час відкриття Саміту, присвяченого прагненням і цілям біотехнології, психолог Стівен Пінкер представив думку про те, що метою біомедичних досліджень є (або має бути) сприяння процвітанню людини та зменшення страждань, інвалідності та передчасної смерті. Він виступає за те, щоб прагнення біоетики були такими ж, і, отже, вона повинна «зосереджуватися на реальній шкоді, а не на туманних заявах про місію чи спекулятивній футурології» ... Пінкер стверджує, що, розглядаючи потенційну шкоду від біотехнології, біоетики не повинні базувати свої думки на спекулятивних побоюваннях щодо шкоди, яка станеться у віддаленому майбутньому, як, наприклад, ті, що демонструються в біоетичних антиутопіях..» [6]. Ми власними дослідженнями доводимо протилежну ситуацію – завдяки футурологічним дослідженням пропонуються можливі сценарії майбутнього [1; 2; 3; 4].

В праці «Як далеко майбутнє» К. Пінкус пише, що «Поява вірусу, наступна економічна рецесія і кліматична криза змінили більш традиційні відповіді на запитання «як далеко майбутнє?». В певному сенсі пандемія наблизилася майбутнє» [9]. Ми вже писали, що досить часто наше майбутнє та уявлення про нього пов'язані скоріше з нашим сьогоднішнім, а саме з нашим знанням та уявленням яке сформоване на базі навіть не теперішніх, а минулих уявлень про

процеси як природні, так й соціальні і саме тому коли ми проектуємо власні уявлення та потреби у майбутнє, ми скоріше виявляємо уявлення особисто створеного майбутнього, яке є віддзеркаленням у першу чергу сьогоденних потреб, та ми його вважаємо як планом та проектом, який нам здається перспективним та «інноваційним». От саме чому, як на нашу думку, питання та проблема вивчення прийдешнього та проєктивних методик полягає, насамперед у тому, що, прогнозуючи та плануючи, часто ми даємо поштовх до реалізації потреб та мотивів, які виникли внаслідок дії старих технологій та необґрунтованих потреб, враховуючи статтю про страхи мікробіологів про футурологію, можна сказати, що це також застарілі уявлення певної ланки суспільства про власну науку та ставлення до неї оточуючого середовища людей (хоча можна й погодитися але з невеликим відсотком відповідності до правди). Цікаво, що той же К. Пінкус далі пише, що «Майбутнє, у більш «нерасовому» або краще, білому розумінні, це, серед іншого, естетичний стиль, який знову з'являється з певною періодичністю. Цей стиль може характеризуватися космічним або атомним зображенням, розширеною мобільністю, хмарочосами тощо... Всесвітні виставки, наприклад, часто були дуже «футурізованими», і особливо, 1939 Нью-йоркська всесвітня виставка. У той час закінчення війни означало б що поріг у майбутнє для війни, до цього моменту, неважливо як криво вона б не йшла, таки прийшов кінець. Повоєнний період звичайно побачив зростання професійної футурології, особливо пов'язаний з сценарне плануванням та кібернетикою. Загальна футуристична естетика, включаючи деякі елементи італійського футуризму? характеризує ХХ ст., світові ярмарки, дизайн і різні ЗМІ, в тому числі популярні телесеріали...» [9].

На зв'язок футурології та військової справи з позиції загально наукового, філософського погляду вказує й Є. Юрченко, він пише, що: «Війна є для нас важким випробуванням, але для того, щоб зрозуміти нелегкий шлях, яким ми йдемо, ми повинні зрозуміти її сутність, її відмінність від попередніх війн, ті елементи майбутнього, що вона несе в собі та те, як вона формує своє майбутнє собою. Протягом історії людства війна як явище проходила чимало трансформацій. Кожен історичний цикл та стадія цивілізаційного розвитку мали війни свого особливого типу. Крім того, нерідко саме військові конфлікти відігравали роль найбільш впливового чинника, що сприяв технологічним, соціальним, цивілізаційним та, навіть, антропологічним змінам» [5, с. 71]. Слід звернути увагу на його аналіз війни відповідно концепції «четвертого покоління (Fourth generation warfare, 4GW)», тут важливо звернути увагу на той факт, що як пише Є. Юрченко: «була вперше описана авторами Вільямом С. Ліндом, полковником Кітом Найтінгейлом (армія США), капітаном Джоном Ф. Шміттом (морська піхота США), полковником Джозефом В. Саттоном (армія США) та підполковником Гері І. Уілсоном (США) у статті «Вісник морської піхоти» 1989 року під назвою «Зміна обличчя війни: у четверте

покоління» [9]. У 2004 році ця концепція була розширена полковником морської піхоти США Томасом Кс. Хаммесом (у відставці) у його книзі «Праця та камінь» [Hammes 2004]. Крім того, активну роботу над розвитком концепції продовжує Вільям Лінд, якого зазвичай вважають основним «генератором ідей» цієї команди» [5, с. 72]. Зміст цієї концепції як зазначає Є. Юрченко вищевказані автори визначають через той факт, що тут іде інша класифікація війни, а саме риси та властивості її ведення починаються від Тридцятилітньої війни та Вестфальського миру. Цікавим тут є те, що тепер воюючі держави, як і всі інші суверенні держави позбавлені «права монополії на війну» а психологічний фактор набуває визначного та яскравого характеру [5, с. 73-75]. Далі він пише, що «масштабне військове вторгнення російської федерації є тією самою масштабною війною нового покоління, яка здатна поставити принципові питання, на які намагаються знайти відповідь сучасні концепції війни нового покоління. Найголовніше, що вона не лише підіймає ці питання, але й може дати на них відповідь» [5, с. 82]. Серед інших, для нас важливим серед семи відповідей, які пропонував цей автор є наступний прогноз, який наголошує, що відповіддю, яку дасть ця війна є відповідь, є те, «яким чином війна нового покоління формуватиме нову цивілізацію майбутнього і як цивілізація майбутнього впливатиме на формування війни нового покоління...» [5, с. 73-75].

Не менш важливо, як пише Т. Гардашук, що «що війна в Україні є великою гуманітарною катастрофою, яка має наслідки для порушення або знищення віддалених природних територій та довгострокових екологічних загроз, що впливає на здоров'я людей у майбутніх поколіннях. Це відбувається всупереч міжнародно-дійсним конвенціям і протоколам, підписаним як Україною, так і Російською Федерацією. Короткий (і все ще неповний) огляд збитків буде поступово доповнюватися, щоб можна було зробити висновок про відповідальність. Міжнародне співтовариство має брати в цьому участь, адже докільля не має кордонів» [7] та те, що за всіма наслідками та ознаками сучасної війни «Російська агресія в Україні має явні ознаки екоциду. І хоча правовий статус злочину екоциду все ще обговорюється на міжнародному рівні, сам термін «екоцид» вийшов за межі далекої юриспруденції (правової теорії) і став широко поширеним і пустив глибоке коріння в ЗМІ, громадській думці та різних форми екологічної та правозахисної діяльності» [8].

Висновки. Таким чином, повертаючись до питання практичного використання можливостей поняття «Екологічна футурологія» та аналізуючи данні окремих наук та дослідження відповідних науковців ми бачимо нагальну потребу вже зараз створювати та аналізувати відповідні проєкти інших часів та держав у повоєнному відновленні країни. При цьому «повоєнність» не може бути відсунута на час «після перемоги». Світ та сучасні технології вимагає відновлення «зараз і тепер». Саме планування різних моделей варіантів виходу країни з стану воєнної

кризи та післявоєнної розрухи є найбільш важливою та цікавою ланкою, в якій може бути поєднано знання та теоретичні здобутки різних фахівців та галузей виробництва навіть не однієї держави. Футурологічні дослідження дозволяють поєднати знання минулого, знання інших країн та епох з можливостями прогнозування та передбачення. Економіка, питання збереження довкілля та відновлення рівня освіти населення та виробництва поряд з демографічними питаннями та питаннями відновлення та підтримання здоров'я населення на загальнодержавному рівні та низка інших задач вибудовують фундамент дій у державі вже зараз. Освіта та психологічний стан населення є важливими задачами відродження держави та руху її до мирного міцного і достойного життя.

Список літератури

1. Годзь Н.Б. (2017). *Вступ до екологічної футурології* : монографія. Харків : Видавець Олександр Савчук. 572 с.
2. Годзь Н.Б. (2018). Питання майбутнього та трансформація задач екології в світлі зменшення ресурсів задля попередження глобальних військових конфліктів. *Світові конфлікти у XXI столітті: філософська рефлексія соціальних, економічних, екологічних, політичних та релігійних аспектів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (25 жовтня 2018 р., м. Київ) ; Укладачі: Новіков Б.В., Покуліта І.К., Казаков М.А. К : ТОВ НВП «Інтерсервіс». 145 с., С. 18-20.
3. Годзь Н. (2022). Філософія у просторі війни, питання можливості рефлексії та її значення. *Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект : Матеріали VIII науково-практичної конференції* (19 травня 2022 року, м. Черкаси) ; уряд. і відп. ред. проф. А.І. Бойко. Черкаси : ЧДТУ. 88 с., С.8-12.
4. Годзь Н.Б. (2022). Питання розгляду специфіки етноконфліктів. *Modern research in world science : The 2 nd International scientific and practical conference* (May 15-17, 2022), Lviv, Ukraine. 1785 p., С. 868–874. Retrived from <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/MODERN-RESEARCH-IN-WORLD-SCIENCE-15-17.05.22.pdf>
5. Юрченко Є. (2022). Масштабне вторгнення Російської Федерації в Україну та футурологія війни: уроки та завдання на майбутнє. *Філософія освіти*. № 28 (1). С. 70–85. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-5>. Retrived from <https://philosopheducation.com/index.php/philed/article/download/714/627>
6. Bolzon J. (2016). What do Sci-Fi, Literature, and Art have to do with Bioethics? *On Bioethics and Art. Voices in Bioethics*. № 2. <https://doi.org/10.7916/vib.v2i.5970>. Retrived from <https://journals.library.columbia.edu/index.php/bioethics/article/view/5970>
7. Gardashuk T. (2022). Environmentalni hrozby valky na Ukrainie. *Envigogika*. № 17(1). <https://doi.org/10.14712/18023061.639> Retrived from <https://envigogika.cuni.cz/index.php/Envigogika/article/view/639>
8. Gardashuk T. (2022). Je ruska agrese na Ukrainie ekocidou? *Envigogika*. № 17 (1). <https://doi.org/10.14712/18023061.642>. Retrived from <https://envigogika.cuni.cz/index.php/Envigogika/article/view/642>
9. Pinkus, K. (2020). How Far Is the Future? *Img Journal*. № 2(3). P. 334–345. <https://doi.org/10.6092/issn.2724-2463/12262>. Retrived from <https://img-journal.unibo.it/article/download/12262/12332/43472>

References (transliterated)

1. Hodz N.B. (2017). Vstup do ekolohichnoi futurolohii : monografii. Kharkiv : Vydavets Oleksandr Savchuk. 572 s.
2. Hodz N.B. (2018). Pytannia maibutnoho ta transformatsiia zadach ekolohii v svitli zmeshennia resursiv zadlia poperedzhennia hlobalnykh viiskovykh konfliktiv. Svitovi konflikty u KhKhI stolitti: filosofska refleksia sotsialnykh, ekonomichnykh, ekolohichnykh, politychnykh ta relihiynykh aspektiv: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (25 zhovtnia 2018 r., m. Kyiv) ; Ukladachi: Novikov B.V., Pokulyta I.K., Kazakov M.A. K : TOV NVP «Interservis». 145 s., S. 18-20.
3. Hodz N. (2022). Filosofiy u prostori viiny, pytannia mozhlyvosti refleksii ta yii znachennia. Sotsialni ta humanitarni tekhnolohii: filosofsko-osvitnii aspekt : Materialy VIII naukovo-praktychnoi konferentsii (19 travnia 2022 roku, m. Cherkasy) ; uporiad. i vidp. red. prof. A. I. Boiko. Cherkasy : ChDTU. 88 s., S.8-12.
4. Hodz N.B. (2022). Pytannia rozgliadu spetsyfyky etnokonfliktiv. Modern research in world science : The 2 nd International scientific and practical conference (May 15-17, 2022), Lviv, Ukraine. 1785 p., S. 868 – 874. Retrived from <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/MODERN-RESEARCH-IN-WORLD-SCIENCE-15-17.05.22.pdf>
5. Iurchenko Ye. (2022). Masshtabne vtornhennia Rosiiskoi Federatsii v Ukrainu ta futurolohii viiny: uroky ta zavdannia na maibutnie. Filosofiiia Osvity. Filosofiiia osvity. № 28 (1). S. 70–85. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-5>. Retrived from <https://philosopheducation.com/index.php/philed/article/download/714/627>
6. Bolzon J. (2016). What do Sci-Fi, Literature, and Art have to do with Bioethics? *On Bioethics and Art. Voices in Bioethics*. № 2. <https://doi.org/10.7916/vib.v2i.5970>. Retrived from <https://journals.library.columbia.edu/index.php/bioethics/article/view/5970>
7. Gardashuk T. (2022). Environmentalni hrozby valky na Ukrainie. *Envigogika*. № 17(1). <https://doi.org/10.14712/18023061.639> Retrived from <https://envigogika.cuni.cz/index.php/Envigogika/article/view/639>
8. Gardashuk T. (2022). Je ruska agrese na Ukrainie ekocidou? *Envigogika*. № 17 (1). <https://doi.org/10.14712/18023061.642>. Retrived from <https://envigogika.cuni.cz/index.php/Envigogika/article/view/642>
9. Pinkus, K. (2020). How Far Is the Future? *Img Journal*. № 2(3). R. 334–345. <https://doi.org/10.6092/issn.2724-2463/12262>. Retrived from <https://img-journal.unibo.it/article/download/12262/12332/43472>

Надійшла (received) 22.09.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Годзь Наталія Борисівна (Nataliia Gods) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2717-1232>

*Є.В. ГЛУЩЕНКО***КРИТИКА СЕНСУ У ФІЛОСОФІЇ В.В.О. КАЙНА**

Стаття присвячена дослідженню проблеми інтерпретації та репрезентації концепту логічної семантики «смислу», яка розглядалася видатним американським філософом та математиком середини і другої половини ХХ століття – Вілардом Ван Орманом Квайном, багато праць якого занурені вглиб поданої проблематики, переважно, його «Слово та об'єкт» та «З логічної точки зору». Найголовніша критична теорія розуміння думок Квайна щодо смислу розглянута під таким кутом, який набуває відгуків у філософів як в аналітичній, так і пост-аналітичній традиції філософії. Разом із цим розглядається як доволі широко інтерпретований концепт. Також, типи такої критики можуть бути знайдені серед праць таких класиків аналітичної філософії, як Д. Девідсон та М. Дамміт, але і в сучасних послідовниках цього напрямку, зокрема: М. Багхрам'ян, Л. Комахи, П. Лівінгстона, Д. Сміта та інших. Щодо цього матеріалу кілька сучасних праць, разом з працями Квайна, частково є розглянутими, тоді ж як, на нашу думку ця спадщина трактування продовжує підкреслювати значущість цієї проблеми до сьогодні. Результатами нашої роботи є зауваження щодо прогалин в питанні дослідження концепту «смислу» в філософії Квайна. Цим ми наполягаємо на подальшому догляді як інтерпретації метафізичної площини контексту його робіт, так і культурологічної. Чим більше ці ділянки для дослідження набувають, тим більш успішним воно очікується.

Метод критики напів метафізичних концептів потрібен задля більш досконалого дослідження проліферації ідей концепції смислу в пост-аналітичній філософії, і, як чинник відмінності від традиційної аналітичної філософії, що послуговується прикладом змін. Нова критика деяких аспектів філософії Квайна, таким чином, змушена наблизитися до розвитку науки в цілому. Чимало ключових та важливих деталей може бути взято з аналізу його праць. Інтерпретації значення концепту смислу в різних працях аналітичних філософів можливо розглядати як серйозний чинник впливу щодо напрямку змін в самій аналітичній традиції.

Ключові слова: натуралістична епістемологія, смисл, формальна семантика, аналітична філософія.

*E.V. HLUSHCHENKO***CRITIQUE OF THE SENSE IN W. V. O. QUINE'S PHILOSOPHY**

The article is devoted to the studies the problems of interpretations and representations of the concept of “sense” in logical semantics, which has been analyzed by the outstanding American philosopher and mathematician of the middle and a second half of the XX century – Willard Van Orman Quine, who has snoopied far enough into the presented problem in numerous of his works, mainly, his “Word and Object” and “From a Logical Point of View”. The central critical theories of understanding Quine's thought of the sense is seen at another angle, that is, as a main concept that gets some responds of the philosophers in post-analytical philosophy tradition, along with it is reviewed as a broadly interpreted concept. Additionally, modes of such critique can be found as in some classic works of the philosophers like D. Davidson or M. Dummett, or as of such modern analytical philosophers as: M. Baghrmian, L. Komacha, P. Livingston, J. Smith, and others.

About this material few modern works and Quine's as well have been particularly researched, and of our opinion, the movement of such explanation of the sense problem in Quine's works keeps coming to be emphasized in today's philosophy. We result this work on that the critique of the sense in Quine's works hadn't been done the way perfectly: not enough enlightened though. Hereby we claim to keep monitoring and not to stop studying of the metaphysical context of works and cultural as well. The better that point becomes to get larger area to study the more successful the research is expected.

That way of criticizing half-metaphysical concepts aimed as a method, on the one hand, is required for a more advanced investigations of the proliferation in post-analytical philosophy works, and, on the other hand, as a reason of ideas and views separation, which are not relevant to the traditional analytic philosophy, is taken and viewed using examples. New critique of few aspects of Quine's philosophy are necessary to get closer to the as the philosopher's ideas to the newest ideas for the development of the science as well. Many key and well points can be gotten from the way to analyze the works. Interpretations of meaning of the concept of sense in the different papers of analytical philosophers is supposed to change the key direction of the considered this topic.

Key words: naturalistic epistemology, sense, formal semantics, analytical philosophy.

Problem statement of a given article is revealed that in nowadays the study of American and European philosophy in Ukraine, and mainly, traditional and post-analytical philosophies, may serve a powerful background to haste the process of integration to the modern global society for few present reasons, and for

making this process be more rational, sequenced, and thoughtful as an uprising way of studying, research and assimilation of the experience of the formation of the global civilized community. All of this and more requires a broad and step-by-step deeper moves of investigation of the conceptual foundations of the development of the

modern civilized world. Moreover, the last decade the processes of the integration had started to perform in the actual progress, whilst those times few modern researchers of as traditional so post-analytical philosophy lately appeared in Ukrainian philosophy.

One of such persons, who absorbs the whole variety of too many aspects to be worth and productive to study is without a hesitation Willard Van Orman Quine, the American philosopher from the middle and last half of the XX century. Among the others he had become a true rock-star considering the number of the citations of him, and how far and enormous his influence to the temporary and the modern philosopher he had done. As we pointed that out in our last article [5] that “the richest and most diverse of them is G. Frege's concept of meaning. In the program work "Über Sinn und Bedeutung"” [5, p. 105] plenty central and important themes come from the traditional cut of the philosophers founded that tradition, and G. Frege's notion of sense is the head one. Already his work demonstrates clearly that number of questions, the take of which in the analytic philosophy deepened in various works of other philosophers and logicians. The concept survived and obtained its contours through the pages of such philosophers as B. Russell, M. Schlick, and R. Carnap [4, p. 4], heading that important point of the Frege's term to its philosophical corners as it occurs in W.V.O. Quine's philosophy.

Analysis of recent researches take the presented research is demonstrated by a number of works: D. Davidson and M. Dummet [2], as it was mentioned above, emphasized the problem with language aspect, and logical inquiry as well, and in the works of which is devoted to the study of the debate about adverbs, the nature of names, etc; the work [11] presents several chapters, which are devoted to both an overview of the basic concept of meaning and its continuation in the logical-semantic plane; in the work [1] notes on how the rudiments of the reality in the modes of naturalised epistemology influence on the view of the meaning, so does the sense; further translation of the concept of meaning through the conceptual outlines of its contextual application in the formal analysis of logical structures can be found in [6]; And the most closes to the systematizing of the metaphysical background of the formal use of the concept of sense in [10] has been reviewed.

The paper objective is to view key aspects of the sense in the Quine's philosophy via its critique to reveal its blankness and fuzziness in his interpretation of the concept, mostly, in his interpretation of the concept of meaning.

The new in this work is due to the lack of additional coverage as in Ukrainian philosophy so in others is the revision and explicit presentation of the Quine's topic for traditional and post-analytical philosophy. It's the undercover philosophical interpretations of the development of this idea in analytical branch, in particular, the legacy of the founders of the analytical tradition. Nevertheless, over the past ten years, the scope of the study within the analytical tradition has been mentioned not once, as in the very fact in some of the works as of L. Komacha [3], and A. Sinytsia [11]. (Must be added that it keeps going publish in textbooks and other works for students).

The tasks of this article are as follows: to present Quine's program for the implementation of the idea of debunking the logic of sense, to present separate opinions about the analysis of the translation of the central concept idea of the sense, and to analyze their views on the subject of the presence of both a common goal and different views, as well as, distinguish the components of the conceptualization method and demonstrate it in his rewriting of its theory. So, firstly this question was raised by G. Frege, asking what changes after changing the variables in few similar propositions, and by that was revealed a more complex structure of synonymical propositions, thus Quine was going to grasp that aspect of understanding, and our goal is to view it, mentioning some metaphysical gaps in those thoughts..

Main body of this work is the firstly applied some unusual interpretations of the concept of sense in Quine's philosophy, mainly in order to get this concept closer to the metaphysical bases of as implication side, so any principles Quine had been put to it in his works. (The analysis of the method of such conceptualization and its problems had been studied in a more detail way in our previous articles.) Numerous comparisons of the ideas or secondary representatives of the sense in analytical philosophy lets viewing this problem in a broader way.

Quine's naturalised epistemology supposes the way of representing objects for the realists of different sorts into one category of restriction their plural conceptualizations to its core aspects. His program of criticizing the way philosophers observe the nature is correlating with: a) his logical arguing against analytic propositions, and b) his postulating of the wholeness theories based on any conclusion of meaning. Contrary to remarks of [3] and [1] to this aspect of the naturalised aspect we think any attempts to shake Quine's intentions are being broken via his way of presenting and representing of the more general image about his philosophy. As such it seems what Quine's drawing for us is that he's trying to say sporadically in his works about terms and determinations, as “truth is a dequotation” [8], so some others we mention further. The American philosopher divides the types of theories due to the logical sentences' aspect, whilst break the present view on the positivistic analysis of propositions out. So, the idea of the meaning and the sense as well grasps all those sentences that can be said to be true or, otherwise, included in the set of entities A, or those that can be said to be false or belong to the set of entities opposite to A. In addition to such sentences, there are also sentences that only denote something. But Quine doubts all of that.

His version of the naturalized epistemology put forward a thought of any possible rearrangements in the conceptual models. We might be doubting whether or not he insists on such a view, however his thoughts on the modal aspect of it make it be clearer; he posts a paradoxical example for many versions of the modal logic “ $9 > 7$, thus the number of planets > 7 ” [7] asking, what changes can help us here not attempting to get it into the formal semantics? The answer is that this problem is similar to the problem of dividing analytical and syntetical statements. A sentence can represent itself with the help of meaning. This is illustrated by a number of examples in linguistics mathematics.

In G. Frege's way it was an object, say the planet Venus, and its historical synonym, namely the Evening Star and the Morning Star, then, using these linguistic equivalents in sentences, we will continue to speak of the planet Venus. Frege pointed out that from sentences like "The morning star is the Morning Star" or "The Evening Star is the Evening Star" we get no information, while the sentence "The Morning Star is the Evening Star" we get new information [11, p. 178]. The attached component is a meaningful element. Quine, on the other hand emphasized another background of it.

For Quine any instantiation into the language form par excellence are not complete synonyms. Despite how Quine intended to illustrate it, using his examples with the term "bachelor" we'll try to show this saying only that any new word may hide a new information in it. That is why the same idea or the same thought, that is being constantly repeating in some poetry with the plenty of various forms of the same name (as it occurs with the sequenced adjectives), circulates differently. Hence, unlike Carnap (that truly mentioned about that point in [10]) the sense or the idea of Quine may be presented in a different way. And here's another point that explains why the American philosopher turned his thoughts onto pragmatism.

Considering a thought in which a set of changes in sentences from the previous paragraph has been rotated or instantiated with synonyms forms into the next one: "a linguist the researcher hears 'gavagai' and attaches it to 'a rabbit', the tribe member this time considers 'a running rabbit' by this word" [9] must be translated by us as an idea that the model – or the representing reality – turns unexpectedly different in any case of changing or replacing the variables. That is why there appears that important different Quine is trying to underline it in this mentioned book of him "Mathematical Logic" with such a fierce force. Given a formula with variables already makes the situation with the world be warned. Let us describe this thought in a more explicit way.

What Quine is doing is the way of telling us that the analyticity of sentences with variables are different depending of which semantic form it occupies. If in a certain math formula $F(x)$, $\exists xF(x)$, or $\forall xF(x)$ variables are varying not a quite lightly. In those three ones only the first has the free variable, however that helps us to establish any real functional consideration between sets. In such a case $x=y$, $y=\text{'some } f\text{'}$, and therefore 'x is some f' for a chosen model in a drawn tablet will be correct for the correct replacement. Here is the same: the free variables let our ability of usage math or metamathematical proposition in a broader way. For this reason, we can only ask whether or not there is x from that formula with a free variable, but such an answer immediately turn this formula either to $\exists xF(x)$, or $\forall xF(x)$. That is why the most famous Quine's quote among the other from his article "On What There Is" reads as "existence is a function of a bounded variable" [9]. Indeed, only bounded variables – and some propositional forms as well – may get that form aspect.

We find this point of Quine to be less clear. Also, some hesitations about that point is seen in [6] of the correct usage of "the sense" for overall or total case, and in [10] by doubting it via the opposite way of representing the concept sense, while we are going to tell more on it

down below. Here we want to repeat our point of that way how Quine had been doubting the difference between analytic and synthetic statements. In particular, it must be obvious that except for language appearance of symbolic nature there is the logical one. And in this way the doubt of it led to the attempts of doubting logic, that is not the case for epistemology circle only, but it swallows the metaphysical way in, so let us illustrate it as an attempt to doubt logic itself.

Logic may be whatever, so for the best possible answer we can just assume that whatever logic is let it be just a class of L, where L supposes all what logic must have. In this way we may ask what exactly L has, or which elements belongs to it? And of course, none of answers as 'anything that is logical' won't help us, because such a way leads to the endless circularity. Therefore, all we have to assume is that L can be viewed as something that enough to get anything into logic, or in other words, if L is logical, then L is enough to prove that such a sentence x that holds the elements which belong to L. Clear to see that 'such a sentence x that holds the elements which belong to L' belongs to L, so such a class according to Russell [7] is closed. And as soon as we ask about any open classes as for deities not belonging to L we will automatically get the famous Russell's paradox version for the close form of the open classes. Briefly, if a certain int is illogical or it doesn't belong to L we don't know anything about int whether or not it belongs to L or to anything else. We consider this examples may explain why any metaphysical level appears on that logical level of higher degrees of criticizing the present subject.

In addition to meaning and sense in sentences, Quine also distinguishes representation and denotation. He says that he prefers to Russell's aspect of that inquiry. The latter coincide with the meaning that enables Quine to construct an ontology through the separate reality of the true and false one's entities, thus turning their system into a Platonic variant of metaphysics. So, imagination depends on a concept or a group of concepts that can have the same or different names. For example, the imagination of the referent of the name "Pegasus" may be mythical, but, at the same time, it may not be mythical - in the case that the name denotes a specific existing object with such a name. An equally important role in the presented theory of the American philosopher is played by names or designations: names symbolize their own meaning.

The problematic issue of the representation of objects (or their reference) concerns the metaphysical approach to the definition of so-called types and tokens - elements that either accept or reject the possibility of being indexed [4]. This concept is connected by Quine with something purely basic, however, this rather characterizes quite a narrow reason of this problem in that key that any critique about the concept of sense is more or less modeled by some spare and beyond reasons as, for instance, the simplicity. We're going to explain this relation between the main concept and its metaphysical background starting from one of the providing, as it's opinionated, foundation for that holistic point the American philosopher had been discussing in many of his works [8].

One of the key aspect in simplicity can be shown as the next one: 1) p is preferable to q if and only if p is

simplier, than q ; 2) there's a criteria r such that p for r times simpler, than q . Among these two requirements we may choose one, however none of these are enough to decide whether or no p is simpler, than q . For the reason to introduce how the sense is related to this, let's firstly formally assume that somehow a thought about the simplicity is reasoned, and, thus, has the sense. Formal semantics allow us to skip any detalizations for the time being. Getting back of the case of ours, we may suppose a set of models such that none of given requirement satisfies it. Again, formally this must be like that: $\langle M, ? \rangle ? S$, where for a set of individuals M , S is any formal system, and $?$ is a set of rules for M to applies it on S .

There's such a model: $\langle M, ? \rangle ? \{x|f(x) \text{ is simpler, than } q\}$; $\langle M, ? \rangle ? (p)(p \text{ is simple})$. The reason for such system to fail is in any attempt to imply simplity from any models, and in particular the given one. We must know that for any number of axioms A in the proposes system S , then the number of the axioms are either formally, or informally argued, but either case we don't know the criteria to establish these or not these axioms A , and for that our choise of A is deliberate. So, both requirements (1) and (2) are irrelevant to explain what makes a system to be simple. We can't rely neither on the quality, because such a step supposes only introduction of another term, while this violates the conditions, nor on a certain calculate function, that can't rely on itself for the determination of the simplity. In other words, such a system never be completed.

Another point that we have to view here in briefly, although we're going to discuss in details it in further articles, considers another metaphysical element for the systems, in particular, the systems that has the sense in it (or the elements of it have), such as the implication of sense. If previously we dealt with the simplicity, this aspect of the problem must have been seen as the root of the question about the foundations of the given problem. Hence, we're going to observe four possible logical dimentions of what the sense is. Quine is seemed to skip this step in his methods, when he prefers the method of B. Russell called the descriptive analysis. We assume that any precise look at the core logical side of implication to be one of the central in the question of metaphysics of logic.

It's possible to assume that the sense as a problematic concept may be presented via four key aspects as being a thought, a implication, a part of the whole, or a deliberate one. Starting from Frege a thought had been viewing primarily as a central element for what sense is, but we must admit the complexity of it replying to it that if the sense is a thought, then why some thoughts are senseless? Another point is a logical aspect, that is seen as a requirement for one step to make another one; here is to assume that the implication makes one proposition to get another one. This moves to the problem of cause-relation, and the metaphysical element and the complexity of it is clear. Two last dimentions introduce that either sense supposes a creator context, or not; if it is a part of the whole, then there must be found such an L that — and the previous thoughts of ours about the nature of logic is relevant here. But if there is no connection, and the sense is beyond of L , then we don't know yet how to grasp it. Said above is enough to make this question deserves more broad metaphysical views. About some

other key points of Quine's critique of sense, we observe down below.

In addition, it should be added that Quine's theory preserves the possibility of single naming, or preserving the indexing of names, and thanks to this, in the construction of his logical calculation, the presence of only one denotation for each individual constant must be considered true. Guided by the same principle, sense and truth, as well as sense and meaning, must be separated not only functionally, but also through the method of analysis.

Thus, in addition to a purely logical consideration of Quine's concept of sense, one cannot fail to note the need to single out cultural-historical analysis as well, the neglect of which makes it impossible to see a full-fledged consideration of any complete, meaningful picture of reality.

The critical approach will be considered as able to convincingly explain the criterion of the paradigm of our research object. Confidence in the implementation of this method lies in the essence of the social approach to this issue, that is, the fact that discussions and shortcomings are mostly revealed sui generis in the social plane. And, that is why it is obviously appropriate to consider at least four of the most significant critical positions regarding the use of the concept of meaning in Frege's works, and in this way to present the methodological side of this issue.

That is why any critique of the sense of words and expressions of some language is certain by the rules of sense demanding from each (everyone) using language, certain behavior concerning a recognition of offers of this language in those or other situations. The one who do not follow it, does not connect also the sense which is found out in the given semantic link. Given the system of senses an essence the same, as the conceptual apparatus makes the metaphysical inquiries only more available and advanced. The definition of the concept sense offers by us as a term "sense" (quoted), leads to far-reaching consequences. It may lead to the epistemological position which we name the conventionalism [5].

Another opinion we would like to add here is that regarding the concept of meaning belongs to R. Carnap, the author of the method of intentional and extensional, and a person who continues to study the Frege's concept. So, according to him sense is clear watching nonsense. The last one doesn't fight against any metaphysics naming the only "more weaker forms of scientific language, less preferable to mathematics" [Quine, 1980]. Contrary to him Carnap sharply postulated that any semantical differences led to mistakes. This can be seen in such an example as "Julius Ceasar is x ; x is a prime number; therefore, Julius Ceasar is a prime number" which is wrong [11 p. 113]. But again we face here the same we have seen with an example of the attempt of doubting the logic. This method of critique makes it possible to unambiguously understand and distribute the intentionality of dispositions and extensionals here. While the descriptive methods, which are preferred by Quine is the project of developing a tool for formalizing sentences, the Carnap's is just a technique of semantically adequate creation to the language of natural sciences which make becomes possible.

Conclusions. Having analyzed the critical views in the four above concepts of meaning, we note that only consideration of Quine's concept a fortiori allows this very idea to continue to transform or change in the direction of the possibility of applying the original concept in the development of metaphysics. Another point is that Quine's idea of dividing positivistic views turns into a way of appearance of the metaphysical level. Deriving a thought for the constructing of systems with the example with modeling we reveal the aspect of implication that is required, and that the systems must be viewed metaphysically. That followed to the question of the nature of implication, where all the four cases had been introduced the complexity for any attempts of the critic of sense. So, the critique of Quine of the sense doesn't get its overall and total project in further investigations of the analytic philosophy.

References

1. Baghrarian M. (2016). *Quine, Naturalised Meaning and Empathy*. School of Philosophy; Sassari: University College Dublin, University of Sassari.
2. Dummett M. (2001). *Logical Foundation of Metaphysics*. (V. Navrocky, Trans.). Kyiv. IRIS. (In Ukrainian).

3. Komaha L. (2016). The sense and Truth of Knowledge in Argument of Naturalistic Epistemology of W.V.O. Quine. *Science issue. Series "Philosophy"*. Kharkiv. Vol. 46, p. I. (In Ukrainian).
4. Heyns E. (2012). *Quine and Meaning*. Faculty of Behavioral Sciences, department Philosophy of Science, Technology and Society: University of Twente.
5. Hlushchenko E. (2021). Conceptualization of Sense in Logical Semantics of G. Frege. *Science Issue, Culturology*. (In Ukrainian).
6. Livingston, P. (2018). *What is a 'Logic of Sense'? Deleuze with Frege, Carnap, and Quine*. New York: Routledge.
7. Quine W.V.O. (1980). *From a Logical Point of View*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1953; 2nd ed., rev.
8. Quine W.V.O. (1995). *From Stimulus to Science*. New Your, Norton: Cambridge University Press.
9. Quine W.V.O. (1986). *Philosophy of Logic*. Englewood Cliffs. N. J.; Harvard University Press.
10. Smith J. (2021). Carnap and Quine on Sense and Nonsense. *Journal for the History of Analytical Philosophy*. Vol. 9 № 10. Massachussets, Manchester.
11. Synytsia A. (2017). *Modern Analytic Philosophy: From Languages Pragmatics to Conceptualization of the Mind*. Lviv. (In Ukrainian).

Надійшла (received) 16.11.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Hlushchenko Vyacheslavovych (Глуценко Євгеній В'ячеславович) – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", a senior lecturer of the Department of Philosophy, graduate student; Kharkiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0262-5798>

УДК 130.2: 355.1

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.05

В.І. МІЩЕНКО

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДО ПЛАНЕТАРНО-КОСМІЧНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Автором розглянуто причини процесів деінтелектуалізації суспільства, пов'язаних із впливом техногенної цивілізації, суспільства масового споживання, інформаційного суспільства. Враховуючи важливість інтелектуалізації особистості, звернено увагу на те, що сам термін використовується функціонально, як здібність використовувати інтелект у тих або інших ситуаціях, а не як внутрішній стрижень духовного образу особистості. Обґрунтовано саме такий розгляд інтелектуальності у зв'язку з необхідністю функціонування сучасної посткласичної науки, а також дослідженням великих складно організованих систем, здатних до самоорганізації. З метою формалізації концепту інтелектуалізації розглянуто структурні елементи (ноосферність, аналітичність, інтелегібельність, креативність, евристичність, цивілізованість, інтелігентність, самостійність мислення, позитивний, життєстверджуючий характер), особливості прояву інтелектуальності в різних сферах діяльності особистості, рівні розвитку інтелектуальності. Доведено, що необхідність досягнення вищих рівнів інтелектуальності (еволюційного, глобального креативного, духовного) пов'язується з необхідністю виживання цивілізації на стадії трансформації до планетарно-космічної, використання ресурсів технотронного суспільства, створення інтелектуально-моральної духовності.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інтелектуальність, особистість, цивілізація, духовність, інтелегібельність, духовність, еволюція.

V.I. MISHCHENKO

PERSONAL INTELLIGENCE IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION TO A PLANETARY-SPACE CIVILIZATION

The author considered the causes of the processes of de-intellectualization of society associated with the influence of man-made civilization, mass consumption society, and information society. Considering the importance of intellectualization of the individual, attention is paid to the fact that the term itself is used functionally, as the ability to use the intellect in certain situations, and not as the inner core of the spiritual image of the individual. Such consideration of intellectuality is substantiated in connection with the need for the functioning of modern post-classical science, as well as the study of large, complexly organized systems capable of self-organization. In order to formalize

the concept of intellectualization, the structural elements (noosphericity, analyticity, intelligibility, creativity, heuristics, civility, intelligence, independent thinking, positive, life-affirming character), features of the manifestation of intellectuality in various spheres of personal activity, levels of intellectual development were considered. It has been proven that the need to achieve higher levels of intellectuality (evolutionary, global creative, spiritual) is connected with the need to survive the civilization at the stage of transformation to the planetary-cosmic one, use the resources of the technotronic society, and create intellectual and moral spirituality.

Key words: information society, intellectuality, personality, civilization, spirituality, intelligibility, spirituality, evolution.

Постановка проблеми. Інтелектуальність особистості – це головний ресурс і надія цивілізації на можливість подолання кризових станів сучасного розвитку (екологічного, антропологічного, цивілізаційного) та переходу до планетарно-космічної цивілізації антропогенного характеру. З урахуванням складності майбутнього періоду існування цивілізації, коли зростаюча кількість населення не буде задовольнятися обмеженою кількістю ресурсів, людству необхідні інтелектуальні сили, які зможуть дати шанс на виживання. Віра в силу науки та незворотність науково-технічного прогресу наражають впевненість в інтелектуальній могутності цивілізації, надію на те, що сучасне суспільство знань здатне формувати більш розумних людей, які мають більш високий інтелектуальний потенціал. Така впевненість підтримується процесами розвитку інформаційного суспільства, створенням інтелектуальних систем та перспективою розробки штучного мислячого інтелекту, утвердженням у суспільній свідомості ідеалів «суспільства знань», постійним зростанням кількості та якості науково-технічної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід визнати, що серед сучасних дослідників зростає кількість тих, хто висловлює певне занепокоєння щодо інтелектуального розвитку людини. Насамперед, це вчені, які мають багаторічну педагогічну практику та можливість порівняти ступінь складності інтелектуальних завдань, що були запропоновані студентам різних поколінь, тобто здійснювати певний експертний аналіз. Серед них слід назвати такі прізвища, як: В. Андрущенко, О. Гомілко, О. Дольська, А. Кіпенський, С. Кримський, В. Лозовой та інших науковців.

Мета статті: розкрити інтелектуально-моральну духовність особистості як вільно та критично мислячої істоти, яка прагне до творення як у планетарному, так й планетарно-космічному напрямку, всебічний розвиток її інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Дослідники схильні до думки, що порушення принципу самостійного мислення здійснюється завдяки більш широкому духовному контексту – утвердженню в суспільній свідомості концепції постмодерну, де «головним суб'єктом життєдіяльності стає не індивід, а група..., індивідуальна ідентичність заперечується..., принижується принцип особистої відповідальності..., відкидається доктрина універсальної етики» [13, с. 287].

Щодо деінтелектуалізації в більш широкому соціальному контексті, то науковці стверджують про загрозу втрати людиною статусу розумної істоти, вказуючи на негативну тенденцію мракобісся, яка

спрямована на «послаблення раціонального ресурсу» людини. Дослідники підкреслюють, що процес падіння інтелекту і деградації людей в останні роки носить об'єктивний та закономірний характер: стрімкий процес деградації суспільного інтелекту, інтелектуального потенціалу держави у всіх сферах життя – в економіці, науці, освіті, культурі, інформаційному просторі, безпеці.

Деінтелектуалізація, таким чином, розглядається не тільки як кризове явище у сучасній освіті, а як поступове зниження IQ цивілізації.

Слід відзначити, що проблема деінтелектуалізації суспільства виникла не сьогодні. Як відомо, ще І. Кант прагнув до формування активної, вільної, самостійно мислячої людини, звертаючись до людини, як до носія розуму, він закликає її «мати мужність користуватися власним розумом» [4; 13, с. 108].

Як ні парадоксально, процеси деінтелектуалізації посилюються під впливом техніки, від створеного людьми штучного середовища існування. Техніка – плід Розуму, але в її створенні беруть участь одиниці, а користуються маси, і у процесі цього використання створюється особливий стиль життя, стиль праці, стиль мислення. Характер такого впливу вважається науковцями одним із наслідків впливу техногенної цивілізації, появі закритого від зовнішнього світу функціонального мислення роботів, «яке не здатне до створення нового, а лише калькує та обчислює» [14]. Фактичну трагедію людини, яка створює для суспільства умови його життя, та втрачає індивідуальність, перетворюється на придаток до техніки, широко описано в літературі, де розкривається його новий образ – Homo Faber [11].

Втрата відкритості світу, перетворення його в обмежене вузькими межами практичних завдань функціональне, обчислюване мислення – ці наслідки техногенної цивілізації були значно посилені впливом інформаційних перетворень. Людина інформаційного суспільства фактично втрачає віру в освіту, волю до саморозвитку, інтерес до рішення проблем, радість живого творчого процесу пошуку істини. Занурення людині у віртуальний простір є реальною загрозою втрати реального світу, власної інтелектуальності. Дослідники підкреслюють, що інформатизація привчає учнів до шаблонних, рутинних навичок технологій і інтерфейсів, перериває безпосередній фізичний і духовний зв'язок з природою та іншими людьми, відчуває думку від сенсу природних об'єктів, явищ, процесів.

З появою процесів деінтелектуалізації суспільства гостро стає проблема формування інтелектуальності особистості як умови подальшого

розвитку цивілізації. Але поняття інтелектуальності, як іманентна присутня характеристика особистості, як основа формування духовного образу людини ще не є загальноприйнятим. Наше розуміння інтелекту, застосування Розуму, до якого ми звикли, має переважно гносеологічний характер, інтелект розглядається або як аналог розумових здібностей розуму, або як знаряддя вирішення певних пізнавальних ситуацій, які періодично виникають у житті людини, а не як стиль життя, як умова виживання, як головна цінність, яка існує в космічному просторі. І в першому, і в другому випадку інтелект розглядається функціонально, з урахуванням можливості вирішення того або іншого завдання, а не як внутрішній духовний стрижень, який визначає характер життєдіяльності поза переживань власної долі. Життя людини змінюється, коли вона свідомо формує власний інтелектуальний імідж: вона дає себе настанову на сам характер організації мислення, прагне до радощі інтелектуальної активності, пізнання таємниць світу, усвідомлення Логіки розвитку космосу, природи, Логіки людської історії, розуміння як дивовижності світобудови, так й недосконалої життя, прагнення його покращення та перетворення на шляху наближення до ідеалів культури, гармонії, краси, доцільності та екологічності.

Інтелектуальність є важливою характеристикою духовного образу сучасного вченого, і від вирішення цього завдання залежить майбутнє людства [12, с. 178]. Формування власної інтелектуальності, прийняття до себе інтелектуального іміджу відповідає духу посткласичного етапу розвитку науки, що досліджує великі складно організовані системи, які мають можливість до постійної самоорганізації та вимагають постійного дослідження, моніторингу та оцінки, створення певних імітаційних моделей, які нададуть змогу управління середовищем існування. Рух технотронного суспільства в напрямку все більшої цифровізації дозволить створити такі імітаційні моделі, які дадуть змогу здійснювати надійне управління біосферними процесами за допомогою геокосмічних технологій [11]. Інтелект стає суттю життя, а не епізодом випадкового використання. Саме така форма інтелекту дасть можливість людському інтелекту працювати сумісно з мислячим штучним інтелектом, поступово створювати Цивілізацію I рівня, що забезпечить використання енергії зірки, яка приходить на планету, контролювати або корегувати погоду, змінювати курс ураганів, або будувати міста в океанах.

Формування інтелектуальності особистості – багатомірне завдання, воно є засобом формування смаків, ідеалів, пристрастей, звичок, стилю життя, розуміння його сенсу та мети, усвідомлення себе як духовної істоти, характеру свого буття в соціумі. Які складові має інтелектуальність? До її складу треба віднести такі: ноосферність, аналітичність, креативність, інтелегібельність, евристичність, цивілізованість, інтелігентність, самостійність мислення та критичність сприйняття, позитивний, життєстверджуючий характер мислення.

Ноосферність як прагнення до влади розуму, віра в можливості управління власним майбутнім, створення планетарно-космічної цивілізації, базується на визначенні раціональності як великої цінності, яку набуло людство у процесі власного духовного розвитку, прийняття її як «провідної і вирішальної сили людського життєвого влаштування, здатної вирішувати будь які проблеми життя та соціального розвитку» [13, с. 305]. Діапазон ноосферності простягається від еталонів раціональності, які були створені у період I і II інтелектуальних революцій, суть якої яскраво висловив Аристотель, який не тільки вважав, що «людині властиве життя, підпорядковане розуму», але стверджував, що сама людина «і є, в першу чергу, розум» [1, с. 283]. Сукупність яскравих ідей Сократа про необхідність правильно будувати власне життя, розглядати знання як рятунок для цивілізації, ствердження Платона, що жити – знаходитись у світі ідей, які підкріплені ідеями філософів Нового часу, знайшли власне продовження й розвиток у філософії космізму, в ідеї ноосфери В. І. Вернадського, як сфери розуму, що проникає і регулює всі соціально значущі сфери життя, визначає вектор розвитку, мету суспільного існування людства.

Слід визнати, що історія людства мала трагічний характер, і воно не завжди прагнуло до цих еталонів норм раціональності, дотримуючись таких орієнтирів, як віра, воля, несвідоме, сила та насильство, лідерство і влада. Але, як вчить досвід історії, ніколи жодна соціальна конструкція, яка була створена поза гармонією Розуму, не була довговічною та не давала повноти щастя, була раєм для обраних та пеклом для інших, завжди викликала прагнення змін основ соціального буття.

Аналітичність – це здатність до розуміння світу, його упорядкування, гармонізації світу, подолання хаосу та деструкцій. Бажає людина чи ні, вона є певним спостерігачем буття, який створює Логос, в якому відбивається певна картина світу, здійснюється перехід від певного уявлення до розуміння, де світ представлено у формі певних процесів, тенденцій, розглядається в сукупності законів як певна система, що здатна до самоорганізації. А. Хмелевський розглядає людину як істоту, яка здатна до упорядкування світу – Homo ordinans. Аналітичність сприяє формуванню імітаційних моделей біосферних процесів, що надає можливість отримання інформації для управління середовищем існування. У цьому аспекті, на думку А. Кіпенського, інтелектуальна еліта виконує «роль генератора нової інформації (примноження знань і соціального інтелекту, наукового потенціалу нації тощо), необхідної для виходу на вищий рівень соціального розвитку» [6, с. 93]. Логічним наслідком аналітичності є ерудованість як здатність проявляти інформаційну обізнаність, начитаність, вміння здійснювати впорядкованість і структурованість знань, що виникли у результаті освіти, а її логічне продовження ми знаходимо в інтелегібельності, тобто, у пізнанні, а більш точно, в осягненні, яке доступне виключно розуму, яке Платон розглядав як певний світ ідей або інтелектуальних сутностей.

Інтелігібільність є пізнання «інтелігенції природи» (Шелінг), певною спрямованістю на розкриття інтелектуальних засад, що мають місце у структурах реальності. Такими засадами може бути сукупність кількісних та якісних показників, які відбивають певні математичні пропорції (Піфагор) та визначають певні тенденції розвитку. Інтелігібільність як осягнення світу є формою духовного життя, яке передбачає розгляд реальності як певного тексту, в якому закодована інформація, що розриває характер поведінки систем реального світу. Розглядаючи інтелігібільність як спрямованість на отримання нових знань щодо світобудови Всесвіту, ми отримуємо певні константи світобудови (маса протона, швидкість світла, співвідношення гравітаційного та електромагнітного полів, внутрішні ядра та інші фізичні константи, сукупність яких створює так звану «тонку налаштованість») розуміння того, що процес модулювання (наприклад, біосферних процесів) ні є її копіюванням, а є таким засобом проникнення у структури матерії, які відкривають проблемні засади, або біфуркаційні крапки, що визначають її рух, розвиток, умови існування. Саме інтелігібільність може розглядатись як втілення сучасної концепції інтелекту, як певна форма зв'язку зі проблемними основами буття, як засіб духовного буття, який може прогнозувати їх реальний стан та подальший розвиток, змінювати світ, формулювати творчі завдання для вирішення мислячим штучним інтелектом.

Сила та міць розуму реалізуються у понятті креативності, яке є свідченням здатності людини виступати в якості творця, певного деміурга. Креативність – прагнення до творення нового світу на шляху гармонії, екологічності та досконалості, орієнтація на пошук і застосування неординарних та ефективних рішень, застосування уяви та фантазії у проектуванні і конструюванні, винахідливість у застосуванні знань, спрямованість на формування інтелектуального середовища існування, а також на переосмислення знань, формування нових ціннісних орієнтирів, всебічне та постійне розповсюдження знань. Це певна «пізнавальна сила знання», яка надає йому сучасного значення, коли ми стоїмо на порозі «III інтелектуальної революції» [5, с. 210], і від якості інтелекту залежить майбутнє цивілізації.

Евристичність розглядається як спрямованість на відкриття, на духовний пошук, використання таких інтелектуальних методів, як моделювання, конструювання та проектування, здатність до винахідництва та раціоналізації, модернізації виробництва та науково-лабораторної бази досліджень. Евристичність особистості формується завдяки відкритості світу, здатності знаходити нові, нестандартні рішення, бачити дивовижний характер світобудови, тренувати мозок у вирішенні творчих та нестандартних завдань,

Цивілізованість виступає як соціальний вимір інтелектуальності, як прояв соціального інтелекту, вміння вирішувати конфлікти переважно мирними засобами. Вона спрямована на подолання ситуації соціального хаосу, яку О. Гомілко розглядає в якості

джерела «політичного популізму та ціннісного релятивізму..., технологій вироблення фейків» в умовах сучасної цифрової епохи [3, с. 5]. Цивілізованість передбачає наявність в особистості компетентності у розумінні сучасних наукових відкриттів, високого рівня розвитку інформаційної культури, вміння спиратися на сучасні знання у повсякденній діяльності. Важливим проявом інтелектуальності в цьому аспекті може бути розглянута цивілізованість у вирішенні наукових конфліктів. Логіка їх вирішення підкоряється базовим характеристикам наукового етносу, запропонованого Р. Мертоном, таким, як універсалізм, колективізм, безкорисливість і організований скептицизм. Вона існує у певній напрузі вибору між полярними імперативами амбівалентності, прагненням до пошуку істини, вмінню не піддаватися інтелектуальній «моді», не підтримувати необачні судження інших, але проявляти терпимість, розуміння й емпатію у відношенні до інших [16].

Інтелігентність є моральним виміром інтелектуальності. Так, В. Андрющенко використовує поняття «інтелігентна моральність». На його думку, інтелігентна моральність – це моральність, яка ґрунтується на «глибокому розумі та не менш глибокій чуттєвості» [4, с. 18]. Саме інтелігенції, на думку А. Кіпенського і О. Пономарьова, «на відміну від переважної більшості людей, притаманні висока духовність, розвинена культура і прагнення передавати ці якості іншим людям» [7, с. 149]. Розглядаючи інтелігентність у контексті інтелектуальності особистості, необхідно визначити її сутність як здатності до самостійного, критичного і позитивного мислення, що має на меті подолання недосконалості світу, усвідомлення і співпереживання історичних традицій народу, його прагнень, надії і мрії про загальнолюдське майбутнє, засноване на принципах соціальної справедливості й гуманізму, її спрямованість на просвітництво та духовне лідерство, створення духовного соціокультурного середовища.

Самостійність мислення, невизнання конформізму, прагнення до вільнодумства (в його повному і широкому значенні, поза контексту віри) це – домінуючий аспект інтелектуальності, прояв духовної зрілості, результат духовного саморозвитку, прояв стійкості до агресивного маніпулятивного впливу, до спроб зруйнувати духовні основи особистості, систему її цінностей, ідеалів і переконань. Логічним продовженням самостійності є критичне світосприйняття, яке є певним засобом захисту себе як особистості в умовах інтенсивного маніпуляційного впливу ЗМІ, певним шляхом до свободи. На думку дослідників, це здатність проявляти мужність мислення, «протистояти критиці, брати на себе відповідальність за проголошені цінності, не зраджувати довіру людей, а рятувати за прогресивні суспільні орієнтири» [10, с. 14].

Позитивний, життєстверджуючий характер мислення, прояв розуму в етичній і естетичній сферах, пасіонарність як непереборне внутрішнє

прагнення до інтелектуальної діяльності, спрямованої на зміну свого життя, навколишнього оточення, є важливою рисою інтелектуальності. Позитивний, життєствердуючий характер мислення є основним джерелом формування другого важливого компоненту духовного образу особистості, який є логічним доповненням інтелектуальності особистості – прагнення до творення [11]. Здатність до творення особистості демонструє творчий потенціал, спрямований на «одухотворення» світу, усунення його недосконалості, затвердження духу високої культури. В. Андрющенко визначав: «Інтелігенція – це розум, який створює» [1, с. 18]. Саме ця категорія має величезну мобілізуючу силу для духовного становлення особистості та є умовою виживання, трансформації цивілізації до планетарно-космічної.

Отже, розглядаючи інтелектуальність як когнітивно-моральну форму духовності, треба її сприймати як звернення до вищих форм розумової діяльності, апеляцію до розуму у виборі стратегії життєдіяльності при збереженні розсудливості в безпосередньому спілкуванні, ситуаціях повсякденного життя. Інтелектуальність – це досягнення гармонії буття, духовної чистоти, збереження себе як справжньої людини. На підставі аналізу більш практичних галузей, інтелектуальний імідж особистості може проявлятися у такому:

1. Любов до навчання, прагнення до духовного пошуку, отримання задоволення від пізнання нового, ефективне використання отриманих знань у роботі, розуміння меж власного знання, вміння шукати інформацію й навчатися самостійно.

2. Толерантність у наукових дискусіях, відкритість для нових поглядів і ідей, об'єктивність оцінки суджень інших людей, здатність для зміни власних поглядів, вміння вчитись на власних помилках.

3. Об'єктивне і глибоке розуміння світу, його подій.

4. Високо розвинуті навички вербального спілкування, почуття гумору.

5. Допитливість, наявність власної точки зору та відстоювання власної позиції, неконформізм, схильність ставити під сумнів звичні речі, яких так дотримуються оточуючі.

6. Вміння вирішувати власні проблеми, легка адаптація до нових умов життя без порушення власних принципів.

7. Здатність до самовладання та до самоконтролю, вміння приборкати власні миттєві бажання.

8. Високо розвинута інтуїція та почуття емпатії, виправданий та допустимий ризик.

9. Скромність, правильна самооцінка, перевага усамітнення для обміркування та саморозвитку.

Ознаки інтелектуальності дуже важливі для формування власного інтелектуального іміджу. Але не менш важливим для подальшого розвитку цивілізації стає знання про рівні її розвитку. До їх складу можна віднести:

1. Початковий рівень інтелектуальності проявляється на першому, «розсудному» ступені

розвитку Homo Sapiens, де він має абстрактний, але більш чуттєвий, емпіричний характер, ще не здатний поєднувати внутрішньо суперечливі процеси, але тяжіє до формально-логічної правильності мислення, спрямований на вирішення практичних завдань.

2. Розвинутий ступінь інтелектуальності Homo Sapiens має відношення до діяльності Розуму, який вбачає єдність у суперечливості процесів, розвиває абстрактне мислення до рівня універсальності, розповсюджує опосередкованість на цифрове модулювання технічних та біологічних процесів в інформаційних аналітичних системах. Вважається, що сам факт володіння розумом означає можливість його розвитку та ефективного використання, але буття людини у статусі Homo Sapiens, тобто носія розуму, не означає що вона є людиною, яка здатна ефективно його використовувати.

3. Зріла форма інтелектуальності проявляється у Homo Cogitus, який усвідомлює себе як активну, творчу істоту, прагне до активного використання розуму, відчуває почуття насолоди від вирішення складних завдань, як «ігор розуму», характеризується швидкістю та гнучкістю мислення, усвідомлення себе як інтелектуальної істоти.

4. Високий рівень інтелектуальності характеризується глибиною, системністю, допитливістю мислення, здатності до конструювання та модулювання, винахідницькою діяльністю, яку можна назвати Homo Science.

5. Еволюційний рівень інтелектуальності – це розуміння його особливої ролі не тільки у саморозвитку та розвитку суспільства. Він починається з усвідомлення життя як «буття у світі ідей» (Платон), як людини Homo Humanus – людини, відкритої до знань і саморозвитку, творчості та творення. При цьому важливим є прагнення до перебудови світу, управління власним майбутнім.

6. Еволюційний рівень інтелектуальності, збагачений ноосферним світобаченням, дає можливість виходу на Глобальний креативний рівень інтелектуальності, де людина прагне усвідомити власне космічне призначення, виступає в якості людини-творця, виступає як Homo Enthusiastic, яка є освяченою духом високої моральності та здатною до творення Нового світу, сприяє формуванню Духовної інтелектуальності.

7. Духовна інтелектуальність спрямовує творчу активність людини на таку терраформацію ландшафту планети, який є процесом одухотворення природи, створення Homo Spiritus – людини духовної, яка прагне до творення за розумінням краси, гармонії, екологічності.

Навіщо потрібні вищі рівні інтелектуальності? В сучасних умовах у певних наукових колах активно обговорюється теза про те, що більша частина цивілізації гине саме на стадії переходу до планетарної та планетарно-космічної цивілізації. Мертона Ріса вважає, що «тероризм, створення бактерій і вірусів, біоінженерія» дають лише 50-відсоткову вірогідність виживання. За оцінкою вчених, ліси на планеті можуть зникнути у найближчі 40 років [16]. Сам факт того, що на даний час людство не має планетарної стратегії вирішення

глобальних цивілізаційних проблем, демонструє рух Грети Тумберг, питання щодо майбутнього планети не знаходять відповідей.

Людству необхідна концентрація усіх інтелектуальних та моральних сил, йому необхідна зрозуміла стратегія руху в майбутнє на підставі формування інтелектуально-моральної духовності.

Загальний стрижень його духовних пошуків втілюється в ідею інтелектуально-моральної духовності. Сам термін «інтелектуально-моральна духовність» в певному контекстуальному відношенні давно застосовується провідними вітчизняними вченими. Так, С. Кримський застосовує термін «моральний інтелект». «Ідея морального інтелекту, – який, на думку вченого, поєднує моральний розум і розумну емоцію, – має здатність ігнорувати простоту рішень в ім'я складності людських проблем і співзвучна принципу духовності» [8, с. 4]. І. Бех ставить питання про «формування морально здорового способу мислення» [2, с. 126]. «Людина розумна повинна стати людиною моральною, – підкреслює В. Лозовий, – це питання її життя і смерті, оскільки інтелект, не занурений у моральність, може знищити не тільки навколо себе, а й самого себе» [9, с. 21].

Цивілізація, яка поєднує матеріальні та духовні сили, культуру і технології, організацію праці і стиль життя, мораль і право, є, у власному концентрованому вигляді, засобом існування Розуму у Всесвіті. Цивілізація є характеристикою інтелектуального розвитку в різноманітних сферах життєдіяльності та проявом сили розуму людини у створенні цінностей культури. Найближчий космос, або природа, характер і межі її засвоєння, визначає можливість самого Розуму в її перебудові і відповідний тип цивілізації. В історії людства можна виділити два типи цивілізаційного устрою, кожному з котрих була притаманна певна форма духовності.

Космогенна цивілізація – тип цивілізації стародавнього світу та середньовіччя, з домінуючими цінностями космо- і теоцентризму, катарсичної форми духовності, спрямованої на створенні людського у людині, основними цінностями якої є почуття святості, любові та благоговіння перед світобудовою. Це форма суспільного буття має інтелектуальне досягнення – Першу форму раціоналізму, яке має місце народження – це стародавня античність.

Основи техногенної цивілізації починають формуватися в кінці XV сторіччя, безпосередньо пов'язані з періодом Великих географічних відкриттів, використанням науки, як могутній виробничої сили, постійному розширенні ареалу засвоєння природи, яка розглядається як безмежна ресурсна база, використання Розуму для досягнення високої якості життя. Техногенна цивілізація формує інноваційний тип духовності, яка дарує людству розуміння себе як діяльної, творчої істоти, акцентує увагу на безумовній цінності свободи в духовному саморозвитку, але приводить до всюдозволеності, порушенні моральних норм і деформації світу естетичних цінностей, антропологічної кризи.

Якщо для перших двох типів цивілізаційного устрою головним символом, що відображає їх

сутність, була «боротьба», викликана або ідеєю виживання у традиційному суспільстві, або ідеєю підкорення світу в інноваційному суспільстві, то нова духовність є переосмисленням усієї історії людства, пошуком гармонії існування, прагненням до ноосферного буття, терраформації планети та формування духовного образу людини, структурними детермінантами якого є здатність до творення, інтелектуальність та відкритість світу. Подолання антропологічної і цивілізаційної кризи, можливо тільки на основі інтелектуально-моральної духовності антропогенної цивілізації, яка спрямована на розкрячення творчих сил людини та має запропонувати шлях спасіння, умови успішної трансформації цивілізації до планетарно-космічного майбутнього, дати нові цінності і стиль життя. Інтелектуально-моральна духовність має головну мету – збереження Розуму у Всесвіті, забезпечення сталого переходу до планетарно-космічного рівня розвитку на підставі структурної гармонізації технотронного суспільства [11], формування активного, творчого, морального мислення, спрямованого на творення в інтересах всього людства, такого рівня інтелектуальності, яка дасть можливість співпраці зі створеним штучним мислячим інтелектом та управління біосферними процесами, середовищем існування, власним майбутнім.

Умовою реалізації завдань інтелектуально-моральної духовності є розвиток її інтелектуальної та моральної складових, розвиток інтелекту людини в тій його формі, в якій він може максимально ефективно співпрацювати зі штучним мислячим інтелектом та новою планетарною мораллю, яка дасть можливість співпраці усіх землян і забезпечення духовної еволюції людства, забезпечити формування духовного образу особистості. Отже, метою інтелектуально-моральної духовності є формування самоідентифікації особистості не тільки як вільної творчої та активної істоти (що є невиконаним завданням попереднього типу духовності), але й як вільно та критично мислячої істоти, яка прагне до творення як у планетарному, так й планетарно-космічному напрямку, всебічний розвиток її інтелекту.

Висновки. Які висновки має зробити людство стосовно інтелектуальності?

1. Інтелектуальність ні є простим «добрим побажанням» у вихованні людини 21 сторіччя. Це умова існування у майбутньому, подолання кризових станів та цивілізаційної трансформації.

2. Інтелектуальність ні є сукупністю певних здібностей, це – основа духовного образу особистості, ядро когнітивно-моральної форми духовності – інтелектуально-моральної, звернення до вищих форм розумової активності, апеляція до розуму у виборі стратегії життєдіяльності досягнення гармонії буття, духовної чистоти, збереження себе як справжньої людини.

3. Інтелектуальність є духовним надбанням людства, естафетою духовних знань, щодо використання Розуму, як засобу еволюції, що передається людству як умова його повноцінного та щасливого життя та подальшого існування.

Повернення до цінностей раціоналізму в умовах кризисного суспільства – обов'язок та акт громадянської мужності сучасних філософів та вчених.

4. Послідовність боротьби за інтелектуальність особистості є створення інтелектуального середовища існування, очищення та одухотворення мистецтва, формування нової системи освіти, яка буде здатна формувати відкрите та вільне мислення.

5. Реальна нива позбавлення від пустоти та агресії Інферно сучасного суспільства могового споживання – творення Нового світу, формування інтелектуально-моральної духовності трансформації суспільства до планетарно-космічного рівня розвитку.

Список літератури

1. Андрущенко В.П. (2006). Інтелігентна моральність невизначеності: спогади про майбутнє. *Нравственные императивы интеллигенции: материалы IV Междунар. науч.-теорет. конф. по проблемам совр. интеллигенции*. Харьков : Изд-во НУА. С. 18–19.

2. Бех І. (2015). *Вибрані наукові праці: Виховання особистості*. Т. 1. Чернівці: Букряк. 840 с.

3. Гомілко О.Є. (2021). Філософія як пропаганда у цифрових викликах мракобісся. *Філософія в сучасному світі : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 19–20 листопада 2021 р.* ; Ред. кол. Я.В. Тараров, А.В. Кіпенський, О.О. Дольська [та ін.]. Харків : Друкарня Мадрид. С. 5–8.

4. Дольська О.О. (2012). *Філософія сучасного суспільства* : навч.-метод. посіб. Харків : НТУ «ХПІ». 180 с.

5. Дольська О. (2018). Парадигмальні зміни у сучасній філософії освіти. *Філософія освіти*. № 2. С. 146–162.

6. Кіпенський А.В., Журавльов Ю.В. (2017). Проблема визначення феномену національної еліти. Сучасні підходи до розуміння національного суверенітету. Національна ідея: системні функції. Система влади на українських землях у період до створення сучасної держави. *Національний суверенітет: український вимір в контексті світової політичної думки*. Харків : «Місكدрук», ХНТУСГ ім. Петра Василенка; ХНУБА. 284 с. С. 57–65; 90–110; 169–186; 258–259.

7. Кіпенський А.В., Пономарьов О.С. (2021). Прищеплення якостей інтелігентності лідерам і гуманітарно-технічній еліті. Розвиток світоглядних позицій студентів і логіко-методологічних засад їхньої майбутньої професійної діяльності. *Цільова підготовка лідерів і гуманітарно-технічній еліті: з досвіду роботи факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ»* ; під ред. А.В. Кіпенського, О.С. Пономарьова. Харків : «Мадрид», С. 149–160, 189–198.

8. Кримський С.Б. (2003). Принципи духовності XXI століття. *Директор школи*. № 8. С. 4–5.

9. Лозовой В.О. (2014). Моральна культура особистості як серцевина її духовності. *Духовно-моральні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації: зб. наук. пр.: по матеріалам Міжнар. наук.-практ. конф.* 5–6 листоп. 2014 р.: в 2 ч. : Ч. 1 / під ред. О.Г. Романовського, Ю.І. Панфілова. Харків : НТУ «ХПІ». С. 20–24.

10. Лозовой В.О., Сідак Л.М. (2006). *Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці* : монографія. Харків : Право. 256 с.

11. Міщенко В.І. (2021). Контури нової моралі глобального світу. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства* : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ». № 2. С. 91–99.

12. Пугановський К.О., Міщенко В.І. (2022). *Космогонія в умовах сучасного технічного прогресу*. Retrieved from http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/58986/1/Puhanovskyi_Kosmohonia_2022.pdf

13. *Філософія: терміни і поняття* : навч. енциклопед. словник. (2020). ; під ред. В.Л. Петрушенка. Львів : «Новий Світ-2000». 506 с.

14. Хайдеггер М. *Відчуженість*. Retrieved from <https://cameralabs-org.turbopages.org/cameralabs.org/s/10512-otreshennost-martin-khajdegger-o-vychislyayushchem-myshlenii-osmyslyayushchem-razdume>

15. Bologna, Mauro & Aquino, Gerardo. (2020, 06 May). Deforestation and world population sustainability: a quantitative analysis. *Scientific Reports*. Article number: 7631 (2020) Vol. 10. Retrieved from www.nature.com/articles/s41598-020-63657-6

16. Merton R. (1965). The Ambivalence of Scientists. *Science and Society*. Ed. N. Kaplan. Rand McNally. P. 44–75.

References (transliterated)

1. Andriushchenko V.P. (2006). Inteligentna moralnist nevyznachenosti: spohady pro maibutnie. *Nravstvennye ymperatyvy yntelhyentsyy: materyaly IV Mezhdunar. nach.-teoret. konf. po problemam sovr. yntelhyentsyy*. Kharkov : Yzd-vo NUA. S. 18–19.

2. Bekh I. (2015). *Vybrani naukovy pratsi: Vychovannia osobystosti*. T. 1. Chernivtsi : Bukriak, 840 s.

3. Homilko O.Ie. (2021). Filosofiia yak propahanda u tsyfrovyykh vyklykakh mrakobissia. *Filosofiia v suchasnomu sviti : materialy II Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii, 19–20 lystopada 2021 r.* Red. kol. Ya.V. Tararioev, A.V. Kipenskyi, O.O. Dolska [ta in.]. Kharkiv : Drukarnia Madryd. S. 5–8.

4. Dolska O.O. (2012). *Filosofiia suchasnoho suspilstva : navch.-metod. posib*. Kharkiv : NTU «KhPI». 180 c.

5. Dolska O. (2018). Paradyhmalni zminy u suchasni filofosofii osvity. *Filosofiia osvity*. № 2. S. 146–162.

6. Kipenskyi A.V., Zhuravlov Yu.V. (2017). Problema vyznachennia fenomenu natsionalnoi elity. Suchasni pidkhody do rozuminnia natsionalnoho suverenitetu. Natsionalna ideia: sistemni funktsii. Systema vlady na ukrainskykh zemliakh u period do stvorennia suchasnoi derzhavy. *Natsionalnyi suverenitet: ukrainskyi vymir v konteksti svitovoi politychnoi dumky*. Kharkiv : «Miskdruk», KhNTUSH im. Petra Vasylenka; KhNUBA. 284 s. S. 57–65; 90–110; 169–186; 258–259.

7. Kipenskyi A.V., Ponomarov O.S. (2021). Pryscheplennia yakosti intelihentnosti lideram i humanitarно-tekhnichnoi eliti. Rozvytok svitohliadnykh pozytsii studentiv i lohiko-metodolohichnykh zasad ykhnioi maibutnoi profesiinoi diialnosti. Tsilova pidhotovka lideriv i humanitarно-tekhnichnoi elity: z dosvidu roboty fakultetu sotsialno-humanitarnykh tekhnolohii NTU «KhPI» ; pid red. A.V. Kipenskoho, O.S. Ponomarova. Kharkiv : «Madryd». S. 149–160, 189–198.

8. Krymskyi S.B. (2003). Prynysypy dukhovnosti KhKhI stolittia. *Dyrektoreshkoly*. № 8. S. 4–5.

9. Lozovoi V.O. (2014). Moralna kultura osobystosti yak sertsevyna yii dukhovnosti. *Dukhovno-moralnisni osnovy ta vidpovidalnist osobystosti u doli liudskoi tsyvilizatsii: zb. nauk. pr.: po materialam Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* 5–6 lystop. 2014 r.: v 2 ch. : Ch. 1 ; pid red. O.H. Romanovskoho, Yu.I. Panfilova. Kharkiv : NTU «KhPI». S. 20–24.

10. Lozovoi V.O., Sidak L.M. (2006). *Samorozvytok osobystosti u filofosfii refleksii ta sotsialnii praktytisi* : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 256 s.

11. Mishchenko V.I. (2021). Kontury novoi morali hlobalnoho svitu. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Serii: Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva*: zb. nauk. pr. Nats. tekhn. un-t

«Kharkiv. politekhn. in-t». Kharkiv : NTU «KhPI». № 2. S. 91-99.

12. Puhanovskyi K.O. Mishchenko V.I. (2022). Kosmohoniia v umovakh suchasnoho tekhnichnoho prohressu. Retrived from http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/58986/1/Puhanovskyi_Kosmohoniia_2022.pdf

13. Filosofiia: terminy i poniattia : navch. entsykloped. slovnyk (2020). ; pid red. V.L. Petrushenka. Lviv : «Novyi Svit-2000». 506 s.

14. Khaidehher M. Vidchuzhenist. Retrived from <https://cameralabs-org.turbopages.org/cameralabs.org/s/10512-otreshennost->

martin-khajdegger-o-vychislyayushchem-myshlenii-i-osmyslyayushchem-razdume

15. Bologna, Mauro & Aquino, Gerardo. (2020). Deforestation and world population sustainability: a quantitative analysis <https://www.nature.com/articles/s41598-020-63657-6> (2020). Vol. 10. Retrived from www.nature.com/articles/s41598-020-63657-6

16. Merton R. (1965). The Ambivalence of Scientists. Science and Society / red. N. Kaplan. Rand McNally. P. 44–75.

Надійшла (received) 21.09.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Мищенко Віктор Іванович (Viktor Mishchenko) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри філософії; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-9272>

ПРАВО ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

УДК 378.14:005.6

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.06

Д.А. ТЕРЕЩЕНКО, Ю.Г. ПАДАФЕТ

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНКИ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті узагальнено теоретичні основи формування та оцінки якості вищої освіти. З'ясовано, що система вищої освіти України націлена на виконання ряду функцій: професійно-економічної, соціальної, культурно-гуманістичної, політико-ідеологічної. Визначено основні показники якості освіти: знання, вміння, навички; емоційну, волюву, мотиваційну сфери особистості, рівень розвиненості пізнавальних та інших інтересів і потреб, ступінь моральної, естетичної, фізичної, екологічної розвиненості, а також засвоєння змісту освітніх компонентів, ступінь абстрагування у викладі змісту матеріалу. Доведено, що на детермінацію освіти як ринкової категорії впливає ряд визначальних факторів даної сфери: наявність недержавних освітніх установ; надання комерційних послуг вищої освіти за низкою напрямів підготовки; комерціалізація освітніх послуг; розгляд освітніх послуг з нового ракурсу: не тільки як соціальне благо, але і як економічна категорія; посилення ролі держави як регулюючого органу у зв'язку з погіршенням якості даного типу послуг; виникнення необхідності досягнення балансу вимог і очікувань якості підготовки персоналу всіх зацікавлених сторін ринку та ін.

Уточнено зміст категорії «якість вищої освіти» як відповідність сукупності характеристик освітньої діяльності та науково-технологічного розвитку закладу вищої освіти стратегічним цілям розвитку системи вищої освіти держави та стратегії розвитку закладів вищої освіти.

Аналіз стану ринку послуг вищої освіти дозволив виявити сучасні вектори розвитку вітчизняної вищої освіти, сформулювати спектр проблем даної сфери, визначити ймовірні ризики системи вищої освіти для розробки ряду заходів, спрямованих на поліпшення якості послуг вищої освіти та нівелювання негативних наслідків впливу зовнішнього середовища на ринок освітніх послуг. Однак в останні роки намітилася тенденція зміщення пріоритетів у бік задоволення потреб зацікавлених сторін у рівні якості послуг вищої освіти.

Ключові слова: система вищої освіти, заклади вищої освіти, якість, якість освіти, показники якості освіти, якість послуг вищої освіти.

D.A. TERESHCHENKO, Y.H. PADAFET

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FORMING AND EVALUATING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION

The article summarizes the theoretical foundations of the formation and assessment of the quality of higher education. It is established that the higher education system of Ukraine is aimed at performing a number of functions: professional-economic, social, cultural-humanistic, political-ideological. The main indicators of the quality of education are determined: knowledge, skills, skills; emotional, volitional, motivational spheres of the individual, the level of development of cognitive and other interests and needs, the degree of moral, aesthetic, physical, environmental development, as well as the assimilation of the content of the subject, the degree of abstraction in the presentation of the content of the material. It is proved that the determination of education as a market category is influenced by a number of determining factors of this sphere: the presence of non-state educational institutions; the provision of commercial services of higher education in a number of areas of training; commercialization of educational services; consideration of educational services from a new perspective: not only as a social good, but also as an economic category; strengthening the role of the state as a regulatory body due to the deterioration of the quality of this type of service; the need to achieve a balance of requirements and expectations for the quality of training of personnel of all interested market parties, etc.

The content of the category "quality of Higher Education Services" is clarified as the correspondence of the set of characteristics of educational activities and scientific and technological development of higher education institutions to the strategic goals of the development of the state's higher education system and the development strategy of higher education institutions.

The analysis of the state of the higher education services market allowed us to identify modern vectors of development of domestic higher education, formulate a range of problems in this area, determine the likely risks of

the higher education system for the development of a number of measures aimed at improving the quality of higher education services and leveling the negative consequences of the external environment on the educational services market. However, in recent years, there has been a tendency to shift priorities towards meeting the needs of stakeholders in the level of quality of higher education services.

Key words: higher education system, institutions of higher education, quality, quality of education, indicators of quality of education, quality of higher education services.

Problem statement. The training of personnel in the system of higher education is a priority area in the implementation of the state educational policy of Ukraine. The development of the country's intellectual potential is directly related to the long-term planning of priority scientific, educational and scientific and technical projects, which make it possible to form competitive teams of highly qualified specialists of various professions. In this regard, the issues of improving the quality of higher education in the country are of particular importance.

In the process of ensuring the services quality, higher education of Ukraine is faced with a number of social and economic challenges: population processes of strengthening of the nation aging; transformation of the industrial relations system in the light of the economic challenges of the development of the digital economy; increasing of international competition in the market of educational services; an unprecedented rise of the scope of scientific and technological information, that leads to the development of new methods for evaluating the quality of higher education; the growth of the qualification requirements for the graduates of institutions of higher education, talented young professionals.

These challenges represent a complex of problems, threats and opportunities to ensure the quality of higher education services in Ukraine. Under current conditions, processes of improving the quality of higher education services in the direction of ensuring the growth of the human capital of the state is objective necessity.

Analysis of recent research and publications. A significant contribution to solving the problems of improving the quality of services in higher education was made by such scientists as Londar S. [1], Klimova H. [2], Korsak K. [3], Krystopchuk T. [4], Vorobiova O. [5], Debych M. [5], Lugovyi V. [5], Kremen V. [6], Sidak V. [7], Denysenko M. [7], L.M. Petrenko [8], N.V. Zhytnik [8], Khoruzhyi G. [9] and others. A critical analysis of the views of national and foreign scientists on the study of the problem of ensuring the quality of higher education made it possible to identify systemic patterns regarding the importance of appliance of an optimal system for avaluation of the activities of higher education, taking into account the development trends of higher education. In this regard, the need to conduct a study of the theoretical foundations for the formation and evaluation of the quality of higher education seems to be highly relevant and timely.

The goal of the article is to summarize the theoretical foundations for the formation and evaluation of the quality of higher education and to provide suggestions for their improvement.

Main body. In modern conditions of socio-economic development of Ukraine in the direction of European integration, ensuring the quality of training of

higher education graduates is becoming a strategic priority for the development of the state. The higher education system of Ukraine is aimed at performing a number of functions: vocational and economic (training the workforce of different qualifications, retraining personnel and improving their skills, increasing the productivity of employees of various organizations through the assimilation of modern technologies), social (measures aimed to formation of the personal qualities of individuals, the transformation of social the status of individuals), cultural and humanistic (training representatives of a new generation of knowledge, skills and traditions accumulated by previous generations, the formation of new moral and spiritual values, encouraging a person to use the achievements of culture to form his own creative activity), political and ideological (state regulation of the activities results of institutions of higher education to achieve the goals of society and the country, etc.) [1, p. 98]. The performance of all the above functions by the higher education system is also aimed at promoting the scientific and technological development of Ukraine, the purpose of which is to ensure the independence and competitiveness of the country by creating an effective system for building up and more complete applying of the intellectual potential of the nation.

Achieving the country's independence at the international level and increasing its competitiveness in many areas of activity is hindered by the so-called "grand challenges", which are understood as a set of problems, threats and opportunities that objectively requires a response from the state [3, p. 56].

The formation of grand challenges implies increasing of the requirements for the qualifications of researchers, representatives of engineering areas training, technology and entrepreneurship. It is the sphere of higher education that should provide the country's economy with highly qualified personnel, whose activities will be aimed at overcoming grand challenges, timely detection of new grand challenges and effective response to them. Ensuring the quality of higher education in the current context of the country's development is especially important in connection with cardinal qualitative technological changes.

Ukraine's development priorities are aimed at creating and implementing solutions that most effectively respond to grand challenges through the creation and application of modern technologies and the provision of highly qualified personnel, financial information and other resources. The necessity to ensure the country's readiness for the emergence of grand challenges has already been identified, that is, it is necessary to forecast the coming of probabilistic events. It is important to evaluate timely the damage of potential risks that may be caused by scientific and technological development. In this case, this function should be transferred to

fundamental science and the higher education system in the country. The higher education system must respond flexibly to the needs of the country in achieving scientific and technological development and on a global scale.

The sphere of higher education should be involved in achieving the main goal of the scientific and technological development of Ukraine by creating an opportunity to identify talented youth and assist in building a successful career in science, technology and innovation, thereby ensuring the intellectual potential of the country [2, p. 28]. In addition, higher education should facilitate in increasing the receptibility of the economy and society to innovation, creating conditions for the development of knowledge-intensive business. All of the above will become achievable with a guarantee of a high level of quality of services provided by educational institutions of higher education.

For quite a long time, the concept of "quality" was identified with the technical level, which is actually one of the signs of quality and characterizes the technical perfection of products. As T. Krystopchuk notes, the increase of the technical level leads to the increase in the products quality of in the limit when the increase of the cost for raising the technical level is lower than the savings in the products operation [4, p. 100]. Equally important, especially today, it is the consideration of quality as a social category that characterizes the attitude of all members of society to the results of their work and the extent to which needs are met.

One of the founders of the TQM concept, E. Deming, who formulated fourteen quality management principles, often emphasized the content of quality in his works: we all do one thing together [10, p. 86]. The most valuable achievements of E. Deming include the theory of in-depth knowledge, including theories of: systems, variability (changability), psychology and cognition. Quality has two aspects: objective physical characteristics, a subjective side: how "good" the thing is [10, p. 88].

The evolution of approaches to the definition of the quality category points to the fact that quality is a rather diverse concept, covering philosophical, scientific, technical, merchandising, economic and social aspects. According to the international quality standards ISO 9000:2005, quality assurance is a part of quality management aimed at forming confidence that quality requirements will be met [5, p. 20]. Thus, quality is the main indicator for measuring the same consumer values in the market. The quality of organization's products and services is determined by its ability to satisfy customers and its intentional or unintentional influence on interested parties. The quality of products and services includes not only the performance of functions in accordance with the purpose and their characteristics, but also the perceived value and benefit to the consumer.

Modern approaches to the interpretation of the quality category allow us to state that quality, as the most important socio-economic category, is a set of characteristics of an object related to its ability to satisfy the established and envisaged needs of the consumer.

The term "quality" is inextricably linked with the concept of "quality of education" as process and result of the acquiring by applicants for higher education of

knowledge, skills, abilities, preparation for life and work in the new economic conditions. At the same time, the quality of education is understood as the achievement by applicants of higher education of a given (normative) level of training (preparedness).

Some authors define the quality of education as properties that determine the ability to fulfill the tasks put forward by society of the formation and development of a personality in terms of its training, upbringing, and the severity of social, psychological and physical properties [7, p. 98].

Many researchers believe that the quality of education is the degree to which the needs of many consumer groups (applicants, students, teachers, enterprises, society, state) are satisfied, the suitability degree of graduates of higher educational institutions for effective work. A number of researchers are trying to determine indicators (elements) of the quality of education. These indicators include knowledge, skills, abilities; emotional, volitional, motivational spheres of the personality, the level of development of cognitive and other interests and needs, the degree of moral, aesthetic, physical, environmental development, as well as the acquiring of the subject content, the degree of abstraction in the presentation of the content of the material. But these works do not reveal the scope and content of the terms "level", "degree" of acquiring the educational material. In a number of works, an attempt is made to determine the criterial characteristics of the quality of education on the basis of constructing a model of a graduate of an educational institution; definition of principles for identifying the quality of education. But the selected principles do not affect the content aspect of the quality of education, that has holistic character.

Today, competition in the intellectual labor market is intensifying along with the growing requirements for the quality of education. In the XXI century issues related to the achievement of "highest quality indicators" in education are becoming especially acuity. The cardinal changes in the economy, public and individual consciousness, affecting the foundations of education and upbringing, preparation for the life of the younger generation in the new market conditions, are occurring. In the current conditions, there is increase in the educational system of integrative processes in the European Union.

However, there is still no consensus among theorists and practitioners about the advantage of one or another approach to building a quality management system in higher education. It has been established that many quality management methods successfully used in production do not fit into the educational process.

The term "quality management" is closely related to such concepts as the resources of the quality management system, the infrastructure that provides quality management, the quality of training, education and other resources of the quality management system, including human resources, that is, personnel directly performing work in the organization. In order for this work to meet the quality requirements, it is necessary that the personnel performing it should be competent, have appropriate training, work experience.

Recently, there has been discusses about a competency-based approach to education. At the same

time, the content of the term "competence" includes the readiness of the individual to use the acquired knowledge in practice, knowledge of the procedural components of general scientific and specific skills.

Therefore quality is what makes an object what it is in action. At the same time, the quality also expresses that which is common to one or another class of objects. In its ascent, the concept of "quality" correlated with such terms as essential, having basic properties; systemic, characterized by systemically important connections and relationships; functional, expressed in the interpretation of quality through the system of functions of the whole and its parts; integral, synthesizing information from different areas of knowledge to reveal its essence and features.

The problem of achieving the quality of education in the history of the development of higher education and pedagogical thought has always existed. It was solved in different ways in different periods of the development of human society. But only in the last decade there has been a systematic (comprehensive) approach to its solution. The Total Quality Management (TQM) model consists of five basic elements that underlie quality management: management responsibility, involvement of everyone in quality assurance activities, customer orientation, continuous quality improvement. At the same time, quality should unite the interests of producers and consumers [10, p. 87].

Let us consider the content of the category "quality of higher education services". L. Sushentseva, L. Petrenko, N. Zhytnyk interpret education as a capital investment that allows for higher productivity in the national economy, as well as the growth of cultural and socio-economic well-being of both society as a whole and an individual [8, p. 182].

The determination of education as a market category is influenced by a number of determining factors in this area:

- availability of non-state educational institutions;
- provision of commercial services of higher education in a number of areas of training;
- commercialization of educational services;
- consideration of educational services from a new angle: not only as a social benefit, but also as an economic category;
- strengthening the role of the state as a regulatory body in connection with the deterioration of the quality of this type of service;
- the occurrence of the need to achieve balance of requirements and expectations of the quality of training of personnel of all interested parties in the market, etc.

Despite certain differences in the views of scientists and specialists in the field of studying the quality of education, in fact, the concept of "quality of higher education" is not sufficiently disclosed. It is possible to clarify the content of the category "quality of higher education" as the correspondence of the totality of characteristics of educational activities and the scientific and technological development of higher education to the strategic goals of the development of the higher education system and the strategy for the development of higher education.

The system of higher education in Ukraine and other countries is a specific field of activity. Higher

education services have their own distinctive features, which does not allow evaluating their quality on a par with other types and kinds of services. The present and future state of the country's economy depends on the effective operation of the higher education system, which reveals the need to evaluate and control the quality of services in this area.

An analysis of international and national experience on the issue of evaluation the quality of higher education has shown that at the moment there is no single methodology for assessing the quality of services in this area. It is customary in the world community to determine the rating of higher education institutions, which is an indicator of the quality of services provided. The most well-known quality rating systems are the system of Shanghai University and the university rating system of the British organization «TSL Education LTD», however, despite the popularity of these rating systems, they have a number of weaknesses, including the subjectivity of the evaluation, limitation of participants in the study and the use of different methodologies within institutions of higher education.

In Ukraine, a rating system is also used in evaluation of the quality of higher education, which is carried out both by authorities (monitoring the effectiveness of higher education organizations), and professional associations, and the media. Rating of higher education helps the stakeholders of the educational process to receive interesting information about the activities of higher education, and educational institutions to adjust their competitive position in the market of higher education services. The methodology for determining the rating, used by the Ministry of Education and Science of Ukraine, includes a number of indicators for evaluation: higher-education teaching personnel, results and volume of research work, financial activities, social conditions, etc.; however, this methodology does not take into account the expert opinions of stakeholders on the quality of higher education.

In connection with the change in the education system in Ukraine, namely with the entry into the Bologna process, it is advisable to consider the main systems for evaluation the quality of higher education.

In the European Community, it is customary to single out the following main models for ensuring the quality of education [9, p. 36]:

1. Education quality evaluation system (Spain, the Netherlands, Portugal, France, Finland, Sweden, etc.). Features of the model: an alternative system in relation to the state inspection; the initiators of its presentation are members of associations of higher education institutions or the state; involvement in the process of evaluation the quality of education of qualified specialists; evaluation reports include: identified shortcomings, recommendations for improving the performance of higher education, intended for the government and the public. Objects of evaluation: the quality of knowledge in a particular discipline; the quality of a separate educational program; the effectiveness of the educational institution; evaluation of individual areas of activity of an educational institution, for example, social support for students, etc.

2. Accreditation system (Germany, Austria, Denmark, Norway, Sweden, etc.). Features of the model: availability of accreditation criteria; application of technology for comparing indicators of higher education according to accreditation criteria; the presence of a collegial body to make a decision on accreditation. Objects of evaluation: training resources, finances, targets; evaluation of the effectiveness of the educational process with certain frequency in 5-6 years

3. Education quality audit system (Great Britain, Ireland, etc.). Features of the model: the quality audit procedure is carried out at the institutional level; the audit is considered as an intra-organizational method for evaluation the strengths and weaknesses of the mechanism for provision the quality assurance of educational services of higher education for consumers. Objects of evaluation: effectiveness of the internal quality assurance system; strategy and policy in the field of quality evaluation of higher education; ways to provide the quality assurance of higher education services.

According to H. Khorunzhyi, all presented models of quality assurance systems have a number of similarities, in particular, the presence of autonomous quality assurance bodies; the initiators of their creation and application are the state and professional associations; sources of funding for evaluation procedures - the state and (or) a higher education institution; a unified system of principles for creating and applying models of quality assurance systems: reporting relationships, comparability of indicators, etc. [9, p. 12]. In this case, the evaluation of the quality level of higher education involves an assessment procedure both from the point of view of the product and from the point of view of the service.

Based on the data presented and the analysis of world experience in the field of evaluation the quality of higher education, we will divide the conditionally listed models into two groups: models of accreditation of educational institutions, used on a mandatory basis, and models for evaluation the quality of education, used on a voluntary basis. The model of accreditation of educational institutions, carried out obligatory, is dictated by higher authorities, that is, the state as a whole, and the voluntary model is implemented in the course of the emergence of an internal need for higher education.

In world practice, this type of accreditation is known as institutional accreditation, which implies a complete analysis of the institution as a whole. A type of specialized accreditation is also used, which analyzes only educational programs. In this paper, we are interested in the possibility of studying the factors affecting the quality of higher education in order to analyze the quality of higher education in the country, identify problems that worsen its quality, on the basis of which it will be possible to suggest ways to improve the situation.

Conclusions. Currently, Ukraine has accumulated positive experience in evaluation the quality of higher education. An analysis of the market state for higher education services made it possible to identify modern vectors for the development of national higher education, to formulate a range of problems in this area, and to

determine the possible risks of the higher education system. However, in recent years there has been a tendency to shift priorities towards meeting the needs of stakeholders at the level of quality of higher education.

Conducting procedures for evaluation the quality of higher education directly depends on the goals of the educational system itself. The institution of education (in this case we are talking about higher education) aims for satisfying the interests of society and the direct consumers of higher education services. The importance of taking into account the interests of society is determined by the strategic nature of higher education services in the country.

Based on the foregoing, we conclude that it is advisable to use a combined toolkit for evaluation the quality of higher education, including both objective (statistical) evaluation methods and subjective (expert) methods for evaluation the quality of higher education. In this regard, it is important to study the types of factors influencing the improvement of the quality of higher education services under increasing scientific and technological challenges.

Список літератури

1. *Аналіз стану та основні підходи з оцінювання якості надання освітніх послуг закладами вищої освіти України* : монографія (2021). ; за ред. С.Л. Лондара. К. : ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 160 с.
2. Клімова Г.П. (2016). Якість вищої освіти – європейський вимір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 1 (28). С. 203–210.
3. Корсак К. (2007). *Проблеми якості вищої освіти* : монографія. К. : Педагогічна думка. 231 с.
4. Кристопчук Т. (2016). Система забезпечення якості вищої освіти: зарубіжний досвід. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки)*. Вип. 3–4 (48–49). С. 99–103.
5. *Механізми оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції* : монографія (2020). Авт.: О. Воробійова, М. Дебич, В. Луговий, О. Оржель, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, К. Трима; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. К. : Ін-т вищої освіти НАПН України. 220 с.
6. *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* (2016). Нац. акад. пед. наук України; за заг. ред. В.Г. Кременя. К. : Педагогічна думка. 448 с.
7. *Освіта: соціальні аспекти в контексті економічного розвитку України* : монографія (2014). За ред. професорів Лаптева С.М., Сідака В.С., Денисенка М.П. К. : Університет економіки та права «КРОК». 410 с.
8. *Управління якістю освіти: досвід та інновації* : колективна монографія (2018). За заг. ред. Л.Л. Сушенцевої, Л.М. Петренко, Н.В. Житник. Павлоград : ІМА-прес. 276 с.
9. Хоружий Г.Ф. (2016). *Європейська політика вищої освіти* : монографія. Полтава : Дивосвіт. 384 с.
10. Deming W.E. (2013). *The Essential Deming: leadership principles from the father of quality*. NY, McGraw-Hill. Edited by J. Orsini, PhD.

References (transliterated)

1. Analiz stanu ta osnovni pidkhody z otsiniuvannya yakosti nadannia osvitnikh posluh zakladamy vyshchoi osvity Ukrainy : monohrafiia (2021). ; za red. S.L. Londara. K. : DNU «Instytut osvithoi analityky». 160 s.
2. Klimova H.P. (2016). Yakist vyshchoi osvity – yevropeyskyi vymir. Visnyk Natsionalnoho universytetu

«Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». № 1 (28). S. 203–210.

3. Korsak K. (2007). Problemy yakosti vyshchoi osvity : monohrafiia. K. : Pedahohichna dumka. 231 s.

4. Krystopchuk T. (2016). Systema zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity: zarubizhnyi dosvid. Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka (seriia: pedahohichni nauky). Vyp. № 3–4 (48–49). S. 99–103.

5. Mekhanizmy otsiniuvannia yakosti vyshchoi osvity v umovakh yevrointehratsii : monohrafiia (2020). Avt.: O. Vorobiova, M. Debych, V. Luhovyi, O. Orzhel, O. Sliusarenko, Zh. Talanova, K. Tryma; za red. V. Luhovoho, Zh. Talanovoi. K. : In-t vyshchoi osvity NAPN Ukrainy. 220 s.

6. Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini (2016). Nats. akad. ped. nauk Ukrainy; za zah. red. V.H. Kremeniia. K. : Pedahohichna dumka. 448 s.

7. Osvita: sotsialni aspekty v konteksti ekonomichnoho rozvytku Ukrainy : monohrafiia (2014). Za red. profesoriv Laptieva S.M., Sidaka V.S., Denysenka M.P. K. : Universytet ekonomiky ta prava «KROK». 410 s.

8. Upravlinnia yakistiu osvity: dosvid ta innovatsii : kolektyvna monohrafiia (2018). Za zah. red. L.L. Sushentsevoi, L.M. Petrenko, N.V. Zhytnyk. Pavlohrad : IMA-pres. 276 s.

9. Khoruzhyi H.F. (2016). Yevropeiska polityka vyshchoi osvity : monohrafiia. Poltava : Dyvosvit. 384 s.

10. Deming W.E. (2013). The Essential Deming: leadership principles from the father of quality. NY, McGraw-Hill. Edited by J. Orsini, PhD.

21. Zuboff Sh. (2019). The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. Barack Obamas Books. 704 p.

Надійшла (received) 29.10.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Tereshchenko Dina (Терещенко Діна Акрамівна) – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Sociology and Public Administration; Kharkov, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>;

Padafet Yuliya (Падафет Юлія Геннадіївна) – Pomeranian University in Slupsk, Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management; Slupsk, Poland; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6371-1884>

УДК 351.82:002.53:004.9

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.07

V.O. ШВЕДУН, П.І. АЛІЄВА, В. ЗУБАР

СУЧАСНІ МОДЕЛІ СИСТЕМ КОНСОЛІДАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Стаття присвячена аналізу сучасних моделей систем консолідації інформації в публічному управлінні. Розподілені системи і, зокрема, бази даних, як правило, пропонують певну модель узгодженості. Ці моделі гарантують, що, якщо певні умови будуть виконані, то можна очікувати що система буде мати певні властивості (тобто узгодженість або доступність або стійкість до розривів мережі). У цьому контексті розглядається популярний набір ACID-властивостей, який гарантує, що транзакції бази даних обробляються надійно, в порівнянні з протилежною моделлю BASE, яка є похідною з теореми CAP, але прагне забезпечити набір властивостей, що відрізняється від ACID.

Якщо здійснити аналіз існуючих нині моделей систем консолідації інформації, то є можливість отримати декілька їх градацій: системи консолідації фінансової інформації; в залежності від архітектури збереження інформації, що використовується в системі; в залежності від моделі об'єднання інформації; в залежності від способу обробки запитів користувачів; системи консолідації інформації про клієнтів; системи консолідації інформації про зовнішнє середовище компанії; в залежності від методу аналізу інформації.

Зокрема, якщо більш докладно розглянути системи консолідації фінансової інформації, то доцільно відмітити, що сьогодні на ринку вони представлені у вигляді пакетних програм, систем планування ресурсів компанії та стандартних інструментів ETL.

У свою чергу, що стосується пакетних програм, то вони займають переважну частку ринку та можуть бути представлені в якості аналітичних систем класу CPM та спеціалізованих систем фінансової консолідації.

Ключові слова: публічне управління, системи консолідації інформації, аналітичні системи, лінійна модель, транзакційна модель, секторна модель.

V.O. SHVEDUN, P.I. ALIEVA, V. ZUBAR

MODERN MODELS OF INFORMATION CONSOLIDATION SYSTEMS IN PUBLIC ADMINISTRATION

The article is devoted to the analysis of modern models of information consolidation systems in public administration. Distributed systems, and databases in particular, tend to offer a specific consistency model. These models ensure that if certain conditions are met, then the system can be expected to have certain properties (i.e. consistency or availability or network break resistance). In this context, a popular set of ACID properties is considered, which ensures that database transactions are processed reliably, compared to the opposite BASE model, which is derived from the CAP theorem, but seeks to provide a set of properties that differs from ACID.

If to analyze the existing models of information consolidation systems, it is possible to obtain several gradations of them: financial information consolidation systems; systems depending on the storage architecture of the information used in the system; systems depending on the information pooling model; systems depending on the method of processing user requests; customer information consolidation systems; systems for consolidation of information about the company's external environment; systems depending on the information analysis method.

In particular, if to consider financial information consolidation systems in more detail, it is advisable to note that today they are presented on the market in the form of package programs, company resource planning systems and standard ETL tools.

In turn, as for package programs, they occupy an overwhelming market share and can be presented as analytical systems of the CPM class and specialized financial consolidation systems.

Key words: public administration, information consolidation systems, analytical systems, linear model, transactional model, sector model.

Постановка проблеми. Консолідація даних полягає в об'єднанні безлічі комп'ютерів і серверів в єдину середу, призначену для вирішення певного роду завдань, наприклад, наукових проблем або складних розрахунків. Згодом в такій структурі накопичується безліч даних, розподілених по обчислювальним вузлам і сховищам. Зазвичай додатки, що виконуються в розподіленому обчислювальному середовищі, звертаються тільки до одного з джерел даних. Одна, при виникненні необхідності в одночасному доступі до декількох джерел, виникають труднощі, так як ці джерела можуть містити різні дані і методи доступу до них, а також розташовуватися на відстані одне від одного. Крім того, користувачам, які здійснюють аналіз накопичених даних, зручно звертатися до єдиного джерела інформації, формуючи запити і отримуючи результати у однаковому форматі. Таким чином, головною проблемою підходу до зберігання інформації в розподілених обчислювальних системах є різнірідність і віддаленість джерел даних. Рішенням даної проблеми є створення точки централізованого доступу, що забезпечує єдиний інтерфейс звернення до всіх джерел даних обчислювального хмари в режимі реального часу. У цьому контексті необхідно вибрати найбільш прийнятний підхід і відповідну платформу, що забезпечує таку консолідацію.

Отже, постає питання визначення специфіки сучасних моделей систем консолідації інформації в публічному управлінні з метою їх раціонального застосування в публічному управлінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені, керівники найбільших компаній, а також урядові органи часто стикаються з труднощами при аналізі масивів даних величезних обсягів в таких областях, як пошук в мережі Інтернет, інформаційні технології в сфері бізнесу і фінансів тощо. Робота вчених, особливо метеорологів, медиків, які вивчають геноми, дослідників, що працюють в області вивчення засобів комунікації, фізиків, які створюють складні симулятори, а також біологів і екологів часто обмежується можливостями обробки величезних масивів даних.

Не зважаючи на вагомий внесок авторів у розвиток проблеми дослідження систем консолідації інформації, поза увагою науковців залишається аналіз сучасних моделей консолідації інформації в публічному управлінні.

Отже, метою статті є аналіз сучасних моделей систем консолідації інформації в публічному управлінні.

Виклад основного матеріалу. Розподілені системи і, зокрема, бази даних, як правило, пропонують певну модель узгодженості. Ці моделі гарантують, що, якщо певні умови будуть виконані, то можна очікувати що система буде мати певні властивості (тобто узгодженість або доступність або стійкість до розривів мережі). У цьому контексті розглядається популярний набір ACID-властивостей, який гарантує, що транзакції бази даних обробляються надійно, в порівнянні з протилежною моделлю BASE, яка є похідною з теореми CAP, але прагне забезпечити набір властивостей, що відрізняється від ACID.

1. Концепція ACID. Традиційно реляційні бази даних в змозі забезпечувати і дотримуватися властивості ACID, яка є набором властивостей, які гарантують, що транзакції бази даних обробляються надійно і, що база даних залишається узгодженою в умовах паралельного доступу і відмови системи. ACID є аббревіатурою, яка означає наступне: атомарність, цілісність, ізоляція і довговічність.

Атомарність. Атомарність означає, що транзакції бази даних повинні дотримуватися принципу "все або нічого".

З огляду на, що транзакція є серією інструкцій для виконання, для транзакції, щоб бути "атомарною", всі інструкції повинні бути виконані, або якщо одна (або більше) інструкція не може бути виконана, вся транзакція виявляється невдалою, і база даних повинна залишатися незмінною [1; 5].

Цілісність. Цілісністю забезпечується те, що тільки допустимі дані записуються в базу даних, гарантуючи, що якщо транзакція пройшла успішно, база даних переходить з одного узгодженого стану в інший узгоджений стан. Якщо з будь-якої причини виникає помилка під час транзакції, то будь-які зміни, вже внесені, буде автоматично скасовано (відкат змін), тому забезпечується те, що база даних залишається в узгодженому стані.

Ізоляція. Ізоляція вимагає, щоб транзакції, що знаходяться в процесі, і ще не зафіксували свої зміни, повинні залишатися ізольованими від будь-якої іншої транзакції. Тому виконання транзакції не повинно вплинути на виконання інших паралельних транзакцій. Ізоляція важлива, тому що, поки транзакції в процесі виконання, стан системи не може

бути узгодженим, так як транзакції тільки забезпечують що система буде перебувати в узгодженому стані після завершення транзакції. Якщо транзакція не була запущена в ізоляції, вона зможе отримати доступ до даних з системи, які в цей момент не є узгодженими.

Довговічність. Довговічність гарантує, що будь-яка транзакція в базі даних є постійною і не буде втрачена. База даних повинна мати можливість відновити підтверджені поновлення, зроблені транзакцією при будь-якому вигляді збою системи (апаратному або програмному). Багато баз даних реалізують довговічність, записуючи транзакції в журналі транзакцій так, що ці транзакції можуть бути виконані знову, щоб відтворити стан системи, який був безпосередньо перед відмовою. Транзакція вважається завершеною тільки після того, як вона буде записана в журнал [2; 4].

Модель ACID означає перевагу узгодженості розподілених баз даних, вона песимістична і забезпечує узгодженість в кінці кожної транзакції. Ця суворість узгодженість не завжди може бути необхідною в залежності від вимог предметної області. Крім того, цю модель, дуже важко реалізувати в розподіленій системі, не створюючи вузьких місць. Наприклад, протокол двофазної фіксації, який забезпечує атомарність розподілених транзакцій, вимагає блокування всього вузла, поки вузол очікує повідомлення. Ця модель також створює багато накладних витрат, так як передбачає передачу великої кількості повідомлень. Крім того, якщо ми візьмемо до уваги теорему CAP, забезпечення суворості узгодженості може забезпечуватися тільки на шкідливу до доступності або до стійкості до розривів мережі. Якщо ми використовуємо двофазний протокол фіксації, ми в змозі забезпечити узгодженість вузлів, що призводить до втрати в доступності. Так як різні додатки можуть мати різні вимоги до узгодженості, бази даних NoSQL, як правило, забезпечують альтернативні моделі узгодженості.

2. Концепція BASE. BASE, як припускає її назва, є логічною протилежністю ACID (гра англійських слів base і acid, які позначають хімічні терміни). У той час як ACID зосереджується більше на узгодженості, і в цьому сенсі є песимістичною, BASE зосереджується на доступності, забезпечуючи узгодженість в кінцевому рахунку (англ. ? eventual consistency), і в цьому сенсі є оптимістичною. BASE ? це абревіатура, що означає набір властивостей: Basically Available, Soft-state, Eventual consistency. Це нерозривно пов'язано з теоремою CAP і було також запропоновано Еріком Брюером у 2000 році на симпозиумі про принципи розподілених обчислень [2; 6].

Якщо здійснити аналіз існуючих нині моделей систем консолідації інформації, то є можливість отримати декілька їх градацій:

- системи консолідації фінансової інформації;
- залежно від архітектури збереження інформації, що використовується в системі;
- залежно від способу обробки запитів користувачів;

- залежно від моделі об'єднання інформації;
- системи консолідації інформації про клієнтів;
- системи консолідації інформації про зовнішнє середовище компанії;

- залежно від методу аналізу інформації [1; 2].

Зокрема, якщо більш докладно розглянути системи консолідації фінансової інформації, то доцільно відмітити, що сьогодні на ринку вони представлені у вигляді пакетних програм, систем планування ресурсів компанії та стандартних інструментів ETL (англ. Extraction, Transformation, Loading – витяг, перетворення, завантаження).

У свою чергу, що стосується пакетних програм, то вони займають переважну частку ринку та можуть бути представлені в якості аналітичних систем класу CPM (англ. – Corporate Performance Management – системи управління ефективністю компанії) та спеціалізованих систем фінансової консолідації.

Зокрема, аналітичні системи класу CPM є досить поширеними. Це ? системи типу ORACLE Hyperion, SAP BPC, IBM Cognos TM1. Вони мають порівнянну функціональність, і їм притаманні подібні процеси впровадження. Вибір між ними визначається необхідністю інтеграції з вже наявними в компанії системами консолідації інформації, комерційною доцільністю і особистими уподобаннями. Спеціалізовані системи фінансової консолідації менш поширені. Серед найбільш відомих на вітчизняному ринку специфічних систем фінансової консолідації слід виділити такі, як: Oracle Hyperion Financial Management (HFM) і IBM Cognos Controller. Так, Oracle Hyperion має порівняно більшу гнучкість налаштувань (наприклад, у частині алгоритмів консолідації й основних консолідаційних поправок), що робить її більш адаптивною щодо конкретного замовника. Однак це може призвести до більш тривалого і витратного впровадження. Друга система, IBM Cognos Controller, ? менш гнучка і адаптивна відносно заданого алгоритму консолідації та параметричних налаштувань, але має і таку перевагу, як швидкість налаштування виходячи із заданих системою меж. Менша поширеність спеціалізованих систем фінансової консолідації багато в чому пояснюється необхідністю залучення для їх створення фахівців визначеного профілю. Відповідно, такі системи є вузько спеціалізованими і мають більш тривалий термін окупності. Однак перевагами спеціалізованих систем фінансової консолідації для користувача є більш швидке налаштування і, відповідно, скорочення витрат на впровадження [3; 7].

Стосовно стандартних інструментів ETL, то вони являють собою різновид ключових процесів управління сховищами даних. Стандартні інструменти ETL надають наступні можливості:

- отримання інформації з джерел зовнішнього походження;
- трансформація інформації та її адаптація до потреб бізнес-моделі;
- завантаження інформації до сховища даних.

Що стосується систем планування ресурсів підприємства (англ. ? Enterprise Resource Planning System – ERP), то вони являють собою корпоративні

інформаційні системи, орієнтовані на автоматизацію процесів обліку й управління. Традиційно ERP-системи будуються відповідно до модульного принципу і дозволяють охопити всі ключові процеси діяльності компанії.

Найбільш широке поширення отримала лінійна (класична) модель, яка розглядає комунікацію як дію, у межах якої відправник кодує ідеї та почуття у певний вид повідомлення і потім відправляє його одержувачу, використовуючи будь-який канал. Якщо повідомлення досягло одержувача, подолавши різного роду перешкоди, то комунікація вважається успішною [1; 3].

Перевага даної моделі пов'язана з тим, що з її появою виникло уявлення про швидкість і кількість переданої інформації. При цьому лінійна модель має низку обмежень:

- вона механістична і відображає переважно технічні способи комунікації;
- людина включається в неї лише в якості «джерела» або «приймача» інформації;
- вона абстрагується від змісту і сенсу переданої інформації, приділяючи увагу лише її кількості;
- комунікативний процес в даній моделі носить односпрямований характер, зворотній зв'язок відсутній [2; 5].

Виходячи з вищезазначених особливостей, лінійна модель придатна для впливу засобів масової інформації, де одержувач повідомлення розглядається як об'єкт впливу.

Іншою моделлю міжособистісної комунікації є трансакційна модель. Вона представляє комунікацію як процес одночасного відправлення й одержання повідомлень комунікаторами. Дана модель набагато краще описує процеси комунікації, ніж лінійна.

Принцип дії трансакційної моделі заснований на припущенні, що кожен член групи, вступаючи в контакти з іншими індивідами, володіє обмеженим «набором» станів власного «Я». Вибір певного стану надає взаємодії конкретного змісту. При цьому процес взаємного обміну інформацією може бути:

- паралельним, коли відсилання інформації тягне за собою доречну, очікувану природну реакцію, а процес комунікації протікає гладко, без напруження, на основі взаєморозуміння;
- дотичним, коли сторони обмінюються інформацією, але мають різні позиції, неадекватно сприймають внутрішній стан партнера, що зумовлює напруженість у відносинах і далі? розрив угод, відмову в спілкуванні і соціально-психологічні конфлікти [3; 4].

Трансакційна модель є корисною при виявленні можливих перешкод в комунікаційних процесах, а також пошуку можливостей для зміни поведінки партнера в ході обміну інформацією. Однак аналіз трансакцій стосується лише міжособистісних комунікацій і не може служити основою для аналізу комунікаційних мереж.

Існує також інтерактивна (секторна) модель міжособистісної комунікації. Вона являє собою не просто процес передачі повідомлення від відправника до одержувача, в ході якого перший кодує, а другий декодує інформацію. Важливим

елементом цієї моделі є наявність зворотного зв'язку. Інтерактивна модель, подібно до лінійної, зображує комунікацію як низку дискретних актів, що мають початок і кінець, причому ключовим компонентом у них є відправник повідомлення, тому що саме від нього залежить реакція одержувача інформації.

Традиційно лінійна й інтерактивні моделі вважаються застарілими порівняно з трансакційною. Однак для опису процесів міжкультурної комунікації і розуміння її специфіки більше підходить саме інтерактивна модель. Вона складається з наступних елементів: відправник (джерело) – кодування – повідомлення – канал – декодування – отримувач – зворотний зв'язок. У цьому процесі створюються різні «шуми», що перешкоджають ефективній комунікації. При цьому ефективність комунікації характеризується тим, що передана інформація повинна бути зрозуміла у відповідності з її початковим значенням [2; 3].

Останнім часом усе більшої актуальності набуває використання діалогічної моделі соціальної комунікації, розробленої в межах парадигми, де ключове значення має ефект діалогу як смислового контакту, заснованого на здатності і прагненні суб'єктів до адекватного тлумачення комунікативних намірів партнерів по спілкуванню.

На вибір моделі міжособистісної комунікації суттєво впливають характеристики процесу спілкування психологічного та соціального характеру. Зокрема, серед психологічних характеристик комунікативного акту перш за все необхідно виділити ті, що являють собою мотиваційний бік спілкування: мета, намір та задум. Ці характеристики стосуються когнітивної складової комунікативного акту.

Висновки. Отже, у роботі здійснено аналіз існуючих нині моделей систем консолідації інформації та отримано наступні їх градації: системи консолідації фінансової інформації; в залежності від архітектури збереження інформації, що використовується в системі; в залежності від моделі об'єднання інформації; в залежності від способу обробки запитів користувачів; системи консолідації інформації про клієнтів; системи консолідації інформації про зовнішнє середовище компанії; в залежності від методу аналізу інформації.

Перспективами подальших розвідок є удосконалення методів консолідації інформації у процесах соціального профілювання в системі публічного управління.

Список літератури

1. Buslov P. (2017). Analysis of using the features of communication models in social groups and virtual communities. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. Vol. 23. Issue 1. P. 39-44.
2. Hows D., Membrey P., Plugge E., Hawkins T. (2015). *The Definitive Guide to MongoDB: A complete guide to dealing with Big Data using MongoDB*, Third Edition. Apress. 376 p.
3. Manyika J., Chui V., Brown B., Bughin J., Dobbs R., Roxburgh C., Hung Byers A. (2011). Big data techniques and technologies. *Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity*. McKinsey Global Institute. P. 27-31.

4. Marinov M. (2020). Four-Dimensional Encoding of Character Sequences and Evaluation of their Similarities and Differences. *Proceedings of the Technical University of Sofia*. Vol. 70. Issue 2. P. 1-20.

5. Tiwari G. (2011). Chapter 1: NoSQL: *What It Is and Why You Need it. Definition and Introduction*. Professional NoSQL. Packt Publishing. 384 p.

6. Robinson I., Webber J., Eifrem E. (2013). *Graph Databases*. O'Reilly Media. 178 p.

7. White T. (2015). *Hadoop: The Definitive Guide*, 4th Edition. O'Reilly Media Inc. 235 p.

References (transliterated)

1. Buslov P. Analysis of using the features of communication models in social groups and virtual communities. (2017). *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. Vol. 23. Issue 1. P. 39-44.

2. Hows D., Membrey P., Plugge E., Hawkins T. (2015). *The Definitive Guide to MongoDB: A complete guide to dealing with Big Data using MongoDB*, Third Edition. Apress. 376 p.

3. Manyika J., Chui V., Brown B., Bughin J., Dobbs R., Roxburgh C., Hung Byers A. (2011). *Big data techniques and technologies. Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity*. McKinsey Global Institute. P. 27-31.

4. Marinov M. (2020). Four-Dimensional Encoding of Character Sequences and Evaluation of their Similarities and Differences. *Proceedings of the Technical University of Sofia*. Vol. 70. Issue 2. P. 1-20.

5. Tiwari G. (2011). Chapter 1: NoSQL: *What It Is and Why You Need it. Definition and Introduction*. Professional NoSQL. Packt Publishing. 384 p.

6. Robinson I., Webber J., Eifrem E. (2013). *Graph Databases*. O'Reilly Media. 178 p.

7. White T. (2015). *Hadoop: The Definitive Guide*, 4th Edition. O'Reilly Media Inc. 235 p.

Надійшла (received) 21.10.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Шведун Вікторія Олександрівна (Shvedun Viktoriia) – Національний університет цивільного захисту України, доктор наук з державного управління, професор, начальник наукового відділу з проблем управління у сфері цивільного захисту навчально-науково-виробничого центру; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5170-4222>;

Алієва Поліна Ільхамівна (Aliieva Polina) – Національний університет цивільного захисту України, кандидат наук з державного управління, науковий співробітник наукового відділу з проблем державної безпеки навчально-науково-виробничого центру; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-1107>;

Zubar Vladyslav (Zubar Vladislav) – Wyższa Szkoła Kadr Menedżerskich; Польща, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5750-7142>

УДК 35 : 316 33:004.056.5

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.08

Н.С. ГРАБАР, О.В. ГРИБКО

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Стаття присвячена аналізу механізму правового регулювання інформаційної безпеки у сучасному глобалізованому світі, оскільки за умов швидкого розвитку глобального інформаційного суспільства, широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життя дана проблема набуває особливого значення. Викладаються основні результати дослідження щодо формування системи знань до визначення сутності та змісту проблеми інформаційної безпеки у сучасному глобалізованому світі. Виходячи з теоретичних підходів та практики правовідносин, які знайшли відображення у публікаціях, вітчизняному законодавстві, а також у порівнянні вітчизняної практики із закордонним досвідом, правовідносини у сфері інформаційної безпеки розглядаються в рамках галузі адміністративного права. Аналізуються шляхи підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання інформаційної безпеки з урахуванням міжгалузевого характеру адміністративних правовідносин у сфері інформаційної безпеки у контексті необхідності приведення національного законодавства України до міжнародних стандартів відповідно до задекларованих зовнішньо політичних пріоритетів. Обґрунтовується важливість розвитку глобального інформаційного суспільства та використання нових можливостей для вирішення його проблем.

Ключові слова: інформаційна безпека, глобалізація, інформаційні ресурси, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології.

N.S. HRABAR, O.V. GRYBKO

INFORMATION SECURITY IN THE MODERN GLOBALIZED WORLD

The article is devoted to the analysis of legal regulation of information security mechanism in the modern globalized world, because under the conditions of the global information society rapid development, the wide use of information and communication technologies in all spheres of life, this problem acquires special importance. The main results of the research on the formation of the knowledge system to determine the essence and content of the problem of information security in the modern globalized world are presented. Based on the theoretical approaches and practice of legal relations, which are reflected in publications, domestic legislation, as well as a comparison of domestic practice with foreign experience, legal relations in the field of information security are considered within

the framework of administrative law. Ways to increase the effectiveness of administrative and legal regulation of information security are analyzed, taking into account the inter-sectoral nature of administrative legal relations in the field of information security in the context of the need to bring Ukrainian legislation to international standards in accordance with the declared foreign political priorities. The importance of the development of the global information society and the use of new opportunities to solve current problems is substantiated.

Key words: information security, globalization, information resources, information society, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Розбудова демократичних та правових ідей є основоположним елементом сучасної державної політики України. Водночас, сьогодні процес державотворення в інформаційно-цифрових умовах набуває все більшого значення у процесі інформатизації. Активний розвиток передових технологій та інноваційно-новаторських ідей, які набули міжнародного значення, створюють все більшої загрози державному суверенітету будь-якої держави, правам і свободам людини і громадянина та суспільства в цілому.

Інформаційна безпека досягається шляхом балансу між інформаційними правами та свободами різноманітних суб'єктів права та захистом національного інформаційного суверенітету. Питання інформаційної безпеки та національної безпеки взагалі – це, насамперед, питання балансу між правами та інтересами людини та інтересами державної влади, а саме балансу, який можна встановити лише за допомогою правових норм. Усі країни зацікавлені у розвитку глобального інформаційного суспільства та використанні нових можливостей, які відкриваються завдяки покращенню доступу до інформації. Особливої уваги інформаційні ресурси набувають у сучасних умовах швидкої глобалізації інформаційних процесів та прагнення розвинених країн досягти безперечного інформаційного домінування задля вирішення своїх національних завдань. Саме тому стає необхідним ретельне дослідження теоретичних та практичних проблем інформаційної безпеки у сучасному глобалізованому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідних наукових праць на дану тематику чимало. Так, у сучасних вітчизняних та закордонних дослідженнях окремі теоретичні аспекти правовідносин у сфері інформаційної безпеки розглядали В. Авраменко, Г. Лазарев, М. Хріпков, З. Бжезинський, Р. Арон, О. Тофлер. Вивченню сутності інформаційних війн з точки зору політології, теорії держави і права, теорії управління та безпекознавства присвячені праці І. Панаріна, Г. Почепцова, В. Цимбалюка та ін. Однак швидкоплинність процесів у сучасному глобалізованому світі та постійний розвиток новітніх форм і методів ведення інформаційних війн формують гостру необхідність у нових наукових роботах.

Метою статті є дослідження інформаційної безпеки в сучасному глобалізованому світі, виокремлення механізму правового регулювання інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Безпекова стратегія України є предметом особливої уваги державних інститутів, політичних партій, суспільства

в цілому. Це складний і багатоступеневий процес, який потребує об'єднаних зусиль науковців і практичних політиків. Цей процес буде більш ефективним, коли він добре організований, коли існує чітке уявлення про його структурні та функціональні елементи, прямі й зворотні зв'язки між ними. У сучасних глобалізаційних процесах питання міжнародної безпеки та національної безпеки є взаємопов'язаними та потребують особливої уваги всіх держав.

У контексті розгляду певної проблематики пропонується розглядати правовідносини у сфері інформаційної безпеки у галузі адміністративного права. Аналіз шляхів підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання інформаційної безпеки здійснюватиметься з урахуванням міжгалузевого характеру адміністративних правовідносин у сфері інформаційної безпеки у контексті необхідності приведення національного законодавства України до міжнародних стандартів відповідно до задекларованих зовнішньо політичних пріоритетів. На зазначених методологічних положеннях пропонується висвітлення проблематики дослідження.

За умов швидкого розвитку глобального інформаційного суспільства, широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життя особливого значення набуває проблема інформаційної безпеки. Український дослідник О. Марущак наводить таке визначення інформаційної безпеки: «Інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, за яким запобігається заподіяння шкоди через неповноту, несвоєчасність та недостовірність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання та порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [1, с. 26].

Особливої актуальності інформаційна безпека набуває в умовах приєднання України до глобальної кіберцивілізації – рівню розвитку інформаційного суспільства, за яким ефективність життєдіяльності його складових визначається здобутками науково-технічного прогресу: освоєнням комп'ютерних інформаційних технологій як засобів глобальної телекомунікації [2, с. 175].

На тлі становлення глобального інформаційного суспільства та входження України у світовий інформаційний простір, особливої актуальності набуває підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання інформаційної безпеки. Тим більше, що людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю [3].

Найважливішою ознакою інформаційного суспільства є можливість кожного створити інформацію та знання, мати доступ до них, користуватися та обмінюватися ними.

Основна мета інформаційного суспільства – надати можливість людям реалізовувати свій інтелектуальний потенціал, свої можливості та здібності, сприяючи постійному розвитку та підвищенню рівня свого життя.

На практиці формування інформаційного суспільства у різних країнах виділяють три основні моделі: європейську, американську та азіатську [4, с. 52].

Європейська модель розвитку інформаційного суспільства характеризується соціальною орієнтованістю та активним залученням держави та міжнародних інституцій. Органи ЄС реалізують низку програм розвитку інформаційного суспільства та створення єдиного європейського інформаційного простору. Ці програми орієнтовані на забезпечення прав і свобод громадян, розвиток інформаційної інфраструктури, вільного доступу до неї та інформованості товариства, створення пільгових умов для розвитку підприємництва у сфері інформаційних технологій.

Ознакою європейської моделі інформаційного суспільства є варіативність політичної спрямованості програм побудови та розвитку національних складових об'єднаної Європи, зумовлених новою регіональною геополітикою, становленням інформаційної (інтелектуальної) економіки держав, інформаційного законодавства, різними можливостями постіндустріального розвитку [5, с. 185].

Американська модель відрізняється тим, що основне навантаження щодо інформатизації, розвитку інформаційної інфраструктури посилає приватний сектор. Держава забезпечує регулювання інформаційної діяльності, вільну конкуренцію, бере участь у реалізації найбільш масштабних проєктів. Ця модель є більш комерціалізованою, тобто орієнтованою на насичення ринку комерційними інформаційними продуктами та послугами.

Для азіатської моделі характерно те, що більшість питань інформатизації вирішуються в межах взаємодії держави та великих корпорацій. Крім цього, приділяється увага також забезпеченню повсякденних потреб суспільства, доступності інформаційних продуктів та послуг.

Нині на глобальному рівні (а отже для будь-якої з моделей) найбільшою поточною тенденцією, безсумнівно, є перехід від стаціонарних комп'ютерів до мобільних пристроїв, тому не дивно, що адміністратори публічного сектора в усьому світі вхопилися за можливість додати мобільний уряд у свої портфелі. Але мобільність у широкому сенсі цього слова виходить за рамки простого використання мобільних пристроїв, вона також означає можливість працювати віддалено, а в більш широкому соціальному контексті – можливість бути в мережі, коли і де завгодно, свого роду мобільний спосіб життя. Світове зростання кількості мобільних пристроїв (телефонів, планшетів та інших пристроїв з бездротовим підключенням до Інтернету) відкриває

великі можливості, але водночас піддає користувачів новим загрозам, таким як небезпечні бездротові з'єднання і різні нові форми втрати даних.

Хоча користувачі мобільних пристроїв можуть самі піддавати ризику себе і свої дані, це загалом є організаційною проблемою, відповідно установи публічного сектора повинні розширити свою стратегію кібербезпеки, відповідно включивши до неї питання захисту інформації мобільних пристроїв, доступ до якої можна отримати через такі пристрої [6]. Це повною мірою стосується і їх стаціонарних аналогів. Такі організаційні ініціативи повинні включати в себе всеосяжні та чітко викладені політики, які провадяться в таких сферах, як створення безпечних передач, реалізація безпеки на самих пристроях, обізнаність та навчання, надання переліку безпечних додатків, захист від втрати даних та централізоване резервне їх копіювання.

Україна не стоїть осторонь процесу формування інформаційного суспільства. Одним із головних її пріоритетів є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати знання та інформацію, мати вільний доступ до них, обмінюватися, користуватися ними, сприяючи таким чином суспільному та особистому розвитку та підвищенню якості життя. Більше того, в Україні сформовано правові засади побудови інформаційного суспільства: прийнято закони України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» та «Про Національну програму інформатизації», інші нормативні правові акти, що регулюють суспільні відносини щодо створення інформаційних електронних ресурсів, захисту інтелектуальної власності на ці ресурси, запровадження електронного документообігу, захисту інформації. Ці та інші передумови дозволяють вважати, що український ринок інформаційно-комунікаційних технологій перебуває у стані активного становлення та може стати фундаментом розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Процеси глобалізації, які передбачають якісно новий рівень міждержавного співробітництва та конкуренції на міжнародній арені, стратегія європейського вибору України визначають для вітчизняного правознавства актуалізацію завдання щодо аналізу проблем розвитку держави та права у контексті загального європейського науково-дослідного простору [7, с. 58].

Сучасна міжнародна інформаційна діяльність визначається як одна з провідних напрямів в умовах становлення глобального інформаційного суспільства, глобальної інформаційної цивілізації, глобального міжнародного інформаційного порядку, інформаційної безпеки міжнародного співтовариства [5, с. 164].

Особливої уваги інформаційні ресурси набувають у сучасних умовах швидкої глобалізації інформаційних процесів та прагнення розвинених країн досягти інформаційного домінування заради власних національних інтересів, завдань тощо. Саме

тому стає необхідним дослідження проблем забезпечення інформаційної безпеки у сучасному глобалізованому світі.

Дуже важливим є застосування аналітичних методів пізнання і дослідження стану суспільної свідомості у сфері інформаційної безпеки. Наприклад, усвідомлення важливості забезпечення інформаційної безпеки на рівні індивіда, суспільства і організації заважає розповсюджений міф про те, що захист інформації і криптографія одне й те саме. Водночас, таке розуміння є наслідком використання застарілих підходів до інформаційної безпеки, коли інформаційна безпека лише ототожнюється із захистом інформації шляхом шифрування. Нині важливою умовою забезпечення інформаційної безпеки є не стільки секретність, конфіденційність інформації, скільки її доступність, цілісність, захист від різних загроз. Отже, система має відповідно реагувати і гарантувати ефективну діяльність у цьому напрямі.

Інформаційна безпека розглядається як глобальна проблема захисту інформації, інформаційного простору та інформаційного суверенітету. Практичне вирішення проблем інформаційної безпеки, притягнення до відповідальності за її порушення чи загрозу їй у кожній державі здійснюється у порядку, передбаченому нормами міжнародного права, що відповідають міждержавними договорами, а також внутрішнім законодавством. Інформаційна безпека регулюється певними нормами міжнародного права, які зафіксовані у документах ООН та ЮНЕСКО, у документах європейських міжнародних організацій, а також у нормативних актах окремих держав. Кожна розвинена країна має закони про захист інформації у різних галузях. Наприклад, Франція має закон «Про інформацію, інформаційні файли та права людини», Німеччина, Австрія, Бельгія, Данія, Ірландія – закон «Про захист інформації», Фінляндія, Ісландія – закон «Про захист інформації про особу», Люксембург – закон «Про використання інформації у процесі роботи з комп'ютером» [8, с. 39].

У міжнародних інформаційних відносинах зберігається принцип суверенітету держави щодо його інформаційних ресурсів. Стаття 53 Закону України «Про інформацію» [9] декларує, що основою інформаційного суверенітету є національні інформаційні ресурси. До них закон відносить всю інформацію, незалежно від змісту, форм, часу та місця створення.

Україна самостійно формує інформаційні ресурси на своїй території та вільно розпоряджається ними за винятком випадків, передбачених законами та міжнародними договорами. Стаття 54 цього Закону визначає, що інформаційний суверенітет України забезпечується:

- виключним правом власності країни на інформаційні ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету;
- встановленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів країни;
- використанням інформаційних ресурсів на основі рівноправної співпраці з іншими державами;

- створення національних систем інформації.

Як справедливо зазначено І. Арістовою, «інформаційний простір є основою соціально-економічного, політичного та культурного розвитку та забезпечення безпеки України. Ефективний інформаційний простір має забезпечити побудову інформаційного суспільства в країні та входження її у світовий інформаційний простір» [10, с. 106].

До основних ознак та характеристик інформаційного простору країни дослідники відносять: єдині принципи та загальні правила взаємодії всіх суб'єктів інформаційної діяльності при оптимальному співвідношенні державного регулювання та саморегулюючих основ формування та розвитку інформаційного простору країни; наявність умов для безпечної інформаційної взаємодії держави, організацій та громадян; максимально повне задоволення інформаційних потреб держави, організацій та громадян на всій території країни; рівнодоступність суб'єктів інформаційної діяльності до відкритих інформаційних ресурсів та їх правову рівність; збереження балансу інтересів країни та світової співдружності при входженні її до глобального інформаційного простору та забезпечення власного інформаційного суверенітету [11, с. 253].

Українські вчені С. Кудрявцева та В. Колос виділяють чотири основні напрямки забезпечення безпеки національного інформаційного простору:

- 1) захист інформації; захист національних інформаційних ресурсів;
- 2) законодавчо-нормативне забезпечення захисту інформації;
- 3) організаційно-технічне забезпечення інформаційної достатності;
- 4) здійснення інформаційної експансії у світовий інформаційний простір з метою забезпечення національних інтересів [12, с. 30].

Розвиток міжнародних інструментів захисту прав людини зумовив те, що «у сучасному міжнародному праві сформувалася галузь, об'єктом якої є міжнародні відносини у сфері прав людини і основних свобод» [13, з. 107]. Міжнародно-правові акти, інструменти та інституції, які забезпечують її права у випадках недостатності чи неефективності національних інструментів захисту є важливим елементом інформаційної безпеки людини.

Головним міжнародно-правовим стандартом у галузі прав людини є комплексний акт, розроблений у рамках ООН та відомий як Хартія прав людини. До нього входять Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Справжні акти стали головними стандартами, на основі яких було розроблено цілу низку інших міжнародних та національних правових актів у галузі прав людини, у тому числі відповідні розділи конституцій багатьох країн світу, зокрема і розд. II «Права, свободи та обов'язки людини та громадянина» Конституції України 1996 р.

Першим фундаментальним міжнародно-правовим актом у рамках Хартії прав людини є

Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Декларація містить цілий комплекс юридичних гарантій, що визначають зміст та сутність інформаційної безпеки особи.

Норми ст. 19 Загальної декларації прав людини встановлюють, що «кожна людина має право на свободу переконань та на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими коштами та незалежно від державних кордонів» [14].

Висновки. На підставі вище викладеного, ми дійшли висновків, що пошуки адекватних відповідей на виклики міжнародного розвитку є основою багатосторонньої співпраці України в галузі інформації та комунікації, свободи вираження та розвитку нових інформаційних технологій. Україна здійснює реформування інформаційної сфери для забезпечення національної участі у міжнародних програмах становлення інформаційного суспільства та європейської інтеграції, для вирішення внутрішніх державно-творчих проблем, трансформації економіки та використанні глобального інтелектуального придбання.

Наразі суспільство переживає етап проникнення інтелектуальних інформаційних технологій у різні сфери діяльності. Суспільство знань та інформації несе людству нові виклики та величезні можливості для вирішення його проблем та забезпечення його подальшого розвитку.

Усі країни життєво зацікавлені у розвитку глобального інформаційного суспільства та використанні нових можливостей. Україна має можливість зробити свій великий внесок у формування міжнародної політики забезпечення інформаційної безпеки.

Список літератури

1. Марущак А.І. (2008). *Інформаційне право: регулювання інформаційної діяльності* : навчальний посібник. К. 136 с.
2. Цимбалюк В.С. (2007). Сутність інформаційної безпеки в умовах входження України до глобальної кіберцивілізації. *Науковий вісник академії ДПС України*. № 4. С. 174-178.
3. *Конституція України*. (1996). Відомості Верховної Ради (ВВР). № 30. Ст. 141.
4. Твердохліб О.С. (2016). Європейський підхід до розроблення інформаційної політики держави актуальні проблеми. *Економіка*. № 3 (177). С. 52-59.
5. Цимбалюк В.С. (2010). *Інформаційне право (основи теорії і практики)* : монографія. К. 204 с.
6. Котух Є.В. (2021). *Кібербезпека у публічному секторі* : монографія. Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр». 272 с.

7. Брижко В. (2009). До питання сучасної інформаційної політики. *Вісник Академії управління МВС*. № 2. С. 27-47.

8. Кудрявцева С.П., Колос В.В. (2005). *Міжнародна інформація* : навчальний посібник. К. 186 с.

9. Закон України "Про інформацію" від 02.10.92 р. (1992). Відомості Верховної Ради України. № 48. Ст. 650.

10. Арістова І.В. (2000). *Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти* : монографія. Харків. 162 с.

11. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. *Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку)*. Ірпінь, 2000. 304 с.

12. Кудрявцева С.П., Колос В.В. (2005). *Міжнародна інформація* : навчальний посібник. К. 202 с.

13. Тимченко Л.Д. *Міжнародне право* : навч. посіб. Харків, 1999. 160 с.

14. *Загальна декларація прав людини*. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

References (transliterated)

1. Marushchak A.I. (2008). *Informatsiine pravo: rehuliuвання informatsiinoi diialnosti* : navchalnyi posibnyk. K. 136 s.
2. Tsymbaliuk V.S. (2007). *Sutnist informatsiinoi bezpeky v umovakh vkhodzhennia Ukrainy do hlobalnoi kibertsyvilizatsii*. *Naukovyi visnyk akademii DPS Ukrainy*. № 4. S. 174-178.
3. *Konstytutsiia Ukrainy*. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. № 30. St. 141.
4. Tverdokhlib O.S. (2016). *Yevropeyskyi pidkhid do rozroblennia informatsiinoi polityky derzhavy aktualni problemy*. *Ekonomika*. № 3 (177). S. 52-59.
5. Tsymbaliuk V.S. (2010). *Informatsiine pravo (osnovy teorii i praktyky)* : monohrafiia. K. 204 s.
6. Kotukh Ye.V. (2021). *Kiberbezpeka u publichnomu sektori* : monohrafiia. Kh. : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr». 272 s.
7. Bryzhko V. (2009). *Do pytannia suchasnoi informatsiinoi polityky*. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS*. № 2. S. 27-47.
8. Kudriavtseva S.P., Kolos V.V. (2005). *Mizhnarodna informatsiia* : navchalnyi posibnyk. K. 186 s.
9. *Zakon Ukrainy "Pro informatsiiu"* vid 02.10.92 r. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 48. St. 650.
10. Aristova I.V. (2000). *Derzhavna informatsiina polityka: orhanizatsiino-pravovi aspekty* : monohrafiia. Kharkiv. 162 s.
11. Nyzhnyk N.R., Sytnyk H.P., Bilous V.T. *Natsionalna bezpeka Ukrainy (metodolohichni aspekty, stan i tendentsii rozvytku)*. Irpin, 2000. 304 s.
12. Kudriavtseva S.P., Kolos V.V. (2005). *Mizhnarodna informatsiia* : navchalnyi posibnyk. K. 202 s.
13. Tymchenko L.D. *Mizhnarodne pravo* : navch. posib. Kharkiv, 1999. 160 s.
14. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny*. Pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu OON 10 hrudnia 1948 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

Надійшла (received) 30.09.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Грабар Наталія Сергіївна (Nataliia Hrabar) – кандидат наук з державного управління; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-002-8529-3505>;

Гришко Ольга Владиславівна (Olga Grybko) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат наук з державного управління, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-608X>

М.О. СЕМКО**ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ ТА ГРОМАДСЬКІ СЛУХАННЯ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Одним із ключових та найбільш поширених інструментів взаємодії влади та громадян є громадські ініціативи і слухання. Автор наголошує, що новітні демократичні тенденції управління на місцях відіграють величезну роль у вирішенні проблем місцевого значення та визначенні векторів місцевого розвитку. У статті аналізуються проблеми співпраці органів державної влади з різноманітними неурядовими організаціями громадянського суспільства та визначаються шляхи й напрями її активізації.

Автор зазначає, що громадські слухання є одним із механізмів узгодження інтересів різноманітних груп, що показують зацікавленість у розв'язанні тієї чи іншої проблеми, яка має суспільний інтерес. У багатьох демократичних країнах світу громадські слухання є тією особливою формою залучення громади до процесу прийняття управлінських рішень, якої вимагає законодавство. Громадські слухання є дуже поширеним механізмом демократії на місцевому рівні у більшості демократичних країн – це діалог між місцевою владою та самою громадою. У дослідженні особлива увага акцентується на ролі громадянського суспільства у формуванні нових принципів співробітництва органів публічної влади та громадянського суспільства.

Створення умов для громадсько-політичного діалогу всіх груп суспільства, які мають відмінні інтереси, всебічна підтримка ідеї громадянського миру повинна стати основою подальшого розвитку української державності, розвитку розгалуженої системи взаємодії державної влади з громадянським суспільством, різноманітними недержавними організаціями. В контексті ефективного залучення громадян у процес реалізації політики саме діяльність громадських ініціатив та громадських слухань має ключове значення.

Ключові слова: місцеве самоврядування, громадська участь, місцева ініціатива, громадянське суспільство.

М.О. СЕМКО**PUBLIC INITIATIVES AND PUBLIC HEARINGS IN UKRAINE AT THE CURRENT STAGE**

One of the key and most common tools for interaction between government and citizens is public initiatives and hearings. The author emphasizes that the latest democratic tendencies of local governance play a huge role in solving problems of local significance and determining the vectors of local development. The article analyzes the problems of cooperation of public authorities with various non-governmental organizations of civil society and identifies ways and directions of its activation.

The authors note that public hearings are one of the mechanisms for reconciling the interests of different groups, showing an interest in solving a particular problem of public interest. In many democracies of the world, public hearings are a particular form of community involvement in the legislative decision-making process required by law. Public hearings are a very common mechanism of democracy at the local level in most democratic countries - it is a dialogue between the local government and the community itself. The study focuses on the role of civil society in the formation of new principles of cooperation between public authorities and civil society.

Creating conditions for socio-political dialogue of all groups and sectors of society that have different interests, comprehensive support for the idea of civil peace should be the basis for further development of Ukrainian statehood, development of an extensive system of interaction with civil society and various non-governmental organizations. In the context of effective involvement of citizens in the policy implementation process, the activity of public initiatives and public hearings is of key importance.

Key words: local government, public participation, local initiative civil society.

Постановка проблеми. Досвід найрозвиненіших держав свідчить про те, що конституційно-правові регламентація та регулювання у країнах з демократичним державним (політичним) устроєм спрямовані на підтримку громадянського суспільства, а також про те, що становлення і розвиток громадянського суспільства у позадержавній сфері суспільних відносин не означають його відокремленості від державно-правових інститутів, а передбачають інтенсивний взаємозв'язок громадянського суспільства і держави. Одним з головних інститутів громадянського суспільства є громадські об'єднання України, за допомогою яких громадяни реалізують своє конституційне право на об'єднання. Громадяни, долучаючись до діяльності різноманітні громадські об'єднання, отримують реальну можливість більш

ефективно впливати на формування та реалізацію державної політики, вирішення важливих питань місцевого значення, забезпечуючи задоволення своїх законних інтересів. Сьогодні залучення громадян до місцевого самоврядування передбачає не просто інформування громадськості про наміри влади, але і врахування побажань населення та реалізація ініціатив, які надходять від членів громади. Тому питання організації ефективної роботи з місцевими ініціативами для органів місцевого самоврядування ніколи не втрапить своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці питанням вивчення громадських об'єднань України як суб'єктів права України приділяла увагу значна кількість вчених – представників різних наукових юридичних спеціальностей: Л.І. Адашиш, Н.В. Богашева,

С.Г. Братель, О.М. Ващук, Н.П. Гаєва, О.В. Гейда, С.Ф. Денисюк, Є.С. Додіна, Л.О. Ємець, В.С. Журавський, В.А. Загородній, В.І. Кафарський, В.М. Короленко, О.І. Лисяк, В.Ф. Піддубна, В.І. Полевий, Ю.М. Тодика, О.Б. Федоровська, О.Ф. Фрицький, В.О. Чепурнов та ін. Значну увагу комунікації в місцевому самоврядуванні на сучасному етапі присвятили Т.В. Букіна, Е.В. Мамонтова.

Мета статті – розкрити та показати роль громадських ініціатив та громадських слухань як основу демократичного суспільства, їх розвиток на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Громадська участь – це участь громадян у справах громади. Громадська участь є різновидом політичної участі, під котрими розуміють дії, за допомогою яких соціальні суб'єкти політики – окремі громадяни та організовані спільноти, – впливають або намагаються впливати на результати діяльності політичної системи. Слід зазначити, що участь громадян у політичному процесі – важливий критерій та показник дієвої якості демократії. Участь громадян у житті суспільства здійснюється через мережу асоціацій та організацій, що складають основу громадянського суспільства. У демократичній державі влада гарантує право особистості брати участь у діяльності неурядових організацій. Через місцеві, регіональні та загальнонаціональні неурядові організації громадяни повідомляють про свої потреби, інтереси а також отримують досвід та засвоюють цінності демократичного суспільства.

У країнах, де громадянське суспільство формується, більшість громадян відсторонена від цього процесу, а це означає, що цей захисний механізм системи не діє, що може приводити до тривалих політичних криз, політичної нестабільності. Нині перешкоджає залученню громадськості до вирішення важливих суспільних проблем: обмежений доступ громадян до інформації необхідної для прийняття рішень; брак довіри в суспільстві; невпевненість у своїх силах; відсутність необхідних навичок, культури участі та досвіду; обмаль ресурсів (часу, коштів, навичок). Подолати ці перешкоди можливо шляхом організації громадянської просвіти; проведення навчальних тренінгів та семінарів для лідерів громадських організацій; шляхом обміну позитивним досвідом; популяризації інституту волонтерства тощо [7]. Місцеві ініціативи – це форма волевиявлення членів територіальної громади, що полягає в ініціюванні розгляду міською, сільською, селищною радою будь-якого питання місцевого значення. Відповідно до статті 140 Конституції України місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою як безпосередньо, так і через утворенні нею органи місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що громадські ініціативи умовно поділяють на конфліктні та підтримуючі. Конфліктні ініціативи, спричинені конфліктом інтересів, порушенням певних прав з боку однієї із соціальних груп, органів влади, економічних структур тощо, є реакцією, зазвичай у формі

протесту, на певні дії, що мають наслідком порушення прав і свобод людини та громадянина. Підтримуючі ініціативи привертають увагу до певних вимог, прав та інтересів громадян (освітніх, професійних, майнових та інших), наприклад, надання допомоги соціально незахищеним верствам населення.

Громадські слухання є специфічними зборами, на яких представники місцевих органів влади отримують думку громадськості щодо конкретного рішення або заходу місцевої влади. Громадські слухання найчастіше поділяють на інформаційні слухання та проблемні слухання. Їх можна розглядати як форум, на якому збираються окремі громадяни, представники груп громадян та місцеві посадові особи для обміну думками та інформацією щодо конкретного питання перед прийняттям рішення. Громадські слухання вимагають ретельного планування та попередньої підготовчої роботи, для чого необхідно призначити відповідальних осіб або створювати робочі групи. Така група має представляти всі зацікавлені сторони, що допоможе врахувати можливі точки зору, забезпечити присутність різносторонньої аудиторії та посилити суспільний інтерес до події. Робоча група розробляє план заходів, пов'язаний з організацією та проведенням громадських слухань. До підготовки громадських слухань залучаються експерти, які готують висновки та проголошують їх. Ініціатор організує публікацію і забезпечує відкритий доступ членів громади до матеріалів, що подаються до звернення про проведення громадських слухань [7].

Для представників органів місцевого самоврядування головною метою слухань має бути отримання зворотного зв'язку від громади, пробудження у громадян почуття причетності до вирішення проблем громади, спрямування їх творчої ініціативи, залучення громадян до вирішення проблем і до реалізації рішень. Вони повинні проводитися не рідше одного разу на рік, хоча на практиці ця вимога закону не завжди виконується. Пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування, що теж не завжди відповідає дійсності. Порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади. Серед інших форм колективного масового обговорення питань державного і громадського життя, а значить і громадського контролю виділяють громадські слухання, ще й тому, що вони могли б стати ефективним механізмом контролю громади за діяльністю органів місцевого самоврядування та виконавчої влади в частині виконання делегованих повноважень органами місцевого самоврядування, що й було закладено ч. 1. ст. 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», а саме: «...зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, де члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо проблем місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування», тобто здійснювати громадський контроль [1]. Та саме до такого виду контролю та відповідальності за власні дії не звикли

органи місцевого самоврядування та державні органи. У цей же час в Україні вже існує практика застосування громадських слухань як однієї зі складових досить ефективного механізму контролю за якістю управлінських послуг. Важливим є питання компетенції слухань. Як правило, у статутах територіальних громад до компетенції громадських слухань відносять такі питання:

- звіти депутатів та посадових осіб місцевого самоврядування;
- обговорення найважливіших проблем місцевого значення;
- розгляд місцевих ініціатив;
- обговорення проектів нормативно-правових актів місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що потребує доопрацювання і така норма як порядок врахування рішень громадських слухань. Зазвичай рішення громадських слухань розглядаються на засіданні виконавчого комітету міської чи обласної ради чи на сесійному засіданні відповідної ради. Принциповими є також вироблення механізму впровадження в життя пропозицій громадських слухань. У свою чергу, пропозиції та рекомендації громадських слухань, груп громадян мають бути оприлюднені та розглянуті в ході заходів в органах публічної влади. Рішення, що виносяться на розгляд громади, повинні бути підготовлені кваліфікованими фахівцями з обов'язковим залученням до цих процесів громадян. Проведенню громадських слухань повинна передувати інформаційна кампанія та вивчення громадської думки, її аналіз. Міська рада зобов'язана завчасно повідомити мешканців міста про громадські слухання. Вказуються тема, дата, час та місце проведення слухань. Організатори повинні мати чітке уявлення про те, як саме громадяни дізнаються про проведення громадських слухань.

Участь громади у житті суспільства може втілюватися у різних формах: інформування, консультування, співпраці і делегування. Явище адвокації виникло в результаті необхідності реагувати на нагальні соціальні проблеми або вироблення комплексної відповіді на систематичні негаразди чи кризи. Особа, яка потрапила в скрутне становище чи усвідомлює існування певної проблеми, не завжди має змогу цю проблему вирішити. Тому виникає необхідність пошуку і впливу на того, кому підвладне вирішення проблеми. Звідси і визначальна ознака адвокації – вплив на особу, яка приймає рішення. Адвокація – це сплановане, навмисне, довготривале зусилля підвищити рівень обізнаності щодо певних проблем. Це безперервний процес, упродовж якого поступово приходять розуміння та підтримка громадськістю. Адвокація – це організований активізм, щоб змінити політику, порядки та переконання. Ця діяльність переважно зосереджена на захисті та просуванні певних ідей. Об'єктами адвокації можуть бути держави, суспільства, незалежні громадські об'єднання, підприємства чи міжурядові організації.

На сучасному етапі важлива роль відводиться проведенню консультацій з громадськістю, які можуть відбуватися в різних форматах. Наприклад:

- соціальні та експертні опитування;

- круглі столи;
- онлайн обговорення;
- громадська експертиза;
- тренінги та семінари.

Консультації громадськості повинні проводитись у відповідності до статутів територіальних громад і на основі розробленого плану та в зручний для громадян час. Органи місцевої влади повинні ретельно підібрати експертів для експертних консультацій. Для цього у співпраці місцевих органів влади та громадських організацій створюють електронну базу галузевих експертів, до яких можна звернутися щодо зловоденого питання.

Новітні громадянські практики українців досить швидко увійшли в реалії українського повсякдення і викликали помітні суспільні зміни і в сприйнятті волонтерства як явища, і в контексті особистого залучення до виконання волонтерських обов'язків, і щодо визнання великого значення волонтерського руху в розвитку суспільних процесів як важливої складової громадянського суспільства. Але ці явища взаємопов'язані – з одного боку, діяльність українських волонтерів є прямим свідченням трансформаційних системних змін, що відбуваються в середовищі громадянського суспільства, і безпосереднім наслідком таких змін. А з іншого – публічністю своєї діяльності, веденням постійного соціального діалогу із громадою, ефективністю надання волонтерських послуг активісти уже своєю чергою самі невимушено впливають на українське суспільство, закріплюючи в його самосвідомості принципи відповідальності, важливості активної особистої участі в трансформаційних змінах, що відбуваються у суспільстві, і, тим самим, – у процесах становлення української політичної нації.

Волонтерський рух об'єднує громадянське суспільство, яке бере на себе відповідальність за розвиток подій, пов'язаних із Євромайданом у країні та військовими діями, на теренах України. В останні роки вітчизняний волонтерський рух дуже стрімко розвивається, заповнюючи собою ніші, в яких державні механізми працюють неефективно або взагалі відсутні. Яскравим прикладом є забезпечення армії у період військового конфлікту на сході країни. Здебільшого волонтерські організації показують значно вищу ефективність та оперативність у забезпеченні військових підрозділів та добровольчих батальйонів амуніцією, провізією і медикаментами. За невеликий проміжок часу волонтерство перетворюється в потужні організації, діяльність яких спрямована на надавання медичної, психологічної, правозахисної допомоги українським військовим, пораненим, сім'ям загиблих і переселенцям.

Найчастіше волонтерство розглядається як покликання людини, її бажання приносити користь суспільству. Але, з іншого боку, воно надає людині певні знання та навички, які нею можуть бути використані в професійній діяльності. Волонтерство – це фундамент громадянського суспільства. Без участі волонтерів важко уявити громадські організації й благодійність загалом, без них унеможлиблюється якісний суспільний контроль за діями влади та бізнесу. Без волонтерів бракує енергії для будівництва суспільства, не вистачає сил і часу на

людей, які потребують допомоги, не достатньо творчого потенціалу для розв'язання соціальних проблем. Слово «волонтер» походить від французького – «volontaire», англійського – «volunteer», які є похідними від латинського – «voluntarius» що в дослівному перекладі означає «добровольець», «бажаючий». У Законі України «Про волонтерську діяльність» визначено, що волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги [3].

Для України, як і для всього світу, волонтерство є актуальним і важливим із різних причин: По-перше, як свідчить багаторічний досвід використання праці волонтерів, це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми окремої людини, суспільства й довкілля, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи про суспільне благо. По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, як правило, творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. Тому саме завдяки йому безвихідні на перший погляд ситуації знаходять своє вирішення. По-третє, волонтерство – це спосіб, за допомогою якого кожний представник суспільства може брати участь у покращенні якості життя. По-четверте, це механізм, за допомогою якого люди можуть прямо адресувати свої проблеми тим, хто здатний їх вирішити.

Організація об'єднаних націй характеризує волонтерство як добровільну діяльність, від здійснення якої волонтер не отримує ніякої особистої прямої вигоди, натомість діяльність здійснюється з власної волі і приносить користь іншій особі або особам. Якщо в 2011 році волонтерський досвід мали лише 3-4%, то за дослідженням GfK Ukraine, проведеними у 2014 році, такий досвід мали вже 23% українців [5].

Висновки. Сьогодні значення проведення загальних зборів і громадських слухань як ефективного механізму контролю громади за діяльністю органів місцевого самоврядування та виконавчої влади є очевидним. Водночас подальшої конкретизації набули основні положення сутності демократії, які дають можливість сформувати активне, свідоме громадянське суспільство, і особливості їх впровадження на території сучасної України. На всіх етапах реалізації права на місцеву ініціативу сторони повинні бути забезпечені рівною можливістю через засоби масової інформації висловити свої міркування щодо питань, передбачених місцевою ініціативою [8, с. 79-81].

Список літератури

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. С. 170–198.
2. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" від 05.02.2015 № 157-VIII. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
3. Закон України "Про волонтерську діяльність" від 19.04.2011 № 3236-VI. Retrieved from <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Боклаг В.Н., Павленко А.О. (2017). Громадський контроль у контексті об'єднання територіальних громад та

децентралізації в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. Вип. 1(51). С.1 – 6.

5. Демет'єв В. (2015). *Волонтерство – рух, що змінює суспільство*. Retrieved from <http://poruch.ua/volonterstvo-ruh-shho-zmynuyuesuspilstvo.html>

6. Колосов А.В., Добреля В.Ю. (2019). Громадські ініціативи та громадські слухання як умова демократичного розвитку суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. №5. С. 22 – 25.

7. Мамонтова Е.В. (2019). Демократія участі та комунікації в місцевому самоврядуванні. *Комунікації в місцевому самоврядуванні: методи, технології, практика* : навч. посіб. ; авт. кол.: М.М. Іжа, Т.І. Пахомова та ін. Одеса: ОРІДУ НАДУ. С. 63-101.

8. *Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування* (2015). : навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування ; Карий О.І., Панас Я.В. Асоціація міст України. К., ТОВ: «Підприємство «ВІ ЕН ЕЙ», 176 с.

9. Романів В., Гументик М. (2016). *Методологія проведення громадських слухань*. Громадське слухання. Retrieved from <http://www.logincee.org/file/2369/library>

10. Юрчук Л. (2012). Громадські слухання як механізм реалізації державно-громадського управління у сфері освіти. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України*. Вип. 1. С. 255-264.

References (transliterated)

1. Zakon Ukrainy «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini» vid 21.05.1997 r. № 280/97. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1997. № 24. S. 170–198.
2. Zakon Ukrainy "Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad" vid 05.02.2015 № 157-VIII. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
3. Zakon Ukrainy "Pro volontersku diialnist" vid 19.04.2011 № 3236-VI. Retrieved from <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Boklah V.N., Pavlenko A.O. (2017). Hromadskyi kontrol u konteksti obiednannia terytorialnykh hromad ta detsentralizatsii v Ukraini. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. Vyp. 1(51). S.1 – 6.
5. Dementiev V. (2015). Volonterstvo – ruh, shcho zmyniuye suspilstvo. Retrieved from <http://poruch.ua/volonterstvo-ruh-shho-zmynuyuesuspilstvo.html>
6. Kolosov A.V., Dobrelia V.Yu. (2019). Hromadski initsiatyvy ta hromadski slukhannia yak umova demokratychnoho rozvytku suspilstva. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. №5. S. 22 – 25.
7. Mamontova E.V. (2019). Demokratiiia uchasti ta komunikatsii v mistsevomu samovriaduvanni. Komunikatsii v mistsevomu samovriaduvanni: metody, tekhnologii, praktyka : navch. posib. ; avt. kol.: M.M. Izha, T.I. Pakhomova ta in. Odesa: ORIDU NADU. S. 63-101.
8. Mistsevi initsiatyvy ta zaluchennia hromadskosti do zdiisnennia mistsevoho samovriaduvannia (2015). : navchalnyi posibnyk dlia posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia ; Karyi O.I., Panas Ya.V. Asotsiatsiia mist Ukrainy. K., TOV: «Pidpriemstvo «VI EN EI», 176 s.
9. Romaniv V., Humentyk M. (2016). Metodolohiia provedennia hromadskykh slukhan. Hromadske slukhannia. Retrieved from <http://www.logincee.org/file/2369/library>
10. Yurchuk L. (2012). Hromadski slukhannia yak mekhanizm realizatsii derzhavno-hromadskoho upravlinnia u sferi osvity. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. Vyp. 1. S. 255-264.

Надійшла (received) 06.11.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Семко Михайло Олександрович (Semko Mykhailo) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри права; Харків, Україна; ORCID: <https://ORCID.org/0000-0002-7570-8500>

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУСПІЛЬСТВІ ЗМІН

УДК 316.3:364.442.6-054.7(477)

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.10

Л.М. ГРЕНЬ, І.М.ХМИРОВ, С.В. КАРЛЮК

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО-ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена розкриттю дієвості нормативно-правових документів щодо надання допомоги внутрішньо переміщеним особам на прикладі роботи Департаменту соціального захисту населення Полтавської області. Розглянуто нормативно-правову базу України щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; підкреслено, що внутрішньо переміщена особа зобов'язана виконувати обов'язки, визначені Конституцією та законами України; наведено статистичні дані щодо кількості внутрішньо переміщених осіб у Полтавській області та кількості працівників соціального захисту, робота яких пов'язана із наданням якісних соціальних послуг вразливим категоріям громадян, в тому числі й внутрішньо переміщеним особам (19 територіальних центрів соціального обслуговування та 36 центрів надання соціальних послуг забезпечують обслуговування 4,5 тис. внутрішньо переміщених осіб); доведено, що характерною рисою для сфери соціального захисту Полтавської області є системний підхід, за допомогою якого успішно реалізується Комплексна програма соціального захисту населення Полтавської області. Підкреслено якісне виконання законів і постанов Кабінету міністрів України щодо надання допомоги внутрішньо переміщеним особам у роботі Департаменту соціального захисту населення Полтавської області.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа, нормативно-правова база, Конституція України, соціальні послуги, соціальний захист.

L.M. HREN, I.M. KHMYROV, S.V. KARLYUK

FORCED MIGRATION BY INTERNALLY DISPLACED PERSONS UNDER MARTIAL LAW: THE LEGAL ASPECT

The article is dedicated to revealing the efficiency of legal documents concerning provision of help to internally displaced persons on the example of work carried out by the Department of social protection of the population in Poltava area. The legal framework of Ukraine is viewed in terms of ensuring rights and freedoms of the internally displaced persons; it is accentuated on an internally displaced person's obligation to fulfill the duties stipulated by the Constitution and laws of Ukraine; statistical data are supplied as to the number of internally displaced persons in Poltava area and the number of social protection workers whose work is linked with rendering quality social services to vulnerable categories of citizens including internally displaced persons (19 territorial social protection centers and 36 centers for rendering social services ensure servicing of 4.5 thousand internally displaced persons); it is proved that a characteristic feature of the social protection field in Poltava area is the systematic approach, owing to which the Complex program for social protection of the Poltava area population is implemented successfully. The quality implementation of laws and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine as to rendering assistance to internally displaced persons in the work of the Department of social protection of the population in Poltava area is highlighted.

Key words: internally displaced person, the legal framework, the Constitution of Ukraine, social services, social protection.

Problem statement. Since February 24, 2022, one-third of Ukrainians had to abandon their homes. This is presently the largest crisis concerning people relocation in the world. About 7 million people were relocated within the borders of Ukraine while around 13 million people remain in the territories having suffered the armed conflict being unable to leave due to safety-related risks, ruining of bridges and roads, lack of resources or information as to where protection and shelter can be found. The longer the war goes on, the greater will be the mid- and long-term needs of the affected population, the

internally displaced persons, and the people who reverse in their efforts to return to normal living. This will require a more consistent help from the humanitarian and wider international community. The international initiative "Shelter Ukraine", which is being implemented by SILab Ukraine, Teple Misto, and VPLYV, Valores Foundation organizations in collaboration with Razom for Ukraine, has united a number of international donors for humanitarian aid to Ukraine. With support of the "Digital, inclusive, accessible: Support for state services digitalization in Ukraine" project which is implemented

through the UN Development Program with financial support by Sweden, digital services for internally displaced persons (IDP) have been developed. The project began its operation in 2021 and is targeted at overcoming the digital gap between generations and different social groups. Its primary goal is to raise accessibility to new digital solutions for every man and woman in Ukraine to be able to use digital services and nobody to be left behind.

Analysis of recent research and publications.

Ensuring the rights and freedoms of the internally displaced persons (IDP) is stipulated by laws and the Cabinet of Ministers of Ukraine resolutions: The Law of Ukraine “On Ensuring Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons”; the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution of 05.11.2014 №637 “On Provision of Social Payments to Internally Displaced Persons” [4].

The goal of the article: to consider the efficacy of legal regulation related to rendering assistance to internally displaced persons on the example of work carried out by the Department of social protection of the population in Poltava area.

Main body. Under the martial law, citizens who had resided in unsafe territories had to migrate to other towns and villages of Ukraine obtaining the status of internally displaced persons. Art. 1 of the Law of Ukraine “On Ensuring The Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons” defines an internally displaced person (IDP) as “a citizen of Ukraine, a foreigner, or a person without citizenship who are on the territory of Ukraine on legal grounds and has the right to permanent residence in Ukraine who was forced to depart or leave their place of residence as a result of or to avoid negative consequences of an armed conflict, temporary occupation, mass-scale violence, human rights violation, and natural or technogenic emergencies”.

Separate provisions of the Law of Ukraine “On Ensuring The Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons” have been brought by the legislators in correspondence with the Law of Ukraine “On Ensuring Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime on the Temporarily Occupied Territory of Ukraine” passed on July 18, 2022 (draft project №7449). According to the Law, application of the general formulation of “the territory of Ukraine temporarily occupied by the Russian Federation” is adopted by Articles 6 and 9-2 instead of previously used “the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sebastopol” and “temporarily occupied territories in the Donetsk and the Luhansk areas” [2], which will promote a unified approach to all internally displaced persons (IDPs) regardless of the territory in which they had resided and which is considered temporarily occupied as stated in the Law of Ukraine “On Ensuring The Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons”.

Internally displaced persons enjoy the same rights and freedoms in accordance with the Constitution, laws, and international agreements of Ukraine as other Ukrainian citizens residing permanently in Ukraine. Discriminating them on the grounds of their being internally displaced persons is forbidden while their exercising any of their rights and freedoms (Art. 14 of the

Law of Ukraine “On Ensuring The Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons”).

An internally displaced person has the right to: unity of the family; facilitation by state executive power bodies, local authority bodies, and private law subjects in search for and reuniting with family members who have lost communication as a result of internal displacement; information on the destiny and current residence of family members and close relatives who have disappeared; safe living and health conditions; relevant information on present dangers for life and health in the territory of the abandoned residence, as well as in the place of their temporal residence, the state of infrastructure, environment, observation of their rights and freedoms; formation of due conditions for their permanent or temporal residence; reimbursing payments on utility bills, electricity and heating, natural gas in the places of compact residence of IDPs (mountable module camps, hostels, recreation camps, resting houses, sanatoriums, pension homes, hotels, etc.) by corresponding tariffs established for such goods and services for the population; securing by state executive power bodies, local authority bodies, and private law subjects a possibility of temporal living free of payment (on condition of the person’s paying for utility services) for 6 months from the moment of registering the person as an internally displaced person; for large families, persons with health challenges, senior citizens this period may be prolonged; assistance in removing their movable property; facilitating in their return to the previous place of residence; a leave of absence as stated in the application but not exceeding 90 days without adding the time of the leave to the term of work experience that entitles to the yearly basic paid leave (for the period of martial law); supply of medications in cases and with procedure stipulated by legislation; rendering of needed medical aid at state-owned and communal medical facilities; enrollment of children to pre-school and general education institutions; obtaining social and administrative services at the places of temporal residence; carrying out of state registration of civil status acts, their renewal and annulling at the place of temporal residence; free travel in case of voluntary return to their abandoned permanent residence by all kinds of public transport if the circumstances that caused relocation have disappeared; obtaining humanitarian and charity aid; other rights provisioned for by the Constitution and laws of Ukraine.

The duties of the IDPs: to observe the Constitution and laws of Ukraine, other acts of legislation; to notify about a change of residence the structural unit on social protection of the population of regional, district in the city of Kyiv state administrations, executive bodies of town, district in cities (in case of formation) councils at the new place of residence within 10 days since the day of arrival at the new place of residence. In case of voluntary return to the abandoned place of permanent residence, an IDP is obliged to notify of this the structural unit of social protection of the population of regional, district in the city of Kyiv state administrations, executive bodies of town, district in cities (in case of formation) councils at the location of obtaining the certificate no later than 3 days prior the departure; in case of

discovering that an internally displaced person has purposefully submitted untrue data for obtaining the certificate of being registered as an IDP, to redeem the factual expenses paid by the state and local budgets as a result of exercising the rights provisioned for by the Law of Ukraine “On Ensuring The Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons”.

For a registered internally displaced person (IDP), exercising the rights for employment, pension support, obligatory state social insurance of unemployment, temporary disability, an industrial accident and professional disease that caused disability, the right for obtaining social services is carried out in accordance with the legislation of Ukraine.

Due to the military intervention, the number of internally displaced persons has grown significantly, while 79 regional offices for social protection had to cease their operation in the temporary occupied areas, the workload on the workers of social protection of the population offices (SPPO) and centers for rendering social services (CRSS) has increased. Therefore, the task of the centralized awarding of state assistance, benefits, subsidies has been imposed on the state enterprise “Information and Computing Center at the Ministry of Social Policies of Ukraine”. According to the deputy Minister of social policies of Ukraine for the issues of digital development, digital transformations and digitalization, “it is for solving the problem issues on payments for internally displaced persons why the Ministry of Social Policies is launching centralization of awarding, calculation, and payment in the Unified Information System for Social Area (UISSA)”.

To solve this issue, the Ministry of Social Policies of Ukraine has connected to the research- and business operation of the UISSA Zhytomyr, Rivne, and Vinnytsya areas which provide feedback on system operation and proposals as to improvements of its functional services. For complete introduction of this system, connection of social protection of the population offices (SPPO) workers from other areas is being carried out. The general advantages of introduction of the centralized awarding, calculation, and payments within the UISSA are: simplification of social protection of the population offices (SPPO) employees’ work with internally displaced persons’ documents (most of payments will be awarded automatically); it will enable people to obtain the IDP certificate faster; the maximum digital interaction with state registers will be achieved, which will decrease the possibility of making mistakes and inaccuracies when awarding payments and shorten the time for verification.

The centralized service will facilitate the work of SPPO employees at awarding assistance for covering living expenses to internally displaced persons due to automatic mode of opening personal accounts; owing to accomplished exchanges, verification of submitted documents will be faster; it will be easier to transfer digital dossiers between regional offices and different regions.

The introduction of the centralized awarding, calculation, and payment for internally displaced persons in the UISSA will benefit people in terms of: enjoying a more comfortable and faster service; easier change of one social protection office to another in case of changing the place of residence; simplified correction of mistaken or

erroneous data when obtaining the IDP certificate; finding out and eliminating the cause of delays with state-awarded assistance for covering living expenses.

At the same time, for the state and social protection offices, the introduction of the UISSA means: safe and correct information and data exchange with the Diya system when processing applications for assistance to IDPs; all amendments added to the system by employees of social protection of the population offices are automatically recorded and stored by the system; a rapid and automatic verification; paperless files – digital dossiers are generated and transferred instead of paper folders; automated interaction with banking institutions that carry out payments to IDPs; all personal data is stored on the central level, therefore loss or unsanctioned use of this data, particularly at the local level in case of warfare or occupation is impossible.

The Ministry of Social Policies has a priority in terms of digitalizing of aids, benefits, subsidies, etc.; thus, in spring 2022, a new range of services for the IDPs registration system was developed, a possibility to apply for obtaining the IDP certificate online through the portal or the Diya system has been provided, changes to the terms of introduction of the Unified Information System for Social Area (UISSA) have been brought in [??]. The UISSA has become accessible in social protection of the population offices all over Ukraine, which enhances a speedier IDPs’ registration for getting assistance for covering living expenses and solving problem situation which they may experience.

Of great importance in Ukraine is the building-up of the social services system, which are to be of high quality, timely, and accessible to people even in the most remote places. Therefore, more than 6 thousand specialists secure social support of vulnerable categories of the population and render social services in Poltava area alone; namely, the team of social services providers employs more than 5 thousand workers (territorial centers, centers for rendering social aid, social services, boarding-houses specialists), rehabilitation services are provided by 125 persons, and 488 persons work at local authorities bodies, while 424 persons are civil servants.

Owing to systematic work by social protection bodies in the area, Poltava area was able to adapt to current challenges and secure provision of social guarantees to almost 203 thousand displaced persons, of whom 48.5 thousand are children, more than 38 thousand are pensioners, and 8.6 thousand are disabled persons.

For 178 thousand families of internally displaced persons (children included), awarding of assistance for covering living expenses has been secured in the amount of Hr3.1 bn, paying out of which was carried out in due time and in full amount up to October 2022 [the time of writing this article]. The area supports implementation of 43 state-funded social programs targeted at supporting 600 thousand persons (45% of the population in the area).

The social protection of the population offices in the area carry out timely calculation and payment of the monthly state social aid for more than 100 thousand families (including 49.9 thousand of families with children, 16.8 thousand of families with low income), which as of 01.11.2020 has been financed in total by Hr1.7 bn.

A characteristic feature of social protection system in Poltava area is systematic approach, which assures successful implementation of the Complex program for social protection of the population of Poltava area that encompasses 36 thousand inhabitants of the region in 33 social support projects. One of possible directions of the program is individual support for the families of perished Defenders of Ukraine, which is secured through: payment of one-time aid of Hr50 thousand per family; yearly payments of Hr3 thousand; a monthly payment to families of the perished (diseased) with children in the amount of the subsistence level (starting from 01.07.2022 – Hr2508).

As of 01.11.2022, in local communities of Poltava area, 19 territorial social protection centers and 36 centers for rendering social services ensure servicing for more than 70 thousand people, including 4.5 thousand people with the IDP status. It is of great significance that despite the war, 6 such centers began their operation this [2022] year.

Throughout the year, 1800 social workers in Poltava area render social services to about 16.6 thousand disabled people with no family and unable to care for themselves. During the martial law rule alone, 1947 more people were registered, including 81 people with the IDP status.

The Poltava area network of social protection institutions is represented by 14 boarding houses that provide services to people who require permanent outside care. As of 01.11.2022, 2000 wards reside in stationary institutions, of which 224 persons were admitted in 2022, including 74 persons with the IDP status.

The specialists form the social protection centers and centers for rendering social services of territorial communities of the area carried out work with 22.4 thousand people from the families pertaining to vulnerable groups of the population. This [2022] year, following the carried out needs assessments, 2254 families (4322 children) who found themselves in difficult life situations were on the register, of them 892 families (1785 children) were obtaining comprehensive social services within social support programs.

Considering that the state policies determine the family as the best environment for growing and development of a harmonious personality, 105 people have passed training in the area social protection center and were recommended for foster parents, mentor parents, guardians/caregivers, and adoptive parents. There are 12 patronage families in Poltava area whose caregivers have passed training in the Poltava area social protection center. This enables to avoid institutionalizing of children from families that found themselves in difficult life situations, to ensure their upbringing and observation of their right for life in a family. Currently, in the families of patronage caregivers there are 15 children who found themselves in difficult life situations.

Overall, 113 foster families and 36 family type children's homes in the area are assisted with social support for social services providers. Also, under rule of martial law, 10 foster families (17 children) and 7 family

type children's homes (55 children) have been relocated to Poltava area from regions of Ukraine that are dangerous for living or health. All of them are ensured with permanent social support and assistance by specialists in social work. Everyday painstaking work by social workers has its complexities and difficulties, which confirms again the importance of support and development of the social protection area, which embraces nearly all residents in the area and is of vital importance for vulnerable groups of population. The Poltava area social workers toil selflessly, demonstrating high responsibility for ensuring high quality social services and social support for the local population, including IDPs.

Conclusions. Considering the above, the authors conclude that the state assures the rights and freedoms of the IDPs on the grounds of a number of adopted laws and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, efficiency of which is confirmed by rendering of quality social services and social support to IDPs by social workers on the example of work of the Poltava area Department for social protection of the population.

The authors consider as further area of research the analysis of services provision to IDPs' children by the Poltava area Department for social protection of the population.

Список літератури

1. Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons" Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18%Text>
2. Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime on the Temporarily Occupied Territory of Ukraine" passed on July 18, 2022 (draft project №7449). Retrieved from https://ukrainepravo.com/law-making/bill_passed_by_legislature/zakon-ukrayiny-pro-zabezpechennya-prav-i-svobod-vnutrishno-peremishchenykh-osib
3. The Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution of 01.10.2014 №509 "On Registration of Internally Displaced persons". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF%Text>
4. The Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution of 20.03.2022 №332 "Some Issues of Assistance for covering living expenses Payments to Internally Displaced Persons". Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/22171.html>
5. The Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution of 01.10.2014 №535 "On Approval of Procedure for Allotment of Funds Donated by Physical and Juridical Bodies on Granting One-Time Financial Aid to Affected Persons and Internally Displaced Persons". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2014-%D0%BF>
6. The Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution of 08.06.2016 №635 "Some Issues of Carrying out Social Payments to Internally Displaced Persons". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-%D0%BF%Text>
7. The Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution of 05.11.2014 №637 "On Social Payments to Internally Displaced Persons" Retrieved from <https://dsp.kyivcity.gov.ua/content/zabezpechennya-prav-i-svobod-vnutrishno-peremishchenykh-osib.html>

Надійшла (received) 22.10.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Hren Larysa (Грень Лариса Миколаївна) – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Doctor of sciences in Public Administration, Professor, Professor of Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management, Kharkiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018>;

Khmyrov Ihor (Хмиров Ігор Михайлович) – National University of Civil Defense of Ukraine, doctor of sciences in public administration, candidate of psychological sciences, associate professor, colonel of the civil defense service, senior researcher of the scientific department on problems of civil defense and technogenic and ecological safety of the scientific research center, Kharkiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7958-463X>;

Karlyuk Sergei (Карлюк Сергій Володимирович) – National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Senior lecturer at the Department of foreign languages, Kharkiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1809-3914>

УДК 378:316.147:004.77

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.11

О.М. ЛАПУЗИНА

ВИКЛАДАННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЕТИКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Стаття присвячена аналізу питань ролі комп'ютерної етики при підготовці фахівців технічного напрямку у закладах вищої освіти. Увага акцентується на актуальності та практичній важливості цієї проблеми в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій. У статті розглядається особлива роль вищої освіти у створенні стандартів комп'ютерної етики. Стаття націлена на вивчення сучасних форм інформаційної етики, яка є конче актуальною в умовах глобальної діджиталізації, а також на обґрунтування необхідності її вивчення у технічних університетах. Метою статті є загальний аналіз вмінь та навичок студентів технічного напрямку навчання та студентів, які навчаються в галузі інформатики і планують бути майбутніми розробниками програмного забезпечення, відповідальними за прийняття рішень щодо різних типів розвитку технологій.

Зроблено висновок про необхідність впровадження курсу етики глобального інформаційного простору, тобто комп'ютерної етики, у навчання студентів, поряд зі створенням та впровадженням кодексів наукової інформаційної етики для науковців та викладачів сучасних вишів.

Ключові слова: комп'ютерна етика, інформаційні технології, студенти, технічний напрям навчання, кодекс комп'ютерної етики.

О.М. LAPUZINA

COMPUTER ETHICS TRAINING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS ONE OF THE FACTORS OF FORMING THE SOCIAL RESPONSIBILITY OF FUTURE SPECIALISTS

The given article encompasses problems of computer ethics role in the technical specialists preparing process. The attention is focused on an urgency and practical significance of this problem in modern conditions of computer technique development. The article examines the special role of higher education in creating computer ethics standards, analyzes the study of modern forms of information ethics, which is extremely relevant in the conditions of global digitalization, as well as at the justification of the need for its study in institutions of higher education. The skills and abilities of technical students and students who study in the field of informatics and plan to be future software developers responsible for making decisions about various types of technology development are considered in the article.

A conclusion was made about the need to introduce a course on the ethics of the global information space, that is, computer ethics, into the education of students, along with the creation and implementation of codes of scientific information ethics for scientists and teachers of modern universities.

Key words: computer ethics, information technologies, students, technical direction of study, code of computer ethics.

Problem statement. The global information space, in which information flows created by the entire human civilization circulate, puts on the agenda the solution of not only technical, but also moral problems generated by the very fact of the existence of this space. The activation and globalization of information interactions in society place ever higher demands on the information security of the individual, social groups and the whole society. However, the introduction of only legal norms regulating human activity in the global information space does not allow obtaining the necessary level of information security. Therefore, today it is extremely important to develop modern students' skills, ethical rules during their training in higher education institutions to comply with

relevant norms of behavior in the information space, namely, computer ethics.

Analysis of recent research and publications. Problems of computer ethics under the conditions of global digitalization are the subject of serious discussions and actions. In the works of scientists I. Alekseeva, N. Bezrukov, M. Kvin, R. Campbell, I. Kulchytskyi, M. Pogoretskyi, R. Seddon, L. Filipova, I. Fomenko and others, the necessity of forming a stable moral and ethical paradigm of information - technical reality, development of moral qualities of computer specialists and users. The need for active implementation of computer ethics is caused, to a greater extent, by the fact that situations created by information technologies often make morally

significant phenomena that were previously outside the scope of moral codes and determined by natural laws [15]. Today, the computer's ability to solve certain conflict situations, predict natural disasters, provide psychological advice, etc. has entered the orbit of moral evaluations. Everything related to the activity of computers must be under the strict control of human ethics. This became the basis for the selection of such a type of ethics as computer ethics, in which non-economic goals often supersede economic ones [10]. One of the first solid academic publications devoted to the problems of computer ethics should be considered the book "Computer Ethics", published at the beginning of the 21st century [9], which is an attempt at a systematic, professional study of the relevant issues with the participation of philosophers, jurists, scientists and practitioners in the field of information technologies.

However, until now, the ethics of the global information space, due to its specificity, is one of the least developed and studied scientific areas.

The goal of the article is to analyze the nature of problems related to the social impact of computers, and to formulate and justify possible ways of introducing and developing computer ethics in higher education, which is necessary for the management of computer technologies.

Main body. Internet technologies have made the transformation of the information space from a local one, covering a rather limited community of people (family, professional and social groups, ethnic group, state) to a global one, including almost all civilized humanity, a reality.

Until recently, the task of safe human activity in the local information space was successfully implemented. Quite effective administrative, legal and ethical mechanisms have been developed that regulate the interaction of all elements of society in the information space and guarantee the safety of such interaction.

Currently, it is possible to highlight a number of main problems that are of concern to researchers in the field of information technologies:

- intentional hacking of software to cause harm and extract income (the theft and use of stolen credit cards with the help of a computer alone causes their rightful owners more than one billion dollars in losses annually);
- passion for computer games, including gambling, which has widely reached today's youth (this passion exploits a person's passion for games and causes an unusual disease – passion for computer games. Its symptoms can be compared to forms of drug addiction);
- ethical problems related to intellectual property (network piracy and hacking, launching viruses by networks that destroy computer programs and destroy information, collecting various information without the knowledge of individuals and companies);
- cyber attacks that affect the information space where information is located, materials of a physical or virtual device are stored. A cyber attack, as a rule, affects data carriers specially designed for their storage, processing and transmission of personal information of users. Due to hacker attacks, the world economy lost more than a trillion dollars in 2021. That's a 50 percent increase from two years ago, according to a joint analysis by antivirus maker McAfee and the Center for Strategic

and International Studies (CSIS). Thus, in 2021, the total amount of losses from the activities of cybercriminals was one percent of global GDP. According to experts, recently there has been an increase in cases of the use of so-called "ransomware" programs, with the help of which hackers block access to data on victims' computers and give the opportunity to resume work only after paying a ransom [16];

- the problem of "informational garbage", or spam. Some spammers use known software vulnerabilities or computer viruses to take control of large numbers of computers connected to the Internet and use them to send spam. For this, so-called zombie computers are used [15]. Mass spamming has a low cost per message for the sender. However, a huge number of useless messages causes obvious harm to recipients. First of all, we are talking about the time spent in vain sifting through junk mail and searching for individual letters among it. Very often, Internet traffic is expensive, and the user has to pay for clearly unnecessary emails. The greatest harm comes from the ignorance of spam recipients, who open spam emails, follow links allegedly sent by their acquaintances, download viruses and unknowingly spread them in society (more often than not, working computers are the first on the list of infected). It is believed that spam can be beneficial to ISPs as it leads to increased traffic. In fact, ISPs also bear additional costs due to increased unnecessary load on channels and equipment. It is the providers who have to spend resources on excessive equipment and anti-spam systems. According to publicly available statistics, at least 80% of forwarded letters are currently spam (according to some studies, there are 70 spam messages per day for one Internet user [8]. Most of them are intercepted by mail servers during reception. But even the smaller part that remains is enough to complicate the lives of users. ISPs bear additional costs due to the constant need to fight spammers (redundant equipment, excessive channel capacity, special software for spam recognition).

Testing and analyzing the results of spamming consistently shows its extremely low efficiency, and often almost complete ineffectiveness. For example, during an advertising campaign in California in 2021, 350 million messages about the sale of new natural medicines were sent from 75,869 computers in 26 days. As a result, the company received only 28 orders.

Many states are taking serious measures in the direction of implementing computer ethics norms [8, 16, 17]. Thus, in Thailand, parents are required by law to take into account the age and emotional state of their children when choosing video games [12]. The Greek government has adopted a new law banning all types of computer games in public places [2]. In a number of European countries, it becomes possible to apply fairly strict administrative and legal measures to the initiators of unauthorized sending of information (spam) through telecommunication channels [5]. In Great Britain, since 2003, a law has entered into force, according to which the author of unsolicited e-mails can be fined a significant amount. The Italian authorities, in addition to the fine, the amount of which reaches 90,000 euros, also allow criminal sanctions – imprisonment for a period of six months to three years. The European Parliament adopted

a decision on the protection of electronic communications data (Electronic Communications Data Protection Directive) [6].

Nowadays, the problem of the formation of information ethics of a specialist and the study of the information behavior's specifics, both of individual users and of social groups, acquires special importance. A specialist who works in the age of information technologies must know and follow the basic norms and rules of information (computer) ethics. The relevance of the problem of studying the information behavior of specialists, engineers in particular, is determined by the fact that the world has become aware of the fundamental role of information in social development.

Researchers of Ukraine and many other countries of the world community deal with the problems of studying the information behavior of an individual. Thus, many rules of computer ethics formed the basis of national laws (they are in the Ukrainian Criminal Code), and also became the result of the adoption of international agreements. The Law of Ukraine "On Information Protection in Automated Systems" and "Regulations on Technical Information Protection in Ukraine" contain three articles ("Illegal interference with the operation of electronic computing machines (computers), systems and computer networks"; "Theft, appropriation, demand of computer information") or acquiring it through fraud or abuse of official position"; "Violation of the rules of operation of automated electronic computing systems"), for which criminal liability is provided [4]. Departments of information culture have been created in many universities of the world, educational programs for secondary and higher educational institutions have been developed for the course "Fundamentals of information culture and ethics", and international scientific conferences on computer ethics problems are held [14].

Computer ethics is a set of moral principles and norms regulating relations between people, which have developed on the basis of their work with computers. The change of moral norms under the influence of information technologies is recognized by many researchers. Computer crime is white-collar intellectual crime. Those who commit such crimes must be intelligent enough to manipulate the computer system and be able to gain access to it. One example of computer crime is the theft of funds through computer(s). Often the worst that can happen to such a thief is that he/she is simply asked to return the stolen money. Many times this person is fired, assuming they are an employee, but can be quickly hired by a competitor because of his/her skills. This practically does not prevent the commission of computer theft, since legal actions are not often taken against the attacker.

Another example is unauthorized access to a computer. In case of unauthorized access to the computer, an attacker can steal the company's trade secrets and data. Such a crime may be committed by an employee who intends to sell such secrets to a competitor, or by an outside source who wishes to steal such secrets to further their own welfare. This crime involves both an invasion of property and privacy, and also compromises the computer system itself.

Such a crime is combined with the idea of hacking. Hacking is defined as "any computer-related activity that is not authorized or approved by an employer or the owner of a system or network." Such activity deals with the ethical dilemma of who actually owns the information. In many universities, computer science teachers force their students to hack the university system to prove their skills and knowledge of computer systems. This creates a serious ethical dilemma. Since the students are not causing any harm to the system, is this action morally reprehensible or acceptable? Many computer professionals believe that this act is not ethically sanctioned, and computer science professors should more strongly consider the issue of computer ethics in their classes [1, 3].

Another area of computer ethics concerns privacy. The privacy issue focuses on the most basic functions of a computer, "its ability to store, organize, and share records." Much of the concern is related to the amount of information collection that is made possible by computers and puts people's personal information in a vulnerable position. If someone hacks a computer system, all this information becomes available to him/her. Thus, crimes such as identity theft can occur.

Also, when stored information can be easily shared, the effect of a small error can be amplified. Such errors can remain in the system indefinitely. Computers "create the possibility that incidents in a person's life or errors in their records will follow them throughout their lives, significantly affecting how they are perceived and treated." It is because of this effect that people lose control over their lives.

There seem to be both good and bad effects of computerized records. A good implication is that an organization's need for information implies that "access to relevant information can improve decision-making and therefore make organizations more effective." This in turn provides a positive outcome for the individual as it can mean better services or savings. However, there are still bad consequences. This is due to the fact that "information is used to make decisions about individuals, and such decisions may be based on irrelevant and inaccurate information." Thus, there must be a balance between the need for information on the part of the organization and the interests of an individual. An example of this is the concept of artificial intelligence (AI). It is an attempt by computer experts to simulate the components of human intelligence with the help of machines. It is very important that those who have this opportunity do not abuse it.

Computer technology creates a whole new sphere of ethical dilemmas. From computer crime to privacy to the power of computer professionals, this technology has changed the way the business world must think about ethical decisions. Coupled with the fact that technology is changing so rapidly, it is difficult to establish firm moral codes of conduct for computers and to strictly enforce them.

There are a lot of gray areas where people blame computers when they run into problems. However, in reality, humans make mistakes because they are the ones who created the technology. People just use computers as scapegoats to avoid responsibility. This is why it is

extremely important to educate people about the power and possible abuses of computer technology. Only in this way will society gain a solid understanding of computer ethics and resolve moral dilemmas related to computing in an ethical and appropriate manner [13].

In such circumstances, only the mastering of computer ethics by future specialists will avoid many negative consequences caused by the features of the global information space, and create conditions for fulfilling the necessary requirements for ensuring information security. At the same time, information security is considered in two aspects:

- as a state of an individual in which he cannot be seriously harmed by influencing the information sphere;
- as a property of the individual, which characterizes his inability to cause significant harm to other persons, public groups and the state through the information sphere.

Computer ethics plays a decisive role in the formation of information security of a technical specialist who, due to his upbringing and observance of professional ethical norms, will not harm other people, society and the state even if the opportunity presents itself. Therefore, the decision of future specialists of professional and personal tasks with the help of a computer should be carried out in accordance with generally accepted norms and rules of behavior, in accordance with certain value orientations of the individual.

The Association for Computing Machinery of the USA adopted a computer code of ethics consisting of a number of imperatives:

- honor contracts and other obligations;
- enter the correct information when concluding transactions using the Internet;
- trust "informational" partners;
- respect other people's privacy, even if you have access to confidential information via the Internet.

The Institute of Computer Ethics of the USA, by analogy with the biblical commandments, formulated 10 commandments of a modern technical specialist, especially a specialist in the field of computer technologies [7].

Commandment 1: Thou shalt not use a computer to harm other people. The commandment calls immoral software damage (creation of malicious programs, destruction of other people's information by other means, etc.).

Commandment 2: Thou shalt not interfere with other people's computer work. It is unethical to run programs to track other users.

Commandment 3: Thou shalt not snoop around in other people's computer files. Such behavior is tantamount to reading other people's diaries and correspondence. In addition to files, the commandment also applies to reading someone else's e-mail.

Commandment 4: Thou shalt not use a computer to steal. Fortunately, this commandment has already found its application in practice thanks to the introduction of certain laws into the Criminal Code of many countries.

Commandment 5: Thou shalt not use a computer to bear false witness. The Internet is full of various information, but no one can verify the reliability of this information. Therefore, by introducing unreliable facts or

slandorous information into the Internet, you are leading people down the wrong path.

Commandment 6: Thou shalt not copy or use proprietary software for which you have not paid (without permission).

Commandment 7: Thou shalt not use other people's computer resources without authorization or proper compensation.

Commandment 8: Thou shalt not appropriate other people's intellectual output.

Commandment 9: Thou shalt think about the social consequences of the program you are writing or the system you are designing.

Commandment 10: Thou shalt always use a computer in ways that ensure consideration and respect for other humans.

Employees of some Western universities have also tried to formulate their own codes of computer ethics. For example, in the Policy for Acceptable Use of Information Technology Resources of the University of Tennessee, it is considered unacceptable to log into the system under a different name, use your computer account without permission, use a university computer to send obscene, repeated, defamatory messages [11].

In 2021, within the framework of the concept of training the humanitarian and technical elite, developed at the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (NTU "KhPI"), among senior students of some institutes, such as: Educational and Scientific Institute of Computer Modeling, Applied of physics and mathematics, the Educational and Scientific Institute of Computer Sciences and Information Technologies, the Educational and Scientific Institute of Energy, Electronics and Electromechanics, a survey was conducted. The purpose of the survey was as follows: to find out whether students of a technical university are familiar with the concept of computer ethics, whether they have knowledge in this field, how necessary this kind of knowledge is for future engineers, and whether they are interested in obtaining such knowledge.

The analysis of the results of the survey made it possible to formulate the problems of training students of technical specialties in the field of computer ethics, which need to be understood:

- lack of awareness of students about the existing norms and principles of modern ethics of information technologies along with a rather high motivation in obtaining knowledge in this field;
- the desire to master the basics of computer ethics due to the fact that such knowledge and skills will help a modern engineer to increase his authority and contribute to the success of his/her activities.

Unfortunately, when training engineers, the main attention is paid to technical education, interaction with the computer as a means of solving certain tasks. At the same time, the fact that he is deprived of moral guidelines is ignored, the specialist begins to perceive himself as an intelligent machine, transfers the technical handling of the computer to the relations between people, and this leads to far-reaching consequences – the inhumane deformation of the entire culture of the information society. It is not by chance that R. Weeden, in his speech before the US congressmen, said that "some of the decent young people

are unable to assess the ethical and moral consequences of their actions. For example, many, if not all, young hackers in the US can't even think about taking money from an old woman on the street by force. But, on the other hand, it is very real that by simply pressing a few computer keys, they will easily deprive her of her savings" [10].

Conclusions. In today's world, a set of special measures is necessary to ensure an acceptable level of safety of life and activity in the global information space. There must be appropriate ethics – the ethics of the global information space, which is based on the norms of traditional ethics of relations between people, and to which appropriate corrections are added that take into account the realities associated with the formation of the global information space.

It is worth noting that in modern conditions, searching for information is a much less difficult process than processing and analyzing information. Therefore, in the process of preparing essays, term papers, diploma and research papers, students are very often limited to only searching for information on the Internet and composing it or, even worse, copying, which does not develop students' analytical skills. As a result, the performance of such work loses its meaning, because it does not correspond to the main goal of education. In connection with this, the formation of information culture and ethics of using the worldwide Internet in the educational process and in further scientific research becomes an important direction of the work of the teaching staff of higher educational institutions.

In the context of the formation of the information culture of modern students, it seems necessary to introduce a course in computer ethics into the education of students, along with the creation and implementation of codes of scientific information ethics for scientists and teachers of modern universities.

Today, in the conditions of the development of innovative technologies and the Internet, in order to improve the level of education in Ukrainian higher educational institutions, it is necessary not only to use innovative technologies for the process of studying students, but also to oblige teachers to use them in checking student works for plagiarism.

The authors consider the development of goals, content and methods of introducing information ethics courses for a modern specialist into the educational process to be promising directions for further scientific research.

Список літератури

1. Кульчицький І. (2001). Вплив сучасних комп'ютерних інформаційних технологій на традиційні методики навчання. *Вісник Львів. ун-ту: Серія педагогічна*. Вип. 15. Ч.2. С.177-185.
2. Погорецький М.А. (2007). Навчальний посібник «Комп'ютерна етика» – важливий крок на шляху правового регулювання етики комп'ютерних відношень в Інтернет-середовищі. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. № 15. С. 235-238.
3. Філіпова Л.Я. (2004). *Комп'ютерна етика* : Навчально-методичні матеріали до курсу. Харків : ХДАК. 23 с.
4. Філіпова Л.Я. (2009). Комп'ютерна етика, інформаційна етика та кіберетика: сутність та співвідношення

понять. *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти та практики : матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф. ; Держ. академія керівних кадрів культури і мистецтв. К. : ДАККМ. С. 137-140.*

5. Філіпова Л.Я. (2004). Морально-етичні та правові проблеми в комп'ютерній мережі Інтернет: освітній аспект. *Культура України : зб. наук. пр.* Вип. 14. Мистецтвознавство. Філософія. ХДАК. Харків : ХДАК. С. 29-39.
6. Фоменко І. (2007). Роль комп'ютерної етики в сучасних інформаційнодокументних комунікаціях. *Вісник Книж. палати*. № 4. С. 17-18.
7. *ACM Code of Ethics and Professional Conduct* (2018). Retrieved from <https://www.acm.org/code-of-ethics>
8. Bielefeldt A.R. & Canney N.E. (2016). Changes in the Social Responsibility Attitudes of Engineering Students Over Time. *Science and Engineering Ethics*. № 22 (5). P. 1535-1551.
9. Bynum T.W. (2001). Computer Ethics: Its Birth and its Future. [Review] *Ethics and Information Technology*. № 3 (2). P. 109-112.
10. Campbell R.C. & Wilson D. (2017). Engineers' Responsibilities for Global Electronic Waste: Exploring Engineering Student Writing Through a Care Ethics Lens. *Science and Engineering Ethics*. № 23 (2). P. 591-622.
11. *IT0110 – Acceptable Use of Information Technology Resources*. Retrieved from <https://policy.tennessee.edu/policy/it0110-acceptable-use-of-information-technology-resources/>
12. Neely E. (2019). *The Ethics of Choice in Single-Player Video Games*. In Matteo Vincenzo D'Alfonso & Don Berkich (eds.), *On the Cognitive, Ethical, and Scientific Dimensions of Artificial Intelligence*. Springer Verlag. P. 341-355.
13. Poel I. (2001). Investigating Ethical Issues in Engineering Design. *Science and Engineering Ethics*. № 7 (3). P. 429-446.
14. Quinn M.J. (2006). On Teaching Computer Ethics Within a Computer Science Department. *Science and Engineering Ethics*. № 12 (2). P. 335-343.
15. Seddon R. (2017). *Video Games and Virtual Reality*. In Anthony F. Beavers (ed.), *Macmillan Interdisciplinary Handbooks: Philosophy: Technology*. Macmillan Reference USA. P. 191-216.
16. Weckert J. (2002). *Lilliputian Computer Ethics*. In James Moor & Terrell Ward Bynum (eds.), *Cyberphilosophy: The Intersection of Philosophy and Computing*. Blackwell. P. 366-375.
17. Wonderly M. (2018). *Video Games and Ethics*. In Joseph C. Pitt & Ashley Shew (eds.), *Spaces for the Future: A Companion to Philosophy of Technology*. New York, USA : Routledge. P. 29-41.

References (transliterated)

1. Kulchytskyi I. (2001). Vplyv suchasnykh kompiuternykh informatsiynykh tekhnolohii na tradytsiini metodyky navchannia. *Visnyk Lvivs. un-tu: Seriiia pedahohichna*. Vyp. 15. Ch.2. S.177-185.
2. Pohoretskyi M.A. (2007). Navchalnyi posibnyk «Kompiuterna etyka» – vazhlyvyi krok na shliakhu pravovoho rehuliuвання etyky kompiuternykh vidnoshen v Internet-seredivyishchi. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiiei (teoriiia i praktyka)*. № 15. S. 235-238.
3. Filipova L.Ia. (2004). *Kompiuterna etyka* : Navchalno-metodychni materialy do kursu. Kharkiv : KhDAK. 23 s.
4. Filipova L.Ia. (2009). *Kompiuterna etyka, informatsiina etyka ta kiberetyka: sutnist ta spivvidnoshennia poniat. Dokumentoznavstvo. Bibliotekoznavstvo. Informatsiina diialnist: Problemy nauky, osvity ta praktyky* : materialy shostoї mizhnar. nauk.-prakt. konf. ; Derzh. akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. K. : DAKKМ. S. 137-140.
5. Filipova L.Ia. (2004). Moralno-etychni ta pravovi problemy v kompiuternii merezhi Internet: osvittii aspekt.

Kultura Ukrainy : zb. nauk. pr. Vyp. 14. Mystetstvoznavstvo. Filosophiia. KhDAK. Kharkiv : KhDAK. S. 29-39.

6. Fomenko I. (2007). Rol kompiuternoi etyki v suchasnykh informatsiiodokumentnykh komunikatsiiaxh. Visnyk Knyzh. palaty. № 4. S. 17-18.

7. ACM Code of Ethics and Professional Conduct (2018). Retrieved from <https://www.acm.org/code-of-ethics>

8. Bielefeldt A.R. & Canney N.E. (2016). Changes in the Social Responsibility Attitudes of Engineering Students Over Time. *Science and Engineering Ethics*. № 22 (5). P. 1535-1551.

9. Bynum T.W. (2001). Computer Ethics: Its Birth and its Future. [Review] *Ethics and Information Technology*. № 3 (2). P. 109-112.

10. Campbell R.C. & Wilson D. (2017). Engineers Responsibilities for Global Electronic Waste: Exploring Engineering Student Writing Through a Care Ethics Lens. *Science and Engineering Ethics*. № 23 (2). P. 591-622.

11. IT0110 – Acceptable Use of Information Technology Resources. Retrieved from <https://policy.tennessee.edu/policy/it0110-acceptable-use-of-information-technology-resources/>

12. Neely E. (2019). The Ethics of Choice in Single-Player Video Games. In Matteo Vincenzo DAlfonso & Don

Berkich (eds.), *On the Cognitive, Ethical, and Scientific Dimensions of Artificial Intelligence*. Springer Verlag. P. 341-355.

13. Poel I. (2001). Investigating Ethical Issues in Engineering Design. *Science and Engineering Ethics*. № 7 (3). P. 429-446.

14. Quinn M.J. (2006). On Teaching Computer Ethics Within a Computer Science Department. *Science and Engineering Ethics*. № 12 (2). P. 335-343.

15. Seddon R. (2017). Video Games and Virtual Reality. In Anthony F. Beavers (ed.), *Macmillan Interdisciplinary Handbooks: Philosophy: Technology*. Macmillan Reference USA. P. 191-216.

16. Weckert J. (2002). Lilliputian Computer Ethics. In James Moor & Terrell Ward Bynum (eds.), *Cyberphilosophy: The Intersection of Philosophy and Computing*. Blackwell. P. 366-375.

17. Wonderly M. (2018). Video Games and Ethics. In Joseph C. Pitt & Ashley Shew (eds.), *Spaces for the Future: A Companion to Philosophy of Technology*. New York, USA : Routledge. P. 29-41.

Надійшла (received) 02.11.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Lapuzina Olena (Ланузіна Олена Миколаївна) – National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Candidate of Pedagogic Sciences, associate professor, Professor of Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management, Kharkiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8764-0251>

УДК 616-092.12:159.9

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.12

С.Ю. НОВОСОЛОВА, Н.В. ЛЯБАХ

РЕАБІЛІТАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В ПОСТКОВІДНОМУ ПЕРІОДІ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті йдеться про необхідність ефективної реабілітації психологічного здоров'я людей у постковідному періоді; розглянуто нормативно-правові документи, що визначають державну політику щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я; з'ясовано, що проблема планетарного масштабу (COVID-19) потребує на своє розв'язання з боку наукової спільноти всього світу, чому сприятимуть дослідження науковців та практиків та науково-комунікативні заходи; доведено необхідне забезпечення доступу до мультидисциплінарних послуг для оцінки симптомів фізичного та психологічного здоров'я постраждалих на COVID-19, проведення подальших тестів та досліджень, надавання комплексних, міждисциплінарних послуг з реабілітації, виходячи з місцевих потреб та ресурсів; наголошено на створенні кабінетів психологічної реабілітації, завданням яких є адаптація постраждалих до життя в нових умовах, не медикаментозними методами; обґрунтовано необхідність заснування багатопрофільних реабілітаційних центрів по всій території України.

Ключові слова: пандемія COVID-19, психологічна реабілітація, психологічне здоров'я.

S. Yu. NOVOSOLOVA, N. V. LIABAKH

REHABILITATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH IN THE POST-VIOUS PERIOD: SOCIAL ASPECT

The article presents the need for effective rehabilitation of people's psychological health in the post-covid period; regulatory documents defining the state policy on rehabilitation in the field of health care were considered; it became clear that the problem of a planetary scale (COVID-19) needs to be solved from the side of the scientific community of the whole world, which will be facilitated by the research of scientists and practitioners and scientific and communicative activities; the necessary provision of access to multidisciplinary services for the assessment of symptoms of physical and psychological health of victims of COVID-19, the conduct of further tests and research, the provision of comprehensive, interdisciplinary rehabilitation services, based on local needs and resources; emphasis is placed on the creation of psychological rehabilitation offices, the task of which is to adapt the victims to life in new conditions, using non-medicinal methods; the need to establish multidisciplinary rehabilitation centers throughout the territory of Ukraine is substantiated.

Key words: COVID-19 pandemic, psychological rehabilitation, psychological health.

Постановка проблеми. Спалах коронавірусної хвороби (COVID 19), що з'явилася в Китаї в грудні 2019 р. та швидко переросла в пандемію світового масштабу, продовжує залишатися однією з найсерйозніших проблем людства [1]. На Міжнародній науково-практичній конференції «Мультидисциплінарний підхід до реабілітації: реалії та перспективи» (01-02.2022), організаторами якої виступили Асоціація лікарів Карпатського регіону, Медичний центр Галілеї (Ізраїль), Medical Park Group (Німеччина), Університетська клініка ім. Луї Пастера (Словаччина), Університет ім. Йозефа Шафарика (Словаччина), були розглянуті актуальні питання щодо лікувальної фізичної культури як засобу медичної реабілітації та ролі психосоціальної підтримки в реабілітаційному процесі [3]. Учасники конференції мали можливість дізнатися про досвід німецьких та словацьких клінік у наданні реабілітаційних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законодавство України про реабілітацію базується на Конституції України та складається з Основ законодавства України про охорону здоров'я, інших законодавчих актів, що регулюють відносини з питань, пов'язаних з охороною здоров'я, та інших прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів [6, ст. 2].

Питання психологічної, фізичної реабілітації знаходяться у фокусі уваги вітчизняних вчених: О. Голубовської [1], С. Коваленко [2], Р. Чеккіні [8], Ф. Чеккіні [8], О. Чорного [9] та інших авторів. Зарубіжні дослідники Р. Баркер-Девіс [10], М. Левісон [12], С. Карвальо-Шнайдер [11], Е. Лоран [10], А. Леменен [10] у своїх дослідженнях піднімають питання щодо відновлення здоров'я тих, хто перехворів на COVID-19. Проте відкритим залишається питання щодо психологічної і фізичної реабілітації пацієнтів, чиє здоров'я погіршилося внаслідок перенесеної хвороби на COVID-19 та внаслідок російської агресії.

Мета статті – розкрити напрямки розбудови ефективної системи реабілітації психологічного й фізичного здоров'я постраждалих в постковідному періоді та роль держави і громадськості у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Останні події засвідчили, що реалізація прав людини й громадянина може відбуватися за різних сценаріїв, які постійно уточнюються державами через поширення вірусу COVID-19 [4, с. 88]. Також у воєнний час психологічна, фізична реабілітація набуває особливого значення. Потенційна більшість пацієнтів, які постраждали внаслідок російської агресії, потребують реабілітаційних послуг. «Реалізація цих конституційних засад щодо українців, які проживають як у нашій країні, так і за її межами, – пріоритетне завдання України. На стан реалізації прав людини й громадянина впливає низка чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх, а саме: належність політико-правових умов його забезпечення, соціальна згуртованість і напруження, зовнішньополітичні позиції держави, рівень та якість життя її громадян, глобалізація та інші [4, с. 88-89].

У Ст. 6. «Державна політика щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я» йдеться про те, що «метою державної політики щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я є створення умов для ефективної реабілітації, забезпечення доступності навколишнього середовища, можливості вести самостійний спосіб життя і всебічно брати участь у всіх аспектах життя суспільства, сприяння створенню середовища, що організоване відповідно до вимог універсального дизайну та розумного пристосування» [6, ст. 6].

Основними принципами державної політики щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я є прозорість, ефективний розподіл повноважень та відповідальності між органами державної влади, якість та доступність реабілітаційної та психологічної допомоги, інклюзивність, сприяння поверненню людини до ведення самостійного способу життя» [6, ст. 6].

Так, О. Чорний, досліджуючи базові трансформації, що відбуваються в системі охорони здоров'я та детерміновані сучасним соціально-економічним станом в Україні, аналізуючи сучасну державну політику трансформації системи охорони здоров'я як фактор соціальної та економічної стабільності в Україні, наголошує на необхідності планування щодо виділення коштів із місцевих бюджетів на оснащення всім необхідним медичним обладнанням для надання медичної допомоги під час COVID-19 стаціонарів, залучених у лікуванні хворих або підозрі на COVID-19 [9].

С. Коваленко, констатує той факт, що «за період пандемії накопичено великий досвід лікарів із багатьох країн щодо перебігу коронавірусних пневмоній, їх ускладнень і причин смерті хворих», на її думку, Надзвичайно важливим є використання комплексного підходу в лікуванні пацієнтів із тяжкими формами захворювання, за якого будуть враховані індивідуальні особливості та забезпечена максимально ефективна підтримка організму. Слід також робити все можливе для запобігання інвалідизації та зниженню якості життя пацієнтів після перенесеної хвороби [2, с. 17].

Ефективний комплексний підхід до вирішення проблем відновлення психологічного здоров'я після COVID-19 – це надзвичайно складне випробування для всієї планети. Тому питання напрямків розбудови дієвої системи реабілітації психологічного й фізичного здоров'я постраждалих в постковідному періоді не обходить і зарубіжних дослідників. Так, С. Карвальо-Шнайдер, Е. Лоран, А. Леменен, описуючи клінічну еволюцію та предиктори збереження симптомів протягом 2 місяців спостереження у дорослих з некритичною коронавірусною хворобою 2019 (COVID-19), дійшли висновків, що тривале медичне спостереження за пацієнтами з COVID-19 здається необхідним, незалежно від первинної клінічної картини [11].

Р. Баркер-Девіс, О. О'Салліван, К. Сенаратне у своєму дослідженні доводять, що «у багатьох постраждалих від COVID-19, які потребують реанімації, можуть розвинути психологічні, фізичні та когнітивні порушення. Існує явна потреба

в настановах щодо реабілітації тих, хто пережив COVID-19» [10]. Це консенсусне твердження надає загальну структуру, що асимілює докази та ймовірні вимоги багатопрофільної реабілітації після хвороби COVID-19 для цільової групи активних осіб, включаючи військовослужбовців і спортсменів.

М. Левісон підкреслює, що «нездатність піклуватися про себе та свою сім'ю, непрацездатність, втрата доходу та, можливо, медичного страхування, що надається роботодавцем, створюють додатковий тягар. Планувальники охорони здоров'я та політики повинні бути готові задовольнити потреби багатьох людей, які постраждали від цієї хвороби, та їхніх сімей, у той час як поточні дослідження досліджують причини та способи пом'якшення постковідного синдрому» [12].

«До осіб, яким надається реабілітаційна допомога, належать: 1) особи з обмеженнями повсякденного функціонування; 2) особи, у яких захворювання, травми, вроджені порушення або інші стани здоров'я можуть призвести до обмеження повсякденного функціонування або стійкого обмеження життєдіяльності» [6, ст. 3].

Завдяки застосуванню заходів з відновної терапії дедалі більше людей виживають і зберігають прийнятну якість життя. На Міжнародній науково-практичній конференції «Мультидисциплінарний підхід до реабілітації: реалії та перспективи» (01-02.2022), що згадувалась нами вище, учасники мали можливість дізнатися про досвід німецьких та словацьких клінік у наданні реабілітаційних послуг, а також на заході було висвітлено питання розбудови системи реабілітації в Україні, можливості організації заходів з медичної реабілітації у військово-медичному клінічному лікувально-реабілітаційному центрі, мультидисциплінарного підходу до реабілітації бійців. Ішлося також про можливість лікувальної фізкультури, постковідної, постопераційної реабілітації, протезування тощо.

Особливо наголошувалося на браку низки професіоналів у сфері реабілітації в Україні й на необхідності активізації їх підготовки закладами вищої медичної освіти, а також необхідності безперервного професійного розвитку фізіотерапевтів, ерготерапевтів та інших фахівців з реабілітації.

На конференції відбувся корисний обмін досвідом з відновлення психологічного здоров'я у постковідному періоді та огляд Протоколу реабілітаційної допомоги особам з коронавірусною хворобою та реконвалесцентам № 771 від 20.04.2021. Також на конференції було презентовано програму підготовки фахівців з фізичної терапії та ерготерапії бакалаврського рівня, запроваджену в закладі, та сучасні підходи до її реалізації.

Першими в групі ризику були люди з ослабленим імунітетом, які мали хронічні захворювання. Але з часом стало відомо, що цей вірус впливає на всі вікові групи людей і порушує функції основних систем організму. Всім хто зміг подолати цю недугу, а особливо тим, хто перенесли тяжку або середню форму COVID-19, необхідне відновлення всього організму. Навіть при повному

клінічному одужанні після запалення легенів, бронхіту та інших захворювань, що вражають дихальну систему, клієнта можуть турбувати неприємні відчуття і явища досить тривалий час. Тому необхідні міждисциплінарні заходи, які включають оздоровчу програму по відновленню емоційний стан клієнта.

Стаття 4. Права та обов'язки осіб, яким надається реабілітаційна допомога наголошує: «Особі, яким надається реабілітаційна допомога, їхні законні представники під час проведення реабілітації мають право на:

1) гідне та гуманне ставлення з боку фахівців з реабілітації, працівників реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів та інших суб'єктів реабілітації;

2) захист персональних даних, дотримання режиму інформації з обмеженим доступом та збереження лікарської таємниці;

3) захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку;

4) відмову від проведення реабілітації на будь-якому етапі надання реабілітаційної допомоги;

5) інші права, передбачені законодавством [6, ст. 6].

Обов'язкові критерії якості – це організація обслуговування. Вважаємо за необхідне забезпечити доступ до мультидисциплінарних послуг для оцінки симптомів фізичного та психологічного здоров'я та проведення подальших тестів та досліджень, а також надавати комплексні, міждисциплінарні послуги з реабілітації, виходячи з місцевих потреб та ресурсів.

Психологічна реабілітація спрямована на відновлення та корекцію психологічних станів людей які особисто перенесли захворювання, що спричинили психологічну травму. Поступовість та ступінчастість реалізації реабілітаційних заходів сприяють поліпшенню та стабілізації психологічного здоров'я. Відновлення психоемоційного стану за допомогою тілесно-орієнтованої терапії та інших тілесних, психологічних та духовних практик, результатом яких є очищення психіки людини від деструктивних установок, емоцій та почуттів, формування конструктивного ставлення до себе, інших людей і соціальних умов життя, а також корекція функціонального стану організму.

Вважаємо, що необхідно розробляти спеціальні індивідуальні програми з відновлення психологічного здоров'я клієнта в постковідний період. Проблеми дихальної системи концентрують свою увагу на наступних напрямках: відновлення функції дихання; поліпшення психоемоційного стану; зміцнення імунітету; поліпшення якості сну, потребу в реабілітації під час перебування в лікарні та після виписки.

Медичні працівники повинні мати низку спеціальних навичок, щодо досвіду лікування втомленості та респіраторних симптомів (включаючи задишку). Основна команда може включати, але не обмежуватися фахівцями таких напрямків: реабілітаційна медицина; фізична терапія; ерготерапія; терапія мови і мовлення; клінічна психологія та психіатрія. Корисними, на нашу думку, будуть заходи, де спеціалісти можуть поділитися

своїми знаннями й навичками щодо проведення оцінки втручання, а також провести тренінги із службами, які допоможуть практикуючим фахівцям у громадах.

Надання комплексної міждисциплінарної послуги в реабілітації – це співпраця фахівців з галузі відновлювання фізичного та психологічного здоров'я людини. До складу мультидисциплінарних команд, що працюють з людьми, які відновлюються після COVID-19 та важких травм війни в Україні, можуть входити як психолог та психотерапевт, так і психіатр чи навіть всі вони разом. Важливим учасником мультидисциплінарної команди є психолог. Але дуже часто люди називають психологами всіх, хто працює з ментальним станом людини, та це можуть бути різні фахівці. Психолог, психотерапевт, арт-терапевт, психіатр, сімейний терапевт та інші лікарі.

Психолог – це фахівець з вищою освітою, який здобув кваліфікацію практичного психолога чи лікаря-психолога. Тобто, психолог може мати як медичну, так і не медичну освіту. Психолог допомагає розібратися в своїх емоціях та відчуттях, визначити небажані форми поведінки та допомогти скорегувати їх, прийняти себе та зовнішні фактори. Коли вас все дратує, коли ви не можете дати ладу своїм спогадам, емоціям та відчуттям, коли ви відчуваєте потребу у змінах, але не можете наважитись на них, коли не можете знайти спільну мову з іншими людьми.

Психотерапевт, як і психолог, має відповідну вищу освіту, а на додаток до неї – післядипломне навчання одному чи кільком методам психотерапії. Це може бути когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія, системна психотерапія тощо. До психотерапевта слід звертатися, коли ви переживаєте важкий період в житті, коли ви зіткнулись з травмуючими подіями та не можете відновитись після них, коли у вас порушений сон чи харчова поведінка, є постійні перепади настрою, постійна втома та роздратування.

На відміну від психотерапевтів та психологів, психіатр – це завжди фахівець з вищою медичною освітою. Його профіль – розлади психічного здоров'я, починаючи від ПТСР та постійної тривоги, депресії, фобій та нав'язливих станів і до важких хронічних психічних розладів. Зверніть увагу, що тільки психіатр може призначати медичні препарати, зокрема – антидепресанти чи транквілізатори. До психіатра може направити психолог чи психотерапевт, коли вони бачать потребу в фармакологічній терапії.

Психологи проводять комплекси реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення психоемоційного стану, дихальної системи, зміцнення і нормалізацію роботи всіх систем організму; повернення клієнта до звичної життєдіяльності. Розробляються індивідуальні оздоровчі програми, за допомогою яких відбувається відновлення функцій, порушені хворобою, а також максимально реалізується фізичний і психологічний потенціал клієнта. Захворювання – це стрес для людини, який впливає на психоемоційний стан та

виникнення деструктивних думок, емоцій та почуттів. Переживання деструктивних думок, емоцій та почуттів обумовлює функціональні порушення внутрішніх органів, що, у свою чергу, викликає спазми дихальних шляхів та застійні процеси в різних частинах тіла.

Відновлювання фізичного та психологічного здоров'я людини – це робота з деструктивними переконаннями, заходи психологічної реабілітації і достатність фізичних ресурсів відновлює психологічний стан після хвороби. Людина усвідомлює, що відбувається, психотерапевтичний ефект відновлювання фізичного та психологічного здоров'я людини за допомогою тілесно-орієнтованої терапії забезпечується: дихальними вправами, медитацією, комплексом фізичних вправ та антистресовим масажем (заспокійливим, релаксовим) та психологічними техніками, які структуровані, обмежені в часі, сфокусовані на актуальних проблемах, що допомагають людині виявити найважливіші цілі і подолати перешкоди, що заважають їх досягненню. Реабілітаційна робота фахівців повинна бути спрямованою на подолання людиною психологічної проблеми, на спроможність людини «підніматися над» психологічною проблемою, тим самим зменшуючи або усуваючи зовсім її негативний вплив. А це можливо завдяки прийняттю психологічної проблеми та сфокусуванню на досягненні цілі. Фахівці повинні допомогти людині вийти за межі деструктивних установок до нових конструктивних цінностей та смислів; що характеризується як спроможність людини виходити за межі власного «Я» та бути спрямованою на досягнення цілі.

Важлива роль належить кабінетам психологічної реабілітації, завдання яких адаптувати постраждалого до життя в нових умовах, не медикаментозними методами. Підтримка психологічного стану є обов'язковою:

- позитивний досвід та мотивація клієнта;
- важлива підтримка друзів, родини, колег та оточення;
- психологічна професійна допомога;
- інформування про можливості реабілітації та інтеграції в суспільство;
- прийняття ситуації, встановлення цілей в нових життєвих умовах.

Висновки. На підставі проведеного нами дослідження, ми можемо зробити висновки:

- держава постійно піклується про створення умов для ефективної реабілітації психологічного здоров'я постраждалих у постковідному періоді;
- така хвороба планетарного масштабу, як COVID-19, потребує серйозних досліджень з боку науковців щодо її лікування та профілактики (на сьогодні дієвим є Протокол надання реабілітаційної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою (COVID-19) та реконвалесценткам [7]);
- необхідним є заснування багатопрофільних реабілітаційних центрів по всій території України, мета яких полягає у відновленні фізичного й психологічного здоров'я людей, що знаходяться у постковідному стані.

Список літератури

1. Голубовська О.А. (2021). Постковідний синдром: патогенез та основні напрями реабілітації. *Медицина газета «Здоров'я України 21 сторіччя»*. № 3 (496). Retrieved from <https://health-ua.com/article/64069-postkovidnij-sindrom-patogenez--ta-osnovn-napryami-reablitac>
2. Коваленко С.В. (2020). Досвід застосування методів синдромно-патогенетичної терапії при пневмонії, спричиненій COVID-19, в умовах пульмонологічного відділення. *Медицина газета «Здоров'я України 21 сторіччя»*. № 13-14 (481-482).
3. Міжнародна науково-практична конференція з реабілітації. Retrieved from <https://medacademy.ck.ua/mizhnarodnij-naukovo-praktichnij-konferenci%D1%97-z-reabilitaci%D1%97.htm>
4. Помаза-Пономаренко А., Грень Л. (2020). Державна політика України щодо формування та використання соціального потенціалу в умовах COVID-2019: QUO VADIS? *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Том 31 (70). № 4. С. 88-93. (Серія: «Державне управління»).
5. Про затвердження протоколу «Надання медичної допомоги для лікування коронавірусної хвороби (COVID-19)»: Наказ М-во охорони здоров'я України від 02.04.2020 № 762. База даних «Законодавство України». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0762282-20#n5480>
6. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України із змінами, внесеними згідно із Законом № 1962-IX від 15.12.2021. База даних «Законодавство України». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
7. Протокол надання реабілітаційної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою (COVID-19) та реконвалесцентам: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 20.04.2021 № 771. База даних «Законодавство України». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/89922#Text>
8. Чеккіні Р., Чеккіні Ф. (2020). Стан реалізації соціально-економічного та фінансового механізмів державного управління інклюзивною освітою в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Том 31 (70). № 4. С. 57-65. (Серія: «Державне управління»).
9. Чорний О.В. (2020). Державна політика трансформації системи охорони здоров'я як фактор соціальної та економічної стабільності у період пандемії COVID-19 в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Том 31 (70). № 4. С. 108-112. (Серія: «Державне управління»).
10. Barker-Davies R.M., O'Sullivan O., Senaratne K.P. et al. (2020). The Stanford Hall consensus statement for post-COVID-19 rehabilitation. *Br J Sports Med*. № 54. P. 949–959.
11. Carvalho-Schneider C. et al., Laurent E., Lemaigen A. (2020, Oct 5). Follow-up of adults with noncritical COVID-19 two months after symptom onset. *Clin Microbiol Infect*. DOI: 10.1016/j.cmi.2020.09.052
12. Levison M.E. (2020). Commentary: What we know so far about post-COVID Syndrome. Retrieved from <https://www.msmanuals.com/professional/news/editorial/2020/09/23/2017/post-covid-syndrome>
13. «Zdorovia Ukrainy 21 storichchia» № 3 (496). Retrieved from <https://health-ua.com/article/64069-postkovidnij-sindrom-patogenez--ta-osnovn-napryami-reablitac>
14. Kovalenko S.V. (2020). Dosvid zastosuvannya metodiv syndromno-patohenetychnoi terapii pry pnevmonii, sprychynenii COVID-19, v umovakh pulmonolohichnoho viddilennia. *Medychna hazeta «Zdorovia Ukrainy 21 storichchia»*. № 13-14 (481-482).
15. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia z reabilitatsii. Retrieved from <https://medacademy.ck.ua/mizhnarodnij-naukovo-praktichnij-konferenci%D1%97-z-reabilitaci%D1%97.htm>
16. Pomaza-Ponomarenko A., Hren L. (2020). Derzhavna polityka Ukrainy shchodo formuvannya ta vykorystannia sotsialnoho potentsialu v umovakh COVID-2019: QUO VADIS? *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho*. Tom 31 (70). № 4. S. 88-93. (Seria: «Derzhavne upravlinnia»).
17. Pro zatverdzhennia protokolu «Nadannia medychnoi dopomohy dlia likuvannia koronavirusnoi khvoroby (COVID-19)»: Nakaz M-vo okhorony zdorovia Ukrainy vid 02.04.2020 № 762. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». RETRIEVED FROM <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0762282-20#n5480>
18. Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia: Zakon Ukrainy iz zminamy, vnesenyymi zghidno iz Zakonom № 1962-IX vid 15.12.2021. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
19. Protokol nadannia reabilitatsiinoi dopomohy patsiientam z koronavirusnoiu khvoroboiu (COVID-19) ta rekonvalestsentam: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 20.04.2021 № 771. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/89922#Text>
20. Chekkini R., Chekkini F. (2020). Stan realizatsii sotsialno-ekonomichnoho ta finansovoho mekhanizmv derzhavnoho upravlinnia inkluzyvnoiu osvitoiu v Ukraini. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho*. Tom 31 (70). № 4. S. 57-65. (Seria: «Derzhavne upravlinnia»).
21. Chornyi O.V. (2020). Derzhavna polityka transformatsii systemy okhorony zdorovia yak faktor sotsialnoi ta ekonomichnoi stabilnosti u period pandemii COVID-19 v Ukraini. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho*. Tom 31 (70). № 4. S. 108-112. (Seria: «Derzhavne upravlinnia»).
22. Barker-Davies R.M., OSullivan O., Senaratne K.P. et al. (2020). The Stanford Hall consensus statement for post-COVID-19 rehabilitation. *Br J Sports Med*. № 54. P. 949–959
23. Carvalho-Schneider S. et al., Laurent E., Lemaigen A. (2020, Oct 5). Follow-up of adults with noncritical COVID-19 two months after symptom onset. *Clin Microbiol Infect*. DOI: 10.1016/j.cmi.2020.09.052
24. Levison M.E. (2020). Commentary: What we know so far about post-COVID Syndrome. Retrieved from <https://www.msmanuals.com/professional/news/editorial/2020/09/23/2017/post-covid-syndrome>

References (transliterated)

1. Holubovska O.A. (2021). Postkovidnyi syndrom: patohenez ta osnovni napriamy reabilitatsii. *Medychna hazeta*

Надійшла (received) 01.12.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Новосолова Світлана Юрївна (Novosolova Svitlana) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач сектора науково-технічної бібліотеки, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1341-6323>;

Лябах Наталія Василівна (Liabakh Natalia) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач сектора науково-технічної бібліотеки, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5063-2557>

О.В. ОДНОВОЛИКОВА, С.Ю. НОВОСЬОЛОВА, Ю.М. ГЛАВЧЕВА

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗБАР'ЄРНОГО СЕРЕДОВИЩА В АКАДЕМІЧНІЙ УСТАНОВІ: БІБЛІОТЕЧНА СКЛАДОВА

Забезпечення належних і сприятливих умов під час освітнього процесу для здобувачів з особливими освітніми потребами (ООП) нині є надзвичайно актуальним питанням для більшості закладів вищої освіти. У статті проведено аналіз поточної ситуації та визначено бібліотечну складову з забезпечення безбар'єрного середовища для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. Однією з важливих складових безбар'єрного середовища закладу вищої освіти має бути безперешкодний доступ здобувачів з ООП до освітніх інформаційних ресурсів. Тому саме цю складову має можливість та повинна забезпечувати бібліотека закладу вищої освіти.

Ключові слова: безбар'єрне середовище, особливі освітні потреби, освітні інформаційні ресурси, бібліотека університету, інформаційний простір, інклюзивне середовище

O.V. ODNOVOLYKOVA, S.Y. NOVOSOLOVA, Y.M. HLAVCHEVA

PROVIDING A BARRIER-FREE ENVIRONMENT: A LIBRARY COMPONENT

Providing appropriate and favorable conditions during the educational process for applicants with special educational needs (SEN) is now an extremely important issue for most higher education institutions. The article analyzes the current situation and identifies the library component of providing a barrier-free environment for students with special educational needs. One of the important components of the barrier-free environment of a higher education institution should be the unimpeded access of PLO applicants to educational information resources. Therefore, this component has the ability and should provide the library of higher education.

Key words: barrier-free environment, special educational needs, educational information resources, university library, information space, inclusive environment.

Постановка проблеми. Забезпечення належних і сприятливих умов під час освітнього процесу для здобувачів з особливими освітніми потребами (ООП) нині є надзвичайно актуальним питанням для більшості закладів вищої освіти. Основою для цього є створення безбар'єрного середовища, що сприятиме комфортному перебуванню та, як наслідок, якісному засвоєнню навчального матеріалу студентами таких груп. Вагомою складовою частиною безбар'єрного середовища закладу вищої освіти має бути безперешкодний доступ здобувачів з ООП до освітніх інформаційних ресурсів. Саме цю складову має забезпечувати бібліотека ВНЗ. Метою статті є визначення бібліотечної складової забезпечення безбар'єрного середовища для здобувачів з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження принципів інклюзивної освіти у ЗВО у першу чергу регламентується та регулюється низкою законодавчих документів. Конституція України [11] гарантує рівні права усім громадянам України, право кожного на освіту тощо. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [25] підкреслює обов'язок ЗВО надавати освітні послуги особам з ООП нарівні з іншими особами. Закон України «Про освіту» [24] є базовим в питаннях освіти, де, зокрема, наголошується на праві осіб з ООП на здобуття освіти на всіх рівнях, висвітлюються загальні принципи інклюзивного навчання. Закон України «Про вищу освіту» [19] окреслює конкретні вимоги

до ЗВО для створення умов для здобуття освіти осіб з ООП. Закон України «Про інформацію» [22] гарантує вільний доступ до інформації кожного з громадян, що є одним з головних принципів функціонування бібліотек, включаючи бібліотеки ЗВО. «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» [21] визначає організаційні засади інклюзивного навчання у ЗВО. «Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» [26], містить напрям «Освітня безбар'єрність» окреслює сучасний стан, формує цілі і завдання, визначає очікувані результати та шляхи імплементації стратегії. Міжнародний договір ООН «Конвенція про права осіб з інвалідністю» [10], ратифікований Україною, зобов'язує державу дотримуватися низки принципів щодо реалізації прав і свобод осіб з інвалідністю, у тому числі на здобуття вищої освіти, відповідно розроблений Україною «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» [20] на період до 2025 року окреслює конкретні заходи та строки їх реалізації, у тому числі, в галузі освіти.

Питанням упровадження принципів інклюзивної освіти у ЗВО приділяли увагу: Авксентьева Т.А., Лісниченко А.П. [1], Давиденко Г.В. [4], Кольченко К.О., Нікуліна Г.Ф. [9], Литвинова О.Н., Стадницька І.Р. [13]. Про досвід інклюзивної роботи у НТУ «ХПІ» писали Маліков В.В. [14], Тихомирова Т.С., Філенко О.М., Шестопалов О.В., Горбунова О.В., Дуюн О.А. [5]. Нинішній стан інклюзії у ЗВО України висвітлює Шокан А. [29].

Метою статті є визначення бібліотечної складової у забезпеченні безбар'єрного середовища для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Питання інклюзивності навчання у ЗВО України багато років поспіль залишається надзвичайно актуальним. Конституція України, як Основний Закон України в ст. 21 наголошує: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах», ст. 53. гарантує: «Кожен має право на освіту. ...Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.» [11] Низка законодавчих документів [19, 20, 21, 24, 25, 26] підтверджує і розширює дані твердження, висуває конкретні вимоги, які повинні виконуватися державою, відповідними органами влади різних рівнів та закладами освіти для забезпечення комфортних умов для здобувачів з ООП з метою отримання ними якісних освітніх послуг. У 2009 р. Україною ратифіковано «Конвенцію про права осіб з інвалідністю», яка набула чинності з 2010 р., після чого постановами Кабінету Міністрів України [20] послідовно затверджувались Державні цільові програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» до 2020 р., та до 2025 р. з переліком заходів, вимог та виконавців даних заходів.

Міністерство освіти і науки України [8] визначає інклюзивне освітнє середовище (ІОС) як «сукупність умов, способів і засобів для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахованням їхніх потреб і можливостей». Зазначимо, що розділ «Інклюзивне навчання» на сайті МОНУ містить статистичні, інструктивні та інші матеріали з питань інклюзії в освіті, але серед них практично немає, на жаль, даних щодо ситуації у ЗВО, окрім умов вступу.

Виходячи з вищезначеного, українські ЗВО зобов'язані забезпечити весь перелік умов для створення безбар'єрних умов в освітньому середовищі. Це стосується як оснащення будівель, так і змін у структурі закладу освіти – створення відповідних підрозділів, підготовка відповідних навчальних планів, кадрове забезпечення. Серед ЗВО України унікальний досвід упровадження технологій інклюзії має Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», де є спеціально пристосований універсальний дизайн споруд, використовуються технології інклюзивного викладання, та наявний у структурі Центр інклюзивних технологій навчання з відповідними напрямками діяльності [27]. Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського приділяє значну увагу організації інклюзивного навчання: поступово пристосовуються будівлі та навчальні аудиторії, організовано технічний, педагогічний, психологічний, соціальний, фізкультурно-спортивний та медико-психологічний супровід здобувачів освіти, створено групу психолого-педагогічного супроводу [16]. В Харківському національному університеті міського

господарства імені О.М. Бекетова безбар'єрний простір: побудовані пандуси, спеціалізовані кімнати особистої гігієни, встановлені тактильні таблички з інформацією шрифтом Брайля. Курси на дистанційній освітній платформі Moodle використовуються для навчання студентів з інвалідністю [6]. Харківський національний університет радіоелектроніки наголошує на використанні новітніх освітніх технологій та засобів для навчання студентів з ОПП [7].

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» наголошує на праві здобувачів освіти на спеціальний навчально-реабілітаційний супровід та вільний доступ до інфраструктури Університету відповідно до медико-соціальних показань за наявності обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров'я, згідно з «Правилами поведінки здобувачів освіти у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» [18], та організовує доступ згідно «Порядку супроводу (надання допомоги) осіб з інвалідністю та інших мало мобільних груп населення в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» [17]. У рамках Всеукраїнської соціальної програми «Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації» у НТУ «ХПІ» в 2017 р. був створений інтерактивний простір «Арсенал Ідей Україна / Простір ідей: Science&Museums» для творчості, дослідження і пізнання школярів та молоді, серед завдань якого – пропаганда ідей розвитку інклюзивного суспільства. В університеті за активної участі Ради молодих вчених НТУ «ХПІ», кафедри Хімічної техніки та промислової екології спільно з БО «БФ Волонтери: Дорослі-Дітям» та ГО «Об'єднання молодих науковців НТУ «ХПІ» реалізовано ряд заходів, спрямованих на підтримку людей з інвалідністю різного віку в рамках інклюзивного проекту «Інклюзія у співпраці» за підтримки Британської ради в Україні. До участі у літніх таборах для школярів Stem Camp School на базі НТУ «ХПІ», серед інших, стають діти з інвалідністю, які навчаються технічним наукам і створюють свої наукові проекти. У рамках проекту «Інклюзивна освіта: сприяння поширенню кращих світових практик» вчені НТУ «ХПІ» спільно з Львівською медичною академією ім. А. Крупинського взяли участь в розробці методики навчання з природничих наук дітей з особливими потребами. Підсумком роботи став навчальний посібник «Інклюзивне навчання при порушенні слуху» (2021 р.) [2] до якого ввійшли адаптовані практичні заняття з фізики, хімії, математики, телемедицини, географії, історії.

У рамках Міжнародного дня людей з особливими потребами та Всеукраїнської кампанії «16 днів проти насильства» 1 грудня 2021 р. у науково-технічній бібліотеці НТУ «ХПІ» пройшов міжнародний дистанційний науково-практичний семінар «З толерантністю в серці», у якому взяли участь близько 100 представників бібліотечної спільноти та освітян, що підтверджує актуальність теми інклюзивності для суспільства.

Завдання бібліотеки ЗВО. Зважаючи на вищевказане, науково-технічна бібліотека розпочала роботу у напрямі формування безбар'єрного доступу до інформаційних освітніх ресурсів для користувачів з особливими освітніми потребами. Результатом цієї роботи має бути створення інклюзивного освітнього середовища, як фізичного, так і віртуального. ІОС сприятиме мотивації вказаних категорій користувачів до навчання, до успішного виконання завдань, їх адаптації та психологічної реабілітації, особистісному становленні в соціумі.

Традиційно бібліотека виконує інформаційну та культурно-просвітницьку функцію. Комплексна робота за цими основними напрямками надає можливість для навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти. В інклюзивному освітньому середовищі необхідно враховувати потреби і можливості осіб з інвалідністю.

Для реалізації інформаційної функції, НТБ готова задовольнити будь-які інформаційні потреби своїх користувачів. Для цього НТБ має мультидисциплінарний фонд, який містить навчальні, наукові, художні видання. Інформаційні технології дозволили запровадити послуги з електронної доставки документів (ЕДД) та якісно покращити послуги Міжбібліотечного абонементу. За ЕДД користувачі отримують документи, які відсутні у фонді бібліотеки. Бібліотека НТУ «ХПІ» використовує усі доступні можливості для розширення та актуалізації інформаційної бази: ресурси за передплатою Міністерства освіти і науки України, доступ до правової системи «Ліга», тестові доступи до авторитетних світових ресурсів, активізація використання відкритих освітніх ресурсів.

Окремим завданням, НТБ НТУ «ХПІ» вважає забезпечення правової обізнаності з питань інклюзії усі категорії користувачів. Для цього створено колекцію нормативних документів, які регламентують це питання [15]. Адже правова обізнаність сприяє формуванню толерантного ставлення одногрупників до здобувачів освіти з ООП та підвищує загальну культуру спілкування; сприяє реалізації права на якісну освіту людей з ООП.

Для успішного проведення роботи зі створення інклюзивного освітнього середовища, слід вивчати вже існуючий досвід та впроваджувати кращі практики у роботу. Інклюзивно-ресурсним центром ТНПУ ім. В. Гнатюка описано складові інклюзивного бібліотечного середовища [28]. ТОВ «Міжнародний інститут інклюзії» розробив систему умов ефективного запровадження інклюзивної освіти [12].

Культурно-просвітницька функція є не менш важливою за інформаційну. Вона реалізується через популяризацію читання художньої літератури, вивчення історії видатних науковців університету, проведення різноманітних просвітницьких заходів. Рекомендації читачам з ООП художніх творів є складним завданням, яке потребує спеціальної підготовки [3].

Про основні напрями роботи НТБ з обслуговування користувачів з особливими освітніми потребами детально описано у статті [30].

Деякі з них:

- створення безпечного фізичного інклюзивного середовища;
- формування віртуального інформаційного простору на основі системи корпоративної комунікації НТУ «ХПІ» (сервіси Microsoft Office 365);
- використання попередніх напрацювань бібліотек, як інформаційних елементів віртуального середовища (офіційний сайт бібліотеки, електронний каталог, електронний репозитарій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», тощо);
- керівництво читанням, та планування дозвілля (розділи сайту «Книги, що зігрівають серця», «Час читати»;
- підготовка кадрів.

Найближчим завданням бібліотеки є робота з користувачами та виявлення осіб, що потребують особливого підходу. Для таких користувачів важливим є індивідуальний підхід за індивідуальним планом обслуговування.

Інформаційно-ресурсний центр «Без бар'єрів». Розвиток освітніх стандартів вимагає динамічних змін від сучасної бібліотеки. До організації інклюзивного навчання та формування інклюзивного освітнього середовища у закладах вищої освіти активно долучаються бібліотеки.

Тому у 2022 році в НТБ НТУ «ХПІ» запроваджено роботу Інформаційно-ресурсного центру «Без бар'єрів». Такий підхід дозволить забезпечити якісне обслуговування, ефективно організувати роботу за напрямом в цілому. У роботі центру приймають участь представники чотирьох підрозділів НТБ, роботу курує заступник директора бібліотеки. Центр має на меті: забезпечити безперешкодний доступ до інформаційних ресурсів; сприяти мотивації до навчання та самореалізації; формувати толерантність до осіб з особливими освітніми потребами (інвалідністю); акцентувати уваги суспільства на потребах людей з особливими освітніми потребами (інвалідністю). Основними завданнями центру виділяємо такі [23]:

- організація безбар'єрного доступу до інформації у фізичному та віртуальному середовищі бібліотеки університету;
- навчання інформаційним компетенціям та академічним навичкам;
- оволодіння навичками роботи з відкритими освітніми ресурсами;
- сприяння у формуванні відкритого інформаційного сегменту в Інтернет шляхом створення та публікації власних електронних ресурсів;
- інформування з питань нормативно-правового регулювання за напрямом та методичного забезпечення по роботі з особливими категоріями людей;
- організація майданчика (фізичного та віртуального) для співпраці університетських спільнот, громад міста, країни, світу з питань інклюзії.

Висновки. Виконаний аналіз нормативно-правових документів та публікацій підтверджує важливість завдання формування інклюзивного

освітнього середовища. Лише комплексний та системний підхід, з залученням фахівців дозволить успішно виконати це завдання. Адже, здобувачі освіти з особливими освітніми потребами, це особи, які потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі, уваги до себе, толерантного ставлення, допомоги у простих речах.

НТБ НТУ «ХПІ» розпочала роботу з формування інклюзивного бібліотечного середовища. Цьому допомагає співпраця з колегами: Міжнародний інститут інклюзії; Інклюзивно-ресурсний центр Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка; Благодійний фонд «Паралельні світи»; Асоціація дитячих та сімейних психологів України; Арт-крамничка № БатКиHub.

Співробітники НТБ НТУ «ХПІ» готові навчатися новому, якщо це потрібно і буде корисним нашим користувачам. Підходи змінюються, але метою діяльності бібліотеки лишається виконання важливою суспільної місії – це безбар'єрний доступ до достовірної інформації на підтримку освіти, науки та творчого розвитку кожної особистості.

Список літератури

1. Авксентьєва Т.А., Лісниченко А.П. (2016). Шляхи запровадження інклюзивної освіти у ВНЗ України. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія. № 48. С. 135-138. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2016_48_29.
2. Березовська І., Мінакова К. (2021). *Інклюзивне навчання при порушенні слуху: практики викладання природничих наук* : навч. посібник ; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Львів : Простір-М. 184 с. Retrieved from <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/52950>
3. Вовк О. *Інклюзивна література*. Науково-технічна бібліотека НТУ «ХПІ». Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/files/Seminars/ynklyuzivnaya-literatura_mynsk.pdf
4. Давиденко Г.В. (2018). Упровадження соціальної інклюзії у закладах вищої освіти: бар'єри та шляхи їх подолання. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія : Педагогіка і психологія. № 2. С. 123-128. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduep_2018_2_21.
5. Досвід поєднання STEM та інклюзивної освіти в літньому таборі на базі технічного вищого навчального закладу (2018). Т.С. Тихомирова [та ін.]. *Інтегровані технології та енергозбереження*. № 3. С. 54-59. Retrieved from <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/41043>
6. *Інклюзивна освіта*. Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова : офіц. сайт. Retrieved from <https://www.kname.edu.ua/index.php/освіта/інклюзивна-освіта>
7. *Інклюзивна освіта для навчання та реабілітації осіб з особливими освітніми потребами*. Харківський національний університет радіоелектроніки : офіц. сайт. Retrieved from <https://nure.ua/inkluzivna-osvita-dlja-navchannja-ta-reabilitacii-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami>
8. *Інклюзивне навчання*. Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/inkluzivne-navchannya>
9. Кольченко К.О., Нікуліна Г.Ф. (2013). Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. № 10. С. 12-21. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvplop_2013_10_3
10. *Конвенція про права осіб з інвалідністю* : Закон України від 16.12.2009 № 1767-VI. Законодавство України : база даних. ВР України. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71№Text
11. *Конституція України*. Законодавство України : база даних. ВР України. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80№Text>
12. Ленів З. Безбар'єрне суспільство – запорука якості життя людей з інвалідністю. Науково-технічна бібліотека НТУ «ХПІ». Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/files/Seminars/prezentaciya_leniv_bezbarjernist.pdf.
13. Литвинова О.Н., Стадницька І.Р. (2018). Інклюзивне навчання у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації як шлях до самореалізації. *Медсестринство*. № 4. С. 41-43. Retrieved from <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/download/9859/9502/>
14. Маліков В.В. (2019). Інклюзія та рівний доступ до освіти: соціальна активність молодих науковців в НТУ «ХПІ». *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Сер. : *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства* = Bulletin of the National Technical University «KhPI». Ser. : Actual problems of Ukrainian society development : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ». № 1. С. 40-45. Retrieved from <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/46895>
15. *Нормативні документи*. Науково-технічна бібліотека НТУ «ХПІ» Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/uk/no_barriers_regulatory
16. *Положення про організацію інклюзивного навчання у КПІ ім. Ігоря Сікорського*. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» : офіц. сайт. Retrieved from <https://kpi.ua/inclusive-education-regulation>
17. *Порядок супроводу (надання допомоги) осіб з інвалідністю та інших мало мобільних груп населення в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут»*. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» : офіц. сайт. Retrieved from <http://public.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2020/03/Poryadok-suprovodu-NOVA-REDAKTSIYA-v-red.yur.otd.pdf>
18. *Правила поведінки здобувачів освіти у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут»*. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» : блоги НТУ «ХПІ». Retrieved from <http://blogs.kpi.kharkov.ua/v2/nv/wp-content/uploads/sites/17/2021/07/PRAVILA-POVEDINKI-ZDOBUVACHIV-OSVITI-NTU-HPI.pdf>
19. *Про вищу освіту* : Закон України із змінами, внесеними згідно із Законом № 1838-IX від 02.11.2021. Законодавство України : база даних. ВР України. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18№Text>
20. *Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року* : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2021 № 285-р. Законодавство України : база даних. ВР України. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-%D1%80№Text>
21. *Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти* : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 635. Законодавство України : база даних. ВР України. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF№Text>
22. *Про інформацію* : Закон України із змінами, внесеними згідно із Законом № 1089-IX від 16.12.2020.

Законодавство України : база даних. ВР України. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12№Text>

23. *Про Інформаційно-ресурсний центр «Без бар'єрів»*. Науково-технічна бібліотека НТУ «ХПІ». Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/uk/no_barriers_home

24. *Про освіту* : Закон України із змінами, внесеними згідно із Законом № 1838-IX від 02.11.2021. Законодавство України : база даних. ВР України. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19№>

25. *Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні* : Закон України із змінами, внесеними згідно із Законом № 2249-VIII від 19.12.2017. Законодавство України : база даних. ВР України. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12№Text>

26. *Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року* : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. Законодавство України : база даних. ВР України. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80№Text>

27. *Супровід навчання студентів із особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі*. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»: офіс. сайт. Retrieved from <https://uu.edu.ua/inclusion>

28. Удич З. *Складові інклюзивного бібліотечного середовища*. Науково-технічна бібліотека НТУ «ХПІ». Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/files/Seminars/skladovi_inklyuzivnogo_bibliotechnogo_seredovyschcha.pdf

29. Шокан А. *Як працює інклюзія в українських університетах і чого їй бракує*. Соцпортал : сайт ГО «Культурно-інформаційна агенція «Соціальний портал України». Retrieved from <https://socportal.info/ua/news/yak-realizuiut-inklyuziiu-v-ukrainskikh-universitetakh/>

30. Palyey T.L., Novosolova S.Y. (2021). Information Service for Users With Special Educational Needs. *University Library at a New Stage of Social Communications Development : Conference Proceedings*. Vol. 6. Retrieved from http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/55646/1/Palyey_Information_service_2021.pdf

References (transliterated)

1. Avksentieva T.A., Lisnychenko A.P. (2016). Shliakhy zaprovadzhennia inklyuzivnoi osvity u VNZ Ukrainy. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Seriya : Pedahohika i psykholohiia. № 48. S. 135-138. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2016_48_29.

2. Berezovska I., Minakova K. (2021). Inklyuzivne navchannia pry porushenni slukhu: praktyku vykladannia pryrodnych nauk : navch. posibnyk ; Nats. tekhn. un-t «Kharkiv. politekhn. in-t». Lviv : Prostir-M. 184 s. Retrieved from <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/52950>

3. Vovk O. YNKLUZYVNAIA lyteratura. *Naukovo-tekhnichna biblioteka NTU «KhPI»*. Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/files/Seminars/ynklyuzivnaya-lyteratura_mynsk.pdf

4. Davydenko H.V. (2018). Uprovadzhennia sotsialnoi inklyuzii u zakladakh vyshchoi osvity: bariery ta shliakhy yikh podolannia. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelja*. Seriya : Pedahohika i psykholohiia. № 2. S. 123-128. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduer_2018_2_21.

5. Dosvid poiednannia STEM ta inklyuzivnoi osvity v litnomu tabori na bazi tekhnichnoho vyshchoho navchalnoho zakladu (2018). T.S. Tykomyrova [ta in.]. *Intehrovani tekhnolohii ta enerhozberezhennia*. № 3. S. 54-59. Retrieved from <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/41043>

6. Inklyuzivna osvita. *Kharkivskiy natsionalny universytet miskoho gospodarstva imeni O. M. Beketova* : ofits. sait. Retrieved from <https://www.kname.edu.ua/index.php/osvita/inklyuzivna-osvita>

7. Inklyuzivna osvita dlia navchannia ta reabilitatsii osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. *Kharkivskiy natsionalny universytet radioelektroniky* : ofits. sait. Retrieved from <https://nure.ua/inklyuzivna-osvita-dlja-navchannja-ta-reabilitatsii-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami>

8. Inklyuzivne navchannia. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy* : ofits. sait. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannja>

9. Kolchenko K.O., Nikulina H.F. (2013). Kontseptualni pidkhody do vprovadzhennia inklyuzivnoi osvity u vyshchikh navchalnykh zakladakh. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy*. № 10. S. 12-21. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlop_2013_10_3

10. Konventsia pro prava osib z invalidnistiu : Zakon Ukrainy vid 16.12.2009 № 1767-VI. *Zakonodavstvo Ukrainy* : baza danykh. VR Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

11. *Konstitutsiia Ukrainy*. *Zakonodavstvo Ukrainy* : baza danykh. VR Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

12. Leniv Z. Bezbarierne suspilstvo – zaporuka yakosti zhyttia liudei z invalidnistiu. *Naukovo-tekhnichna biblioteka NTU «KhPI»*. Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/files/Seminars/prezentaciya_leniv_bezbariernist_.pdf.

13. Lytvynova O.N., Stadnytska I.R. (2018). Inklyuzivne navchannia u vyshchikh navchalnykh zakladakh I-II rivniv akredytatsii yak shliakh do samorealizatsii. *MEDSESTRYNSTVO*. № 4. S. 41-43. Retrieved from <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/download/9859/9502/>

14. Malikov V.V. (2019). Inklyuziia ta rivnyi dostup do osvity: sotsialna aktyvnist molodykh naukovtsiv v NTU «KhPI». *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI»*. Ser. : Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva = Bulletin of the National Technical University «KhPI». Ser. : Actual problems of Ukrainian society development : zb. nauk. pr. Kharkiv : NTU «KhPI». № 1. S. 40-45. Retrieved from <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/46895>

15. Normatyvni dokumenty. *Naukovo-tekhnichna biblioteka NTU «KhPI»*. Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/uk/no_barriers_regulatory

16. Polozhennia pro orhanizatsiiu inklyuzivnoho navchannia u KPI im. Ihoria Sikorskoho. *Natsionalny tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho»* : ofits. sait. Retrieved from <https://kpi.ua/inclusive-education-regulation>

17. Poriadok suprovodu (nadannia dopomohy) osib z invalidnistiu ta inshykh malo mobilnykh hrup naselennia v Natsionalnomu tekhnichnomu universyteti «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». *Natsionalny tekhnichnyi universytet «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut»* : ofits. sait. Retrieved from <http://public.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2020/03/Poryadok-suprovodu-NOVA-REDAKTSIYA-v-red.yur.otd.pdf>

18. Pravyla povedinky zdobuvachiv osvity u Natsionalnomu tekhnichnomu universyteti «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». *Natsionalny tekhnichnyi universytet «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut»* : blohy NTU «KhPI». Retrieved from <http://blogs.kpi.kharkov.ua/v2/nv/wp-content/uploads/sites/17/2021/07/PRAVILA-POVEDINKI-ZDOBUVACHIV-OSVITI-NTU-HPI.pdf>

19. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy iz zminamy, vnesenyymi zghidno iz Zakonom № 1838-IX vid 02.11.2021.

Zakonodavstvo Ukrainy : baza danykh. VR Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

20. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z realizatsii Konventsii pro prava osib z invalidnistiu na period do 2025 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.04.2021 № 285-r. Zakonodavstvo Ukrainy : baza danykh. VR Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-%D1%80#Text>

21. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkluzivnoho navchannia u zakladakh vyshchoi osvity : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.07.2019 № 635. Zakonodavstvo Ukrainy : baza danykh. VR Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text>

22. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom № 1089-IX vid 16.12.2020. Zakonodavstvo Ukrainy : baza danykh. VR Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

23. Pro Informatsiino-resursnyi tsentr «Bez barieriv». Naukovo-tekhniczna biblioteka NTU «KhPI». Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/uk/no_barriers_home

24. Pro osvitu : Zakon Ukrainy iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom № 1838-IX vid 02.11.2021. Zakonodavstvo Ukrainy : baza danykh. VR Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#>

25. Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti osib z invalidnistiu v Ukraini : Zakon Ukrainy iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom № 2249-VIII vid 19.12.2017. Zakonodavstvo Ukrainy : baza danykh. VR Ukrainy. Retrieved

from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

26. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.04.2021 № 366-r. Zakonodavstvo Ukrainy : baza danykh. VR Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

27. Suprovid navchannia studentiv iz osoblyvymy potrebamy v intehrovanomu osvitnomu seredovyschi. Vidkrytyi mizhnarodnyi universytet rozvytku liudyny «Ukraina» : ofits. sait. Retrieved from <https://uu.edu.ua/inclusion>

28. Udych Z. Skladovi inkluzivnoho bibliotechnoho seredovyscha. Naukovo-tekhniczna biblioteka NTU «KhPI». Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/files/Seminars/skladovi_inklyuzy_vnogo_bibliotechnogo_seredovyscha.pdf

29. Shokan A. Yak pratsiuie inkluziia v ukrainskykh universytetakh i choho yii brakuie. Sotsportal : sait HO «Kulturno-informatsiina ahentsiia «Sotsialni portal Ukrainy». Retrieved from <https://socportal.info/ua/news/yak-realizuiut-inkluziui-v-ukrainskikh-universitetakh/>

30. Palyey T.L., Novosolova S.Y. (2021). Information Service for Users With Special Educational Needs. University Library at a New Stage of Social Communications Development : Conference Proceedings. Vol. 6. Retrieved from http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/55646/1/Palyey_Information_service_2021.pdf

Надійшла (received) 15.10.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Одноволиківна Олена Василівна (Odnovolykova Olena) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вчений секретар науково-технічної бібліотеки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9503-7161>

Новосолова Світлана Юрїївна (Novosolova Svitlana) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач сектора науково-технічної бібліотеки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1341-6323>

Главчєва Юлія Миколаївна (Yuliia Hlavcheva) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», PhD, Комп'ютерні науки, директор науково-технічної бібліотеки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7991-5411>

УДК 811.111:81'25

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.14

О.С. ЗЕНЯКІН, Є.Д. КОЗЛОВ**ЕКОЛОГІЯ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ МОДАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ**

В умовах глобалізації, посилення суспільної уваги до процесів, що протікають у навколишньому середовищі, що викликані кліматичною кризою та глобальним потеплінням, значної активізації набуває розповсюдження так званого «зеленого порядку денного» (green agenda). Безумовно, одну із найважливіших ролей у всіх аспектах життя відіграє людська мова. Тим важливішим є наслідки «когнітивної революції» середини-кінця ХХ сторіччя, що обумовила можливість поєднання таких різних, але, як виявилось, значно дотичних один до одного, елементів гуманітарного знання як екологія та мовознавство. Внаслідок цього утворився цікавий бленд, що наразі відомий як в національному, так і в зарубіжному науковому просторі, під парасольковим терміном «еколінгвістика». Значущість та актуальність еколінгвістичних розвідок підтримується значним обсягом статей, дисертацій та наукових проєктів, що наразі розробляються в Україні та поза її межами. Одним із таких проєктів є дослідження екології перекладу, що виокремлюється деякими вченими як нова самостійна галузь модерного перекладознавства. Саме питанню екології перекладу присвячено цю роботу, де об'єктом дослідження обрано сучасний англійськомовний науково-технічний дискурс, а предметом – особливості передачі англійських модальних дієслів та конструкцій українською.

У процесі дослідження нами було встановлено, що екологія перекладу є, безумовно, відгалуженням еколінгвістики – сучасної мовознавчої дисципліни, розробленням якої опікуються фахівці в Україні та за кордоном, а основним лейтмотивом еко-перекладознавчих студій є аналіз правильності та адекватності передачі змісту вихідного тексту мовою перекладу. На основі аналізу ілюстративного матеріалу, дібраного з корпусу англійськомовних текстів науково-технічної тематики, з'ясовано, що при перекладі англійських модальних конструкцій потрібно зважати на суттєві відмінності між семантично-конотативною системою англійської та української мов, що пояснюються їхньої типологією, де перша слугує прикладом аналітичної мовної системи, а друга – синтетичної.

Ключові слова: адекватність перекладу, англійська мова, еколінгвістика, екологія перекладу, модальне дієслово, модальність, перекладознавство.

O.S. ZENIAKIN, Ye.D. KOZLOV**ECOLOGY OF TRANSLATION OF ENGLISH MODAL VERBS**

In the context of globalization, a substantial increase in public attention to the processes occurring in the environment caused by the climate crisis and global warming, the so-called 'green agenda' is gaining significant importance. Undoubtedly, human language plays one of the most important roles in all aspects of life. Therefore, even more important are the consequences of the 'cognitive revolution' of the mid-late twentieth century which made it possible to combine such different, but, as it has turned out, significantly related elements of humanitarian knowledge as ecology and linguistics. As a result, an interesting blend was formed, which is now known both in the national and foreign scientific space, under the umbrella term 'ecolinguistics'. The importance and relevance of ecolinguistic research is supported by a significant number of articles, dissertations, and research projects currently being developed in Ukraine and beyond. One of such projects is the study of translation ecology which is singled out by some scholars as a new independent branch of modern translation studies. This article is devoted to the issue of translation ecology where the object matter of research is modern English scientific and technical discourse, its subject matter being the peculiarities of the translation of English modal verbs and constructions into Ukrainian.

In the course of the research, we have found that the ecology of translation is, of course, a branch of ecolinguistics – a modern linguistic discipline the development of which is being studied by specialists in Ukraine and abroad, and the main topic of eco-translation studies is the analysis of the correctness and adequacy of the content transfer of the source text into the target language. Based on the analysis of the illustrative material selected from the corpus of English texts on scientific and technical topics, it has been found that when translating English modal constructions it is necessary to take into account the significant differences between the semantic-conotative systems of the English and Ukrainian languages which can be explained by their typology where the former is an example of an analytical language system, and the latter – synthetic.

Key words: adequacy of translation, ecolinguistics, ecology of translation, English, modal verb, modality, translation studies.

Постановка проблеми. Активні трансформації, які наразі відбуваються в модерному суспільстві, посилені процесами глобалізації, диверсифікації економіки та «злиття культур» обумовлюють характер сучасних наукових розвідок, які ведуться вченими у всьому світі. Так, значної активізації отримало розроблення так званої «екологічної тематики», що загалом включає синергетичне та діалектичне поєднання щонайменше двох, частіше за все, повністю різних елементів. Тим не менш, таке поєднання загалом виробляє ефективні результати, що оформлюються навіть у нові наукові напрямки. Одним із таких напрямків є еколінгвістика (екологія мови, лінгвоекологія тощо), що, як можна зрозуміти із первинного семантично-конотативного аналізу коренів цього слова, що воно сформоване шляхом складання двох основ, позначає поєднання двох галузей гуманітарної сфери: екології та лінгвістики. Оскільки сучасна мовознавча галузь включає не тільки суто мовні дослідження, а ще й перекладознавчі, то цілком очевидно, що екологічний підхід можна застосувати і до перекладознавчої сфери. Саме тому ми вирішили дослідити екологію перекладу англійських модальних дієслів українською, що продовжить почату нашими колегами роботу, збагативши її за рахунок аналізу науково-технічного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цього питання [3; 6; 10] дозволяє впевнено сказати, що галузь еколінгвістики набула значного розширення на теренах України. Нами неодноразово також були розглянуті питання поєднання мови та екології [1; 4; 11]. Стосовно екології перекладу [8; 9] варто зауважити, що цей напрям мовно-перекладознавчих студій перебуває на етапі свого формування, що можна пояснити незначним обсягом робіт цієї тематики.

Тим не менш, активно розробленими є теоретичні питання екології перекладу. А ось сфера практичного аналізу дискурсу, зокрема, науково-технічного, залишилася осторонь, що виокремлює її як питання, що не вирішене і до теперішнього часу.

Метою статті є дослідження практичного аспекту екологічного перекладу англійських модальних дієслів у межах науково-практичного дискурсу.

Вклад основного матеріалу. За логікою загальноприйнятої перекладацької норми, переклад має адекватно відтворювати зміст вихідного повідомлення. Українська дослідниця В. Б. Скрябіна зазначає, що саме переклад, який полегшує комунікації, створює умови для ефективного спілкування, можна вважати екологічним [8]. Проте, завжди існують такі моменти, які можуть ускладнювати роботу як усного, так і письмового перекладача. До них відносяться, зокрема, модальні дієслова.

Оскільки модальність як і будь-яка складна категорія, ще не отримала завершеного опису через свою багатоплановість, специфічність мовного вираження і функціональні особливості, то вивчення проблеми модальності вважається актуальним [7].

Вивчення модальності в англійській мові – одне з найскладніших питань у мовознавстві. Модальна

група дієслів – це найбільш проблемна лексико-граматична група щодо перекладу.

Модальність трактується як функціонально-семантична категорія, яка виражає різні види відношень, висловлювань до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації висловлювання [5, с. 63].

Модальність належить до універсальних категорій, що знайшли відтворення в різноманітних сферах науки, і, більш того, лежать в основі цілих наукових підходів. У лінгвістиці модальність – це функціонально-семантична категорія, яка виражає ставлення мовця до промовленої пропозиції та його оцінку ставлення до об'єктивної дійсності.

Модальні побудови вважаються одним із найсуперечливіших лексико-граматичних розрядів слів, які привертають особливу увагу вчених та перекладачів. Але вони й досі не вивчені та не отримали повного розгляду у зв'язку з їх багатоплановістю, специфічністю та функціональними особливостями.

Так, за визначенням В.Н. Ярцевої, «модальність» (від сер.-лат. *modalis* – «модальний»; лат. *modus* – «міра, спосіб») – функціонально-семантична категорія, що виражає різноманітні види відносин ставлення до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації того, що повідомляється».

Існують різноманітні класифікації засобів вираження модальності, які зазвичай залежать від приналежності лінгвіста до тієї чи іншої наукової школи. І. В. Корунець зауважив, що «модальність, будучи екстралінгвістичною категорією, що виражає відношення мовця до реальності, має загальні в англійській та українській мові засоби реалізації, які в себе включають:

- фонетичні засоби (наголос та інтонація);
- лексико-граматичні засоби (модальні дієслова)
- лексичні засоби (модальні слова та модальні вирази), що виражають суб'єктивну модальність;
- граматичні засоби, що виражають граматичну модальність» [3, с. 308].

Щодо перекладу науково-технічної літератури, то В. І. Карабан зазначає, що саме така література перекладається лексико-граматичними засобами вираження модальності за допомогою складних модальних присудків з дієсловами "must, have to, should, may, might, can, could, will, would, need, ought to, to be to" [2, с. 49].

Категорію модальності можна генералізовано поділити на два типи: об'єктивну і суб'єктивну. Об'єктивна модальність є обов'язковою ознакою будь-якого висловлювання, однією з категорій, що формують предикативну одиницю – речення. Цей вид модальності виражає відношення повідомлюваного до дійсності в плані реальності. Об'єктивна модальність органічно пов'язана з категорією часу і диференційована за ознакою тимчасової визначеності-невизначеності. Значення часу і реальності-ірреальності злиті воедино, комплекс цих значень називається об'єктивно-модальними значеннями.

Суб'єктивна модальність – це відношення мовця до повідомлюваного. На відміну від об'єктивної модальності, вона є факультативною ознакою висловлювання. Семантичний обсяг

суб'єктивної модальності значно ширше семантичного обсягу об'єктивної модальності. Сміслову основу суб'єктивної модальності утворює поняття оцінки в широкому сенсі слова, включаючи не тільки логічну (інтелектуальну, раціональну) кваліфікацію повідомлюваного, але й різні види емоційної (іраціональної) реакції. Дослідники відзначають, що об'єктивна модальність є обов'язковою для будь-якого висловлення, суб'єктивна – факультативною. Це цілком справедливе твердження. Більш того, два типи модальності, що описуються, настільки відрізняються, що рекомендовано раціонально диференціювати ці два терміни.

Усі сучасні модальні дієслова англійської мови пішли з давньоанглійської мови. У давньоанглійський період поняття модальних дієслів ще не існувало. За винятком дієслів з чергуванням (сильних) і дієслів з суфіксами (слабких), у всіх старих германських мовах, є особлива група дієслів яка називається претерито-презентні. Усього їх було 12. Серед них такі дієслова, як: *witan* – знати, *agan* – мати, *dagan* – годитися, *cunpan* – знати, вміти, *durfan* – потребувати, *durpan* – сміти, *unpan* – дарувати, *sculan* – повинен, *tunpan* – пам'ятати, *magan* – могли, *geneah* – хапати тощо. Їх особливість полягає в тому, що вони виражають результат попередньої дії, який визнається теперішнім. Семантика цих дієслів була різноманітною, вони означали різні стани та процеси, які мали певною мірою результативний відтінок.

Форми шести претерито-презентних дієслів збереглися в сучасній англійській мові: *cunpan* – *can* – *cue* (*can*); *sculan* – *sceolde* – *sceal* (*shall, should*); *magan* – *meaht, mihte* (*may*); *mot* – *moste* (*must*); *durpan* – *deart* – *dorste* (*dare*); *agan* – *ag* – *ahte* (*ought to*). У сучасній англійській мові претерито-презентні дієслова за значенням відповідають модальним дієсловам, проте в давньоанглійській мові вони передавали й інші немодальні значення, наприклад: *agan* – *ought to, to owe*; *cunpan* – *can, to know*; *mot* – *to be allowed, may, must*.

Модальні дієслова в англійській мові за своєю суттю виражають можливість, неможливість якоїсь дії, ймовірність або неймовірність, необхідність, бажаність, сумнів тощо. Вираження процесів і станів притаманно простим дієсловам. Особливість цієї групи дієслів в тому, що дію вони не виражають, а лише підсилюють або додають якийсь сенс до іншого дієслова. Цим змістом може бути, наприклад, необхідність, порада, обвинувачення та інші.

Цю групу дієслів в англійській мові часто називають недосконалою або аномальною через те, що дієслова в ній не мають ознак звичайних дієслів.

Саме специфіка вживання модального дієслова впливає на його значення. Деякі із значень зустрічаються в усіх видах речень; інші вживаються тільки у розповідних, у запитальних або в заперечних реченнях. Також значення можуть бути пов'язані з різними формами інфінітиву – Simple, Perfect (пасивні чи активні форми), Continuous та Perfect Continuous.

Серед великої кількості модальних дієслів в англійській мові можна виділити такі дієслова, що мають одну характерну рису, що робить їхній клас гомогенним: модальні дієслова повинності: *must, should, ought to, to be (to), shall, to have (to), need*.

Розглянемо приклади актуалізації цих дієслів у науково-технічному дискурсі почергово.

(1) “All levers must be turned slowly in order to prevent strong steam jets which can damage both hose lines and components” [19, n.p.].

У цьому прикладі з науково-технічного дискурсу використане дієслово повинності *must*, яке вживається з інфінітивом без частки *to*. У наведеному прикладі це модальне дієслово виконує роль складного модального присудка та має бути перекладено як «потрібно»: “Усі важелі потрібно повертати повільно <...>” (“All levers must be turned <...>”). Варто відзначити, що це дієслово вводить у пропонуваному фрагменті модальну конструкцію *Bare Infinitive + Past Participle*, яка акцентує увагу, що над “важелем” має бути проведена певна дія. Це може апелювати до неозначено-особового агенса такої дії. Автор зауважує, що реципієнту потрібно повертати правильно важелі, щоб уникнути певних наслідків. Це є як зовнішні, так і внутрішні повинності реципієнта. Таке дієслово, напевно, було зазначене в цьому реченні для того, щоб реципієнт міг уникнути порушення правил техніки безпеки з роботою з сильними потоками пари та не пошкодити певне обладнання.

(2) “You should use the DVI-to-HDMI cable or DVI-HDMI adapter for the connection, and the ‘R-Audio-L’ terminal on for sound output” [16, c. 108].

Із наведеного прикладу науково-технічного стилю випливає, що у цьому реченні було використане модальне дієслово повинності *should*, яке вживається з *Bare Infinitive*, тобто без додавання частки *to*. У цьому випадку дієслово також як і прикладі № 1 виконує роль додатка та перекладається як “потрібно”: «Для з'єднання потрібно використовувати кабель <...>» (“You should use <...>”).

Автор пише, що реципієнту для з'єднання потрібно використовувати кабель *DVI-HDMI* або *DVI-HDMI* подовжувач, а для виходу звуку – контакт “*R-Audio-L*”, щоб правильно підключити пристрій. Це є як зовнішні так і внутрішні повинності реципієнта. Це дієслово, вірогідно, було використане у цьому реченні для того, щоб реципієнт міг правильно використовувати кабелі для підключення певного пристрою. Варто зазначити, що реципієнт повинен виконати ці інструкції, інакше, пристрій не буде працювати належним чином.

(3) “These values are to be obtained with utmost precision” [14, c. 69].

У прикладі, наведеному вище, було використане модальне дієслово повинності *to be (to)*. Варто зазначити, що дієслово було вжито з так званим «голим інфінітивом», тобто без додавання частки *to*. У цьому фрагменті дискурсу модальна конструкція виконує роль присудка та має бути перекладено як «слід»: «Ці величини слід вирахувати <...>» (“These values are to be obtained <...>”).

Автор зауважує, що реципієнт повинен вирахувати певні величини з максимальною швидкістю, щоб отримати точні дані. Це є як зовнішні так і внутрішні повинності реципієнта. Можливо, це дієслово було використане у цьому реченні для того, щоб акцентувати увагу реципієнта на тому, що ці вирахунки потрібно зробити дуже

точно та уважно, щоб в кінці отримати дані, які задовольнять реципієнта. Варто зауважити, що автор не дає реципієнту жодного будь-якого іншого вибору, це безальтернативна повинність.

(4) “A device suitable for this measurement has to have high sensitivity and stability” [11, с. 54].

У зазначеному реченні з науково-технічного дискурсу було використане модальне дієслово повинності to have (to). Як бачимо, якщо вживати модальне дієслово після основного дієслова to have (to), то автор виражає своє ставлення до того, про що говорить. У цьому випадку модальне дієслово служить присудком та перекладається як «мусить»: «Пристрій для таких вимірювань мусить мати <...>» (“A device suitable for this measurement has to have <...>”).

Автор вважає, що реципієнту потрібно використовувати спеціальний пристрій, який мусить мати певні властивості. Стає зрозумілим, що реципієнт не зможе провести вимірювання, використовуючи пристрій, який не володіє певними ознаками: висока чутливість, та стабільність. У цьому прикладі було використана ця модальна конструкція, щоб зауважити, що для певних вимірювань не можна використовувати пристрій, який не відповідає вимогам і не має спеціальних властивостей.

(5) “The Contractor shall maintain at its office for its use a computer with, at a minimum, a 1 GHz processor and an internet connection” [17, n.p.].

Тут актуалізоване дієслово повинності shall, яке вживається з інфінитивом без частки to. Ця модальна конструкція виконує роль присудка та перекладається як «повинен»: «Підрядник повинен мати у своєму офісі <...>» (“The Contractor shall maintain at its office <...>”).

Реципієнт повинен мати у своєму офісі для використання комп'ютер з процесором як мінімум 1 ГГц та підключенням до Інтернету. У цьому реченні, можливо, було використане це дієслово, щоб зауважити те, що реципієнт повинен виконати певні умови та мати комп'ютер з певними характеристиками, щоб мати змогу працювати. Потрібно звернути увагу на те, що автор не залишає іншої можливості для реципієнта. Окремою ознакою є той факт, що взагалі в сучасній англійській мові це дієслово не використовується для вираження майбутнього часу, це є прерогативою емпатичних конструкцій та офіційно-ділового дискурсу, прикладом технічного аспекту якого є представлений фрагмент.

(6) “It ought to be possible for operators to offer larger bundle sat a lower price per minute and still make money” [13, с. 68].

У цьому прикладі було використане модальне дієслово повинності ought to. Варто зазначити, що саме це дієслово вживається з інфінитивом, тобто додається частка to. Така модальна конструкція у цьому реченні перекладається як «повинні»: «Оператори повинні мати можливість <...>» (“It ought to be possible for operators <...>”).

Відповідно до змісту речення, реципієнт повинен мати змогу запропонувати більший пакет за нижчу ціну за хвилину і все одно заробляти гроші. Це дієслово повинності було використано у цьому прикладі, ймовірно, для того, щоб оператори зрозуміли, що це певне завдання, яке вони повинні виконати.

(7) “It was the whole process that needed to be changed to improve efficiency, not the individual steps” [15, n. p.].

У пропонованому фрагменті було вжито модальне дієслово повинності need, яке було використане з Bare Infinitive та не потребує додавання частки to. Need покликаний відображати те, що цю дію можна зробити, але в цьому немає необхідності. Ця модальна конструкція виконує роль складного модального присудка та має перекладатися як «необхідно»: «Для покращення ефективності необхідно було змінити <...>» (“It was the whole process that needed to be changed <...>”).

Автор акцентує увагу на тому, що реципієнт повинен був змінити не окремі етапи роботи, а у весь процес, щоб досягти покращення ефективності. Це є як зовнішні, так і внутрішні повинності реципієнта. Це модальне дієслово повинності, напевно, було використано у цьому реченні для того, щоб наголосити на тому, що, якщо реципієнт хоче покращити ефективність, то йому потрібно змінити не тільки окремі етапи, а і весь процес повністю.

Висновки. У цій роботі нами було розглянуто проблему екологічного перекладу модальних англійських дієслів українською в межах науково-технічного дискурсу. Також було розкрито поняття модальності, проаналізовано засоби їх перекладу в науково-технічному дискурсі українською. Залежно від використаної модальної конструкції, змінюється й екологічний спосіб перекладу українською мовою.

Модальність, будучи екстралінгвістичною категорією, яка виражає відношення мовця до реальності, має загальні в англійській та українській мові засоби реалізації, які в себе включають: фонетичні засоби (наголос та інтонацію); лексико-граматичні засоби (модальні дієслова); лексичні засоби (модальні слова та модальні вирази), що виражають суб'єктивну модальність; граматичні засоби, що виражають граматичну модальність. Під час перекладу тексту, який містить модальні дієслова, дуже важливо передати значення модальності екологічно, себто, адекватно та повною мірою, адже в іншому випадку донесення сенсу буде не деталізованим.

Перспективним вважаємо подальшу розробку порушеної проблематики екології перекладу, зокрема, в інших видах дискурсу, наприклад, діловому чи художньому.

Список літератури

1. Зенякін О.С. (2022). Когнітивно-комунікативна еколінгвістика: нові обрії мовознавства. ‘Ad orbem per linguas. До світу через мови’. *Матеріали Міжнародної науково-практичної відеоконференції ‘Україна у транскультурному й мультимодальному світі’, 25 травня 2022 року.* С. 93–95.
2. Карабан В.І. (1997). *Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову.* Флоренція – Страсбург – Гранада – Київ. 377 с.
3. Корунець І.В. (2017). *Теорія і практика перекладу (аспекти перекладу): підручник.* Вінниця. 448 с.
4. Морозова О.І. (2018). Екологізм як альтернатива антропоцентризму в лінгвістичних дослідженнях. *Doctrina multiplex, veritas una: учень багато, істина одна: зб. праць до ювілею Ізабелли Рафаїліни Бунятової.* Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. С. 219–230.

5. Морозова О.І., Зенякін О.С. (2021). Ступені латентності агенса екологічного дискурсу (на матеріалі онлайн-видань британських газет). *Записки з українського мовознавства*. № 28. С. 291–298. DOI: 10.18524/2414-0627.2021.28.235560
5. Островська О.М., Поплавська Л.Л. (2020). Модальність як засіб реалізації категорії оцінки у художньому дискурсі. *Молодий вчений*. № 2.1 (78.1)
6. Пасинок В.Г. (2015). Еколінгвістичні аспекти у фокусі риторики, стилістики та культури мовлення. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. Вип. 81. С. 6–13.
7. Рудоман О.А. (2017). Епістемічна модальність як мовна категорія дискурсу. *Молодий вчений*. № 10 (50). С. 660–664.
8. Скрябіна В.Б. (2021). Екологія перекладу як новий напрям сучасної лінгвістики. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. № 3 (41). С. 1–5.
9. Lijuan Cao. (2011). Translation ecology. *Perspectives*. № 19 (1), P. 89–92. DOI: 10.1080/09076760903404167
10. Stibbe A. (2015). *Language, Ecology and the Stories We Live by*. London. 210 p.
11. Zeniakin O. (2022). Framing environment under pandemic: the anthropocentric perspective (a case study of British online media). *Language&Ecology*. Retrieved from <http://ecolinguisticsassociation.org/journal>
12. Ільницька Л.В. (2007). Інфінітивні конструкції у автентичних науково-популярних текстах з комп'ютерної техніки та їх опрацювання на практичних заняттях з англійської мови у технічних вищих навчальних закладах. *Видавництво Львівської політехніки*. № 586. С. 67–71.
13. Кондратьєва О.В. (2011). *Козезія та когерентність у перекладі наукової прози (на матеріалі наукових статей та монографій)*: дис... канд. філол. Київ. 238 с.
14. Рейда О.А., Івлєва К.С., Гулієва Д.О. (2019). Труднощі перекладу інструкцій до побутової техніки з англійської мови на українську. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 30 (69) № 4 Ч. 1 С. 107–110.
15. Computer Sample Clauses. Retrieved from <https://www.lawinsider.com/clause/computer>
16. What is technical English. Retrieved from <https://ehlion.com/magazine/technical-english/>
17. What is technical English. Retrieved from <https://ehlion.com/magazine/technical-english/>
3. Korunets I.V. (2017). *Teoriia i praktyka perekladu (aspektyni pereklad): pidruchnyk*. Vynnytsia. 448 s.
3. Morozova E.Y. (2018). *Экологизм как альтернатива антропоцентризму в лингвистическом исследовании*. Doctrina multiplex, veritas una: uchen bahato, istyna odna: zb. prats do yuvileiu Izabelly Rafailivny Buniatovoi. Kyiv: un-t im. B. Hrinchenka. С. 219–230.
4. Morozova O.I., Zeniakin O.S. (2021). Stupeni latentnosti ahensa ekolohichnoho dyskursu (na materialii onlain-vydan brytanskykh hazet). *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. № 28. С. 291–298. DOI: 10.18524/2414-0627.2021.28.235560
5. Ostrovska O.M., Poplavka L.L. (2020). Modalnist yak zasib realizatsii katehorii otsinky u khudozhnomu dyskursi. *Molodyi vchenyi*. № 2.1 (78.1)
6. Pasynok V.H. (2015). Ekolinhvistychni aspekty u fokusi rytoryky, stylystyky ta kultury movlennia. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Ser. Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov*. Vyp. 81. S. 6–13.
7. Rudoman O.A. (2017). Epistemichna modalnist yak movna katehoriia dyskursu. *Molodyi vchenyi*. № 10 (50). S. 660–664.
8. Skriabina V.B. (2021). Ekolohiia perekladu yak novyi napriam suchasnoi lnhvistyky. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. № 3 (41). S. 1–5.
9. Lijuan Cao (2011). Translation ecology. *Perspectives*. № 19 (1), P. 89–92. DOI: 10.1080/09076760903404167
10. Stibbe A. (2015). *Language, Ecology and the Stories We Live by*. London. 210 p.
11. Zeniakin O. (2022). Framing environment under pandemic: the anthropocentric perspective (a case study of British online media). *Language&Ecology*. Retrieved from <http://ecolinguisticsassociation.org/journal>
12. Ільницька Л.В. (2007). Інфінітивні конструкції у автентичних науково-популярних текстах з комп'ютерної техніки та їх опрацювання на практичних заняттях з англійської мови у технічних вищих навчальних закладах. *Видавництво Львівської політехніки*. № 586. С. 67–71.
13. Kondratieva O.V. (2011). *Koheziia ta koherentnist u perekladі naukovoi prozy (na materialі naukovykh statei ta monohrafii)*: dys...kand. filol. Kyiv. 238 s.
14. Reida O.A., Ivlieva K.S., Huliieva D.O. (2019). Trudnoshchi perekladu instruksii do pobutovoi tekhniky z anhliiskoi movy na ukrainsku. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Т. 30 (69) № 4 Ч. 1 С. 107–110.
15. Computer Sample Clauses. Retrieved from <https://www.lawinsider.com/clause/computer>
16. What is technical English. Retrieved from <https://ehlion.com/magazine/technical-english/>
17. What is technical English. Retrieved from <https://ehlion.com/magazine/technical-english/>

References (transliterated)

1. Zeniakin O.S. (2022). Kohnityvno-komunikativna ekolinhvistyka: novi obrii movoznavstva. 'Ad orbem per linguas. Do svitu cherez movy. Materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi videokonferentsii 'Ukraina u transkulturnomu u multymodalnomu sviti, 25 travnia 2022 roku. S. 93–95.
2. Karaban V.I. (1997). *Posibnyk-dovidnyk z perekladu anhliiskoi naukovoi i tekhnichnoi literatury na ukrainsku movu*. Florentsiia – Strasburh – Hranada – Kyiv. 377 s.

Відомості про авторів / About the Authors

Зенякін Олексій Сергійович (Oleksii Zeniakin) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу, голова науково-методичної лабораторії кафедри, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8937-6044> 2;

Козлов Євген Дмитрович (Yevhen Kozlov) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3364-856X>

Надійшла (received) 22.09.2022

УДК 94(477) :930.85 :32

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.15

Я.В. МОТЕНКО, Є.К. ШИШКІНА

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ДОБИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК АСПЕКТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

У статті розкрито особливості використання радянською пропагандою теми масових страт цивільного населення для формування офіційної моделі колективної пам'яті про злочини проти людяності в добу Другої світової війни. В ході дослідження автори приходять до висновку, що офіційна модель колективної історичної пам'яті про Другу світову війну в СРСР не передбачала відповідальності для правлячого режиму за причетність до злочинів проти людяності або військові злочини. Вона також унеможливила критику використання сталінським режимом цивільного населення України як невичерпного мобілізаційного ресурсу, здатного виконувати бойові завдання і приймати на себе вогонь ворога навіть не перебуваючи в лавах збройних сил.

Ключові слова: Друга світова війна, Корюківська трагедія, злочин проти людяності, військовий злочин, радянський партизанський рух, колабораціонізм, тоталітарний політичний режим, колективна історична пам'ять, меморіалізація.

Ya. V. MOTENKO, E. K. SHISHKINA

HISTORICAL MEMORY FORMATION ABOUT CRIMES AGAINST HUMANITY IN WORLD WAR II TIMES AS AN ASPECT OF INFORMATIONAL CONFRONTATION

The article reveals the peculiarities of Soviet propaganda's use of the topic of mass executions of the civilian population to form an official model of collective memory of crimes against humanity during the Second World War. In the course of the study, the authors come to the conclusion that the official model of the collective historical memory of the Second World War in the USSR did not foresee responsibility for the ruling regime for crimes against humanity or war crimes. It also made it impossible to criticize the use of the civilian population of Ukraine by the Stalinist regime as an mobilization resource, capable of carrying out combat tasks and receiving enemy fire even without being in the ranks of the armed forces.

Key words: World War II, Koryukiv tragedy, crime against humanity, war crime, Soviet partisan movement, collaborationism, totalitarian political regime, collective historical memory, memorialization.

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення збройних сил Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 р. вивчення проблеми масового скоєння злочинів проти цивільного населення стало предметом обговорення в українському суспільстві і міжнародній спільноті. 14 квітня 2022 р. Верховна рада України ухвалила постанову № 7276, в якій визнала дії Росії генцидом українського народу та звернулася до Організації Об'єднаних Націй із закликом визнати скоєння Росією військових злочинів на території України [23]. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні у вересні 2022 р. дійшла висновку про факт катувань і вбивств військовослужбовцями Російської Федерації представників українського цивільного населення. Однак, Росія офіційно заперечує причетність своїх військовослужбовців до скоєння

злочинів проти цивільного населення на території України. Намагаючись виправдати збройні акції проти мирного населення, Російська Федерація здійснює потужну антиукраїнську пропагандистську кампанію в інформаційному просторі, використовуючи, в тому числі, агітаційний наратив СРСР часів Другої світової війни 1939–1945 рр., адаптований до геополітичних реалій початку ХХІ ст. Важливою складовою російсько-української інформаційної війни є актуалізація істеблшментом країни-агресора міфологем радянської моделі колективної історичної пам'яті про події Другої світової війни, покликаних приховати злочини сталінізму проти людяності, ідейним спадкоємцем якого де-факто позиціонує себе сучасний політичний режим в Росії.

Таким чином, перед українським суспільством постало завдання захистити власний інформаційний

простір від інвазійного впливу медіа-ресурсів Російської Федерації і викрити політичну заангажованість російсько-радянської концепції історії Другої світової війни на території України. Зокрема, потребує об'єктивного переосмислення досвід співіснування українського цивільного населення з радянським рухом Опору на територіях окупованих Німеччиною та її союзниками у 1941–1944 рр. На особливу увагу заслуговує проблема причетності радянського партизанського руху до випадків масової загибелі цивільного населення. Так, наприклад, тривалий час у вітчизняній історіографії замовчувався зв'язок розвідувально-диверсійної діяльності партизанського загону під командуванням першого секретаря Чернігівського обласного комітету КП(б)У О. Федорова з трагедією у селі Корюківка, що відбулася 1–9 березня 1943 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз історіографії проблеми дозволяє виділити кілька етапів. Перший етап – друга половина 1940-х рр. Відбувся в умовах Нюрнберзького процесу (20 листопада 1945 р. – 1 листопада 1946 р.). У цей час було здійснено збір матеріалів для слідчих дій. Опубліковано перші документи, публіцистичні огляди і довідкові видання про спалені нацистами села [18, 28]. Другий етап – 1950-ті – перша половина 1980-х рр. Історична політика СРСР канонізувала постать радянського партизана – «народного месника», що бореться з окупантами, захищаючи мирне населення. Однак факти, виявлені під час розслідування подій 1–9 березня 1943 р. у Корюківці, не дозволяли дати однозначну оцінку дій бійцям О. Федорова. Як наслідок, Корюківська трагедія не знайшла відображення у вагомих історичних публікаціях того часу [6, 8, 27]. Третій етап – друга половина 1980-х – початок 1990-х рр. Політика перебудови, що супроводжувалася в СРСР послабленням цензури наукових історичних досліджень, дозволила повернути увагу громадськості до маловідомих фактів масового знищення окупантами цивільного населення разом із населеними пунктами. В цей період активізувалась публікація документальних джерел і наукових розвідок, присвячених спаленим селам [26]. Четвертий етап триває з 1991 р. Із проголошенням незалежності в Україні вивчення подій Другої світової війни почало відбуватися на новому якісному рівні. Отримавши доступ до раніше засекречених архівів радянських спецслужб, дослідники піддали сумніву об'єктивність деяких висновків радянської історіографії щодо комуністичного руху Опору в Україні. Окремі автори стали визнавати радянських партизан частково відповідальними за смерть мирного населення, оскільки їхня диверсійна діяльність провокувала каральні акції окупантів [7; 13].

Метою статті є розкрити особливості використання радянською пропагандою теми масових страт цивільного населення для формування офіційної моделі колективної пам'яті про злочини проти людяності доби Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Радянська модель колективної пам'яті про війну почала формуватись одразу після її завершення. У післявоєнний час у СРСР феномен масових страт цивільного населення в роки Другої світової війни став об'єктом постійного інтересу науковців та широкого загалу. Проте відповідні історичні дослідження відбувались під контролем радянських партійних органів, що істотно обмежувало можливість неупередженого трактування дослідниками подій того періоду. Процес меморіалізації відбувався, але акценти робились на «героїчній боротьбі», а не трагічності подій. Так, у 70-х рр. XX ст. у центрі міста Корюківка на місці ресторану, у приміщенні якого було знищено сотні жителів, було створено меморіал. На гранітній плиті було викарбовано напис: «Пам'ятник споруджений на честь героїчного опору корюківчан німецько-фашистським загарбникам 1943 року» [5]. У такий спосіб, СРСР поступово інстальовало в колективну пам'ять радянського суспільства ідеалізований образ бійців радянського партизанського руху, акцентуючи увагу на готовності цивільного населення СРСР до самопожертви як доконаного факту. Відповідно, поняття «військовий злочин», «злочин проти людяності» асоціювалися виключно з дегуманізованим образом ворога – носія ідеології нацизму (фашизму).

В незалежній Україні, на початку XXI ст. Корюківська трагедія як найбільша в Європі подія, пов'язана зі знищенням цивільного населення разом з населеним пунктом, стає об'єктом посиленого інтересу громадськості і науковців. Важливим каталізатором наукових досліджень стало ухвалення низки державних рішень: Указу Президента України «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Корюківської трагедії», постанови Верховної Ради України «Про вшанування пам'яті жертв Корюківської трагедії під час Другої світової війни», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Корюківської трагедії» [20–22]. В результаті, було активізовано роботу спрямовану на дослідження трагедії та увічнення її пам'яті. Вийшли друком: «Мартиролог встановлених прізвищ жертв Корюківської трагедії 1943 року», довідник-збірник «Спалені села України (1941–1944). Анотований покажчик», «Спалені села Чернігівщини. Збірник документів та матеріалів», тощо [3]. З'явилася низка документальних фільмів і телесюжетів про трагедію [1, 9–12]. Розпочалося будівництво Музейно-меморіального комплексу всеукраїнського значення у Корюківці [17].

Спроби науково-дослідницької співпраці з даної тематики з Російською Федерацією не принесли вагомих результатів. Тимчасова лібералізація російської офіційної політики історичної пам'яті у 2010–2012 роках була зумовлена спробою знайти шляхи взаємопорозуміння з країнами західноєвропейського світу. Як наслідок, Російська Федерація у 2010 році визнала відповідальність Й. Сталіна за Катинський розстріл, але відмовилася від

історичного ревізійонізму стосовно теми виживання цивільного населення СРСР в умовах збройного протистояння тоталітарних політичних режимів [14; 15; 24]. У 2012 році керівництво Українського інституту національної пам'яті офіційно звернулося до Федеральної служби безпеки Російської Федерації щодо питання встановлення винних у Корюківській трагедії. Було також зроблено запит до архівів Федеративної республіки Німеччина [3]. Однак, подальша робота з вивчення проблеми сповільнилась. Події Революції Гідності та початок Росією «гібридної», а згодом і повномасштабної війни проти України унеможливили доступ вітчизняних дослідників до російських архівів. Політична еліта РФ офіційно задекларувала курс на глорифікацію сталінізму [19].

На сучасному етапі вивчення проблеми українська історико-наукова спільнота має досить точну інформацію стосовно хронології основних подій в Корюківці, статистичних даних щодо кількості жертв, керівництва та виконавців каральної акції, тощо [16]. Оприлюднення цієї інформації спровокувало в Україні публічну дискусію, під час якої науковцями було продемонстровано низку унікальних історичних джерел, пролунали заяви про фальсифікацію документів лідерами радянського партизанського руху [25]. Спираючись на нові дані, частина українських істориків піддала сумніву усталену радянську версію Корюківської трагедії. Вони відзначили, що: 1) партизани достеменно знали, що після здійсненої ними операції буде розправа над корюківчанами; 2) на момент каральної акції у лісах біля Корюківки перебували значні сили партизанів, які могли б упоратися з загоном карателів; 3) було документально підтверджено, що керівництво партизан не планувало надавати допомогу цивільному населенню [2].

Таким чином, у сучасній українській історіографії з'явилася версія про умисне ненадання допомоги цивільному населенню радянськими партизанами. У такий спосіб, вважає частина дослідників, вони дозволяли нацистському режиму виявляти більшу жорстокість, ніж радянська влада, і сприяти посиленню руху Опору. Варто також зазначити, що і в Росії зрідка видавалися роботи, в яких досить стримано погоджувалися з таким трактуванням [4]. Втім, російська громадськість переважно негативно сприйняла критику радянського партизанського руху, акцентуючи увагу на участі в каральній акції української допоміжної поліції. У відповідь, українські дослідники зазначали, що некоректно акцентувати увагу на етнічній складовій загонів колабораціоністів, оскільки допоміжна поліція формувалася з військовополонених, які могли бути представниками різних національностей.

Висновки. Підбиваючи підсумки наукової розвідки, варто зазначити, що тема масових страт цивільного населення в роки Другої світової війни, зокрема на території України, потребує подальшого наукового дослідження. На жаль, висвітлення

окремих аспектів даної проблеми (участь спеціальних служб воюючих держав, діяльність колабораціоністів і т.п.) сьогодні є великою проблемою через необхідність залученням архівних матеріалів, що знаходяться, переважно, у РФ та мають режим секретності.

На сучасному етапі вивчення проблеми можна стверджувати, що Корюківська трагедія була подією світового масштабу, однак вплив радянської ідеології негативно позначився на об'єктивності присвячених їй історичних досліджень.

Офіційна модель колективної історичної пам'яті про Другу світову війну, яка панувала в колишньому СРСР, не передбачала відповідальності для правлячого режиму за причетність до злочинів проти людяності або військових злочинів. Вона також унеможливлювала критику використання сталінським режимом цивільного населення України як «витратного матеріалу» в ході воєнного протистояння. Силами радянської пропаганди цивільні жителі знищених населених пунктів з жертв масових страт, пам'ять про яких мала б викликати скорботу, перетворювалися на «борців» з ворогом, ставали частиною «героїчного» минулого. В такий спосіб тоталітарний режим, користуючись психологічною потребою населення якимось виправдати смерть рідних і близьких, намагався відволікти увагу співвітчизників від невинуватих людських втрат, приховуючи їх за почуттям гордості і роблячи неможливою будь-яку критику дій радянського керівництва.

Слід підкреслити, що з розпадом СРСР в Україні відбувся процес відмови від сприйняття подій Другої світової війни виключно на основі героїзації минулого.

Список літератури

- 1377 заживо спалених. *Документальний фільм*. (2009). Офіційний сайт телеканалу "Інтер". Retrieved from <http://podrobnosti.ua/631433-1377-spaleni-h-zazhivo.html>
- Бутко С. (2021). *Корюківська трагедія 1943 року: анатомія злочину*. Офіційний сайт Інституту національної пам'яті. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/koryukivska-tragediya-1943-roku-anatomiya-zlochynu>
- Веденєв Дм. (2013, 1 березня). Корюківка. Імена нацистських катів стають відомі. *Історична правда*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/1/115268/>
- Гогун А. (2012). *Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944*. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). 527 с.
- И помнит мир спасенный...* (2013, 4 марта). Официальный портал Чернигова. Retrieved from https://www.gorod.cn.ua/blogs/Vatt_18767.html
- История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг.* : В 6-ти томах. (1960–1965) Москва : Воениздат, 1960–1965.
- Каганова І.Я., ред. (2013). *Корюківська трагедія: наймасовіший злочин гітлерівців*. Березень 1943 р. : бібліограф. покажчик. Чернівці. 27 с.
- Клюков В.І., гол. редкол. (1977). *Історія Української РСР* : У 8 т., 10 кн. К. : Наукова думка, 1977. Т. 7: Українська

РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945). 146 с.

9. Корюківка: відроджені з попелу. *Документальний фільм*. (2012). Офіційний сайт Всеукраїнської громадської організації «Союз «Народна пам'ять». Retrieved from <https://unm.org.ua/uk/koryukivka-vidrodzheni-z-popelu>

10. Корюківська трагедія. (2011). *Документальна телепередача Чернігівської обласної державної телерадіокомпанії «Сівер-Центр»*. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=N_jcZ3tDsXw\

11. Корюківська трагедія. Злочин проти людяності. *Документальний фільм*. (2013). Офіційний сайт Національної телекомпанії України. Retrieved from <https://tv.suspilne.media/video/6001>

12. Корюковская трагедия: преступление нацистов при молчаливом согласии советских партизан. *Документальный фильм*. (2021). Официальный сайт 24 канала. Retrieved from https://24tv.ua/ru/korjukovskaja-tragedija-istorija-fakty-cto-srochnye-novosti_n1554028

13. Легасова Л. (2010). Спалені села (1941–1943 рр.): український вимір трагедії. In: *Сторінки воєнної історії України : зб. статей*. К. : Інститут історії України НАН України, Вип. 13. С. 154–170.

14. *Медведев: вина Сталина в Катынском расстреле неоспорима* (2010, 6 декабря). Официальный сайт медиагруппы РБК. Retrieved from <https://www.rbc.ru/society/06/12/2010/5703e1199a79473c0df17bfa>

15. О заявлении Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации “О Катынской трагедии и ее жертвах” (2010, 26 ноября). *Постановление Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации*. № 4504-5 ГД. Москва. Официальный интернет-портал правовой информации. Retrieved from http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=0&nd=102143155&intelsearch=&firstDoc=1&lastDoc=1

16. *Пам'яті Корюківської трагедії – найбільшої каральної операції нацистів у Європі* (березень 1943 року) (2015, 24 лютого). Офіційний сайт Інституту національної пам'яті. Retrieved from <https://uin.gov.ua/informaciyi-materialy/zhurnalistam/pamyati-koryukivskoyi-tragediyi-naybilshoyi-karalnoyi-operaciyi-nacystiv-u-yevropi-berezen-1943-roku>

17. *Пам'ять жертв Корюківської трагедії вианували на Чернігівщині* (2017, 2 березня). Ukrinform. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-regions/2185553-pamat-zertv-korukivskoi-tragedii-vsanuvali-na-cernigivsinii.html>

18. Попудренко М.М. (1949). *Щоденник*. К. : Державне видавництво політичної літератури. 154 с.

19. *Признали бульдозеры: в РФ угрожают снести мемориал расстрелянным польским офицерам в Катыни*. (2022, 15 апреля). Новое время. Retrieved from <https://bit.ly/37nokZs>

20. *Про вианування пам'яті жертв Корюківської трагедії під час Другої світової війни* (2011, 21 жовтня). Постанова Верховної Ради України. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3965-17#Text>

21. *Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Корюківської трагедії* (2011, 22 вересня). Указ Президента України № 925/2011. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/925/2011#Text>

22. *Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Корюківської трагедії*. (2012, 25 квітня). Розпорядження Кабінет Міністрів України № 235-р. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-2012-%D1%80#Text>

23. *Про Заяву Верховної Ради України "Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні"* (2022, 14 квітня). Постанова Верховної Ради України № 2188-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>

24. Резниченко Г.И., отв. ред. (1999). *Пленники необъявленной войны*. Документы и материалы / Лебедева Н., Петросова Н., Вошинский Б., Матерский В. М. : Международный фонд «Демократия», 1999. 608 с.

25. Салтан О. (2015). Аналіз факту партизанської фальсифікації причин Корюківської трагедії 1943 року. *Сіверянський літопис*. № 5. С. 39, 45, 46.

26. Федоров О., гол. редкол. (1987). *Вінок безсмертя: Книга-меморіал*. К. : Видавництво політичної літератури України. 578 с.

27. Федоров О.Ф. (1981). *Підпільний обком діє*. Літ. запис Є. Босняцького; пер. з рос. А. Шияна. К. : Політвидав України. 831 с.

28. *Хронологический справочник о временной оккупации немецко-фашистскими захватчиками населенных пунктов Черниговской области и освобождение их Красной Армией (1941–1943 гг.)*. (1947). Чернигов : Деснянская правда. 330 с.

References (transliterated)

1. 1377 zazyvo spalenykh. Dokumentalniy film. (2009). Ofytsiyniy sait telekanalu “Inter”. Retrieved from <http://podrobnosti.ua/631433-1377-spalenih-zazhivo.html>

2. Butko S. (2021). Koriukivska trahediia 1943 roku: anatomiiia zlochynu. Ofytsiyniy sait Instytutu natsionalnoi pamiatii. Retrieved from <https://uin.gov.ua/informaciyi-materialy/statti/koryukivska-tragediya-1943-roku-anatomyia-zlochynu>

3. Viedienieiev Dm. (2013, 1 bereznia). Koriukivka. Imena natsystskykh kativ staiut vidomi. Istorychna pravda. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/1/115268/>

4. Hohun A. (2012). Stalynskye kommandos. Ukraynskye partyzanskye formirovaniya, 1941–1944. 2-e yzd., yspr. y dop. Moskva : Rossyiskaia polytycheskaia entsyklopedyia (ROSSPЭN). 527 s.

5. Y pomnyt myr spasenniy... (2013, 4 marta). Ofytsyalnyi portal Chernyhova. Retrieved from https://www.gorod.cn.ua/blogs/Vatt_18767.html

6. Ystoryia Velykoi Otechestvennoi voyny Sovetskoho Soiuza 1941–1945 hh. : V 6-ty tomakh. (1960–1965) Moskva : Voenyzdat, 1960–1965.

7. Kahanova I.Ya., red. (2013). Koriukivska trahediia: naimasovishyi zlochin hitlerivtsiv. Berezen 1943 r. : bibliohraf. pokazhchik. Chernihiv. 27 s.

8. Klokov V.I., hol. redkol. (1977). Istoriiia Ukrainskoi RSR : U 8 t., 10 kn. K. : Naukova dumka, 1977. T. 7: Ukrainka RSR u Velykii Vitchyznianiі viini Radianskoho Soiuza (1941–1945). 146 s.

9. Koriukivka: vidrodzheni z popelu. Dokumentalniy film. (2012). Ofytsiyniy sait Vseukrainskoi hromadskoi orhanizatsii «Soiuz «Narodna pamiat». Retrieved from <https://unm.org.ua/uk/koryukivka-vidrodzheni-z-popelu>

10. Koriukivska trahediia. (2011). Dokumentalna teleperedacha Chernihivskoi oblasnoi derzhavnoi teleradiokompanii «Siver-Tsentr». Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=N_jcZ3tDsXw\

11. Koriukivska trahediia. Zlochin proty liudianosti. Dokumentalniy film. (2013). Ofytsiyniy sait Natsionalnoi telekompanii Ukrainy. Retrieved from <https://tv.suspilne.media/video/6001>

12. Koriukovskaia trahediia: prestuplenye natsystov pry molchalivom sohlasyi sovetskykh partyzan. Dokumentalniy film. (2021). Ofytsyalnyi sait 24 kanala. Retrieved from https://24tv.ua/ru/korjukovskaja-tragedija-istorija-fakty-cto-srochnye-novosti_n1554028

13. Lehasova L. (2010). Spaleni sela (1941–1943 rr.): ukrainskyi vymir trahedii. In: *Storinky voiennoi istorii*

України : зб. statei. К. : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Vyp. 13. S. 154–170.

14. Medvedev: vyna Stalyna v Katynskom rasstrele neosporyma (2010, 6 dekabria). Ofytsyalnyi sait medyahruppy RBK. Retrieved from <https://www.rbc.ru/society/06/12/2010/5703e1199a79473e0df17bfa>

15. O zaiavleny Hosudarstvennoi Dumy Federalnogo Sobranya Rossyiskoi Federatsyy "O Katynskoi trahedy u ee zhertvakh" (2010, 26 noiabria). Postanovlenye Hosudarstvennoi Dumy Federalnogo Sobranya Rossyiskoi Federatsyy. # 4504-5 HD. Moskva. Ofytsyalnyi ynternet-portal pravovoi ynformatsy. Retrieved from http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=0&nd=102143155&intelsearch=&firstDoc=1&lastDoc=1

16. Pamiati Koriukivskoi trahedii – naibilshoi karalnoi operatsii natsystiv u Yevropi (berezen 1943 roku) (2015, 24 liutoho). Ofitsiyni sait Instytutu natsionalnoi pamiati. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/pamyati-koryukivskoyi-tragediyi-naybilshoyi-karalnoyi-operatsiyi-nacystiv-u-yevropi-berezen-1943-roku>

17. Pamiat zhertv Koriukivskoi trahedii vshanuvaly na Chernihivshchyni (2017, 2 bereznia). Ukrinform. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-regions/2185553-pamat-zertv-korukivskoi-tragedii-vsanuvani-na-cernigivsini.html>

18. Popudrenko M.M. (1949). Shchodennyk. K. : Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury. 154 s.

19. Pryhnaly buldozery: v RF uhrozhaiut snesty memoryal rasstreliaannym polskym ofytseram v Katyni. (2022, 15 aprelia). Novoe vremia. Retrieved from <https://bit.ly/37nokZs>

20. Pro vshanuvannia pamiati zhertv Koriukivskoi trahedii pid chas Druhoi svitovoi viiny (2011, 21 zhovtnia). Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3965-17#Text>

21. Pro zakhody u zviazku z 70-my rokovynamy Koriukivskoi trahedii (2011, 22 veresnia). Ukaz Prezidenta Ukrainy # 925/2011. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/925/2011#Text>

22. Pro zakhody u zviazku z 70-my rokovynamy Koriukivskoi trahedii. (2012, 25 kvitnia). Rozporiadzhennia Kabinet Ministriv Ukrainy # 235-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-2012-%D1%80#Text>

23. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vchynennia Rosiiskoiu Federatsiieiu henotsydu v Ukraini" (2022, 14 kvitnia). Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy # 2188-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>

24. Reznuchenko H.Y., otv. red. (1999). Plennyky neob'yalennoi voiny. Dokumenty u materyaly / Lebedeva N., Petrosova N., Voshchynskyi B., Materskyi V. M. : Mezhdunarodnyi fond «Demokratyia», 1999. 608 s.

25. Saltan O. (2015). Analiz faktu partyzanskoj falsyfikatsii prychny Koriukivskoi trahedii 1943 roku. Siverianskyi litopys. # 5. S. 39, 45, 46.

26. Fedorov O., hol. redkol. (1987). Vinok bezsmertia: Knyha-memorial. K. : Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy. 578 s.

27. Fedorov O.F. (1981). Pidpilnyi obkom diie. Lit. zapys Ye. Bosniatskoho; per. z ros. A. Shyiana. K. : Politydav Ukrainy. 831 s.

28. Khronolohycheskyi spravochnyk o vremennoi okkupatsyy nemetsko-fashystskymy zakhvatchykamy naseleennykh punktov Chernyhovskoi oblasti u osvobozhdenye ykh Krasnoi Armeyi (1941–1943 hh.). (1947). Chernyshov : Desnianskaia pravda. 330 s.

Надійшла (received) 01.09.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Мотенко Ярослав Володимирович (Yaroslav Motenko) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5983-2432>;

Шишкіна Євгенія Костянтинівна (Evgenia Shishkina) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8599-5518>

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

УДК 378.147:796-057.876

doi: 10.20998/2227-6890.2022.2.16

І.І. ЄВТИФІЄВА, С.О. ГЛЯДЯ, А.С. ЄВТИФІЄВ, Ю.Г. ДОНЕЦЬ

ВПЛИВ САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ НА ФІЗИЧНУ ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ СТУДЕНТІВ НТУ «ХПІ» В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто впровадження в спосіб життя студентів самостійних фізичних вправ та доцільність їх виконання в умовах дистанційного навчання. Розкрито значення різноманітних форм самостійних занять в період навчання у навчальному закладі та їх позитивний вплив на фізичну підготовленість студентів. Набуті висновки можуть бути успішно використані для удосконалення навчально-виховного процесу. Фізичне виховання в НТУ «ХПІ» розглядається як засіб соціального становлення майбутнього фахівця, як процес активного вдосконалення індивідуальних, особистих та професійних якостей студентів, їх фізичного самовдосконалення.

Ключові слова: студенти, фізичне виховання, самостійність, підготовленість, вправи.

І.І. YEVTYFIEVA, S.O. HLYADYA, A.S. YEVTYFIEV, Yu.G. DONETS

THE EFFECT OF INDEPENDENT ACTIVITIES WITH PHYSICAL EXERCISES ON THE PHYSICAL FITNESS OF STUDENTS OF NTU "KhPI" IN THE CONDITIONS OF DISTANCE EDUCATION

The article examines the introduction of independent physical exercises into the lifestyle of students and the expediency of their implementation in the conditions of distance learning. The importance of various forms of independent classes during the period of study at the educational institution and their positive impact on the physical fitness of students is revealed. The obtained conclusions can be successfully used to improve the educational process. Physical education at NTU "KhPI" is considered as a means of social formation of a future specialist, as a process of active improvement of individual, personal and professional qualities of students, their physical self-improvement.

Key words: students, physical education, independent trainings, physical grounding, exercises.

Постановка проблеми. Фізичне виховання відіграє важливу роль не тільки у гармонійному розвитку особистості, але й у вирішенні виробничих, оздоровчих і загальнокультурних завдань, які стоять перед українською державою на шляху її подальшого розвитку. Сучасна вища школа повинна не тільки закласти міцний фундамент знань, але й надати можливість самостійно їх поповнювати в міру необхідності. Проте повноцінне використання професійних знань і вмінь молодими фахівцями можливе тільки за наявності високого рівня психофізіологічної, психофізичної підготовки та продуктивності праці. Тому необхідною потребою завдань навчально-виховного процесу у сучасному ЗВО є забезпечення фізичного розвитку молоді, охорона та поліпшення її здоров'я [1].

Однією з основних ознак здорового способу життя є висока фізична активність. Фізичний розвиток організму кожної молодої людини може стати запорукою здоров'я й активного довголіття. Але, на жаль, за останній час рухова активність

студентів помітно зменшилася (її дефіцит складає приблизно 50-70 % необхідного для повноцінного фізичного розвитку), а це негативно впливає на їх стан здоров'я та рівень розумової працездатності. Це пов'язано, у першу чергу, з великим навантаженням теоретичних предметів і зменшенням занять з фізичного виховання у сітці навчальних годин.

Дані багатьох сучасних наукових досліджень доводять, що короточасні фізичні навантаження не забезпечують повноцінного відновлення працездатності. У наслідку цього зростає роль самостійних занять студентів фізичними вправами.

У зв'язку з наявністю кризи здоров'я студентської молоді, яка зменшує життєвий та професійний потенціал випускників вищих навчальних закладів, Цільовою комплексною програмою «Фізичне виховання – здоров'я нації», наказом Міністерства освіти і науки України №757 від 14.11.2003 року визначено введення 4-х годин з фізичного виховання на тиждень протягом усього періоду навчання. Але в більшості ЗВО цього не

зроблено. Зараз на базі вищих закладів освіти працює багато спортивних секцій, але не кожен студент має час і бажання відвідувати їх через будь-які причини. Через це значно підвищується цінність самостійних занять фізичними вправами, головним завданням яких є:

- поліпшення здоров'я;
- збереження оптимального рівня життєдіяльності і працездатності організму;
- профілактика захворювань.

Відмінність цих занять полягає у суворій системі, у постановці завдань і добірці вправ, у необхідності дотримуватися режиму дня, що потребує певних знань з теорії і методики фізичного виховання [2; 3].

Ці знання студентам необхідно, насамперед, надати на заняттях з фізичного виховання, вони також можуть набути їх самостійно за рахунок вивчення спеціальної літератури, прослуховування і перегляду телевізійних спортивних передач, Інтернету тощо, а також отримання необхідних консультацій і методичної допомоги кваліфікованих спеціалістів на кафедрах фізичного виховання [4; 5].

Самостійні заняття фізичними вправами, якщо виконувати їх регулярно, відіграють велику роль в оптимізації функціонального стану студентів, збереженні їх здоров'я, забезпеченні високої працездатності фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку провідних науковців Н. Амосова, А. Куца, М. Линця, Г. Андрієнко, А. Shereve, P. Lone та ін. фізичними вправами людина повинна займатися упродовж всього свого життя. Тільки різними повинні бути види, обсяг та інтенсивність вправ. Важливим фактором щодо реалізації цієї проблеми для кожної особи є фактор зацікавленості до регулярних занять фізичними вправами у різні періоди життя.

Дослідники вказують на важливість мотиваційної сфери студентів до активних занять фізичними вправами як в урочних заняттях, так і на дозвіллі. Вони наголошують на необхідності пошуку нових засобів рухової активності, так як застосування традиційних засобів сьогодні не сприяє формуванню рухової культури.

Цікавою є думка Л. Лубишевої, яка зазначає, що ставлення студентів до рухової діяльності залежить від духовних якостей людини. Дослідник вважає, що студентський шлях до різної культури в наслідку її духовної діяльності починається з розширення уяви про фізичну культуру як частину загально людського досвіду.

Мета статті – виявити вплив самостійних занять фізичними вправами на стан фізичної підготовленості студентів НТУ «ХП».

Виклад основного матеріалу. Було сформовано контрольну групу студентів, які займалися за робочою навчальною програмою на заняттях з фізичного виховання, та експериментальну, члени якої додатково займалися самостійними фізичними вправами за запропонованою методикою.

У ході педагогічного експерименту студентам експериментальної групи було запропоновано тричі на тиждень протягом навчального року самостійно займатися спортивно-оздоровчою діяльністю. Види спорту визначалися з урахуванням уподобань студентів, висловлених в ході анкетування. Хлопці виявили бажання займатися футболом та силовою підготовкою, дівчата – оздоровчою гімнастикою, шейпінгом та загальною фізичною підготовкою. Кількість студентів у контрольній та експериментальній групах була однаковою, по 40 осіб (20 хлопців та 20 дівчат), незалежно від курсів і факультетів НТУ «ХП».

Для визначення фізичного стану здоров'я студентів використовувалися результати державного тестування: порівнювальний аналіз вхідного контролю (початок навчального року) та прийому державних тестів і нормативів оцінки фізичної підготовленості (кінець навчального року). На консультаційних заняттях студенти обох груп (за бажанням) мали можливість здобути теоретичні знання щодо методики та принципів організації занять фізичною культурою.

Методика організації самостійних занять експериментальної групи базувалася на оцінці початкового рівня фізичної підготовки, фізичному навантаженні (спочатку малої, потім середньої, потім великої інтенсивності) та на веденні щоденнику самоконтролю, в якому обов'язково відображалися дані про самопочуття, активність та настрої студентів. Усі заняття мали оздоровчо-тренувальний характер. Фізичне навантаження зростало постійно і поступово, що дозволило забезпечити високий тренувальний ефект занять будь-якими фізичними вправами і позитивно вплинуло на укріплення здоров'я тих, хто займався.

Поряд із фізичними вправами для зміцнення здоров'я використовувалися різноманітні оздоровчі засоби: сауна, масаж, дієта, аутотренінг, процедури загартовування та активний відпочинок.

Головним критерієм оцінювання правильності занять були хороше самопочуття та бажання займатися при постійному збільшенні фізичного навантаження на кожному черговому занятті.

Ефективність та безпека програм оздоровчого тренування залежить від правильності вибору вправ, ступеня індивідуалізації навантаження за їх інтенсивністю, тривалості занять та їх кількості на тиждень.

Залучення студентської молоді до фізичної культури – важливий доданок у формуванні здорового способу життя. Поряд із досконалістю організованих форм занять фізичною культурою, самостійні заняття фізичними вправами відіграють значну роль. Вони дозволяють збільшити загальний об'єм рухової діяльності, сприяють кращому виконанню програми, прискорюють процес фізичного вдосконалення та упроваджують фізичну культуру у побут студентів. У зміст самостійних занять входить вивчення окремих питань за

допомогою літературних джерел; виконання спеціальних вправ, спрямованих на усунення недоліків у фізичному розвитку; виховання певних фізичних якостей; розучування комплексів гігієнічної гімнастики і т. ін. Самостійні заняття можуть мати і тренувальний характер. У період екзаменаційних сесій і канікул за їх допомогою забезпечується неперервність занять фізичними вправами.

Існують об'єктивні та суб'єктивні фактори, які визначають потреби, інтереси і мотиви включення студентів до активної рухової діяльності. До них належать: стан здоров'я, технічний стан спортивної бази, особистість викладача, частота, тривалість та емоційність занять.

Методика побудови самостійних форм занять не може не залежати від рівня фізичної підготовки студентів, їх статевих, вікових, індивідуальних та інших особливостей, а також від зовнішніх факторів. Більше того, її специфіка зумовлена конкретною спрямованістю заняття і його місцем у загальному режимі дня студента [2].

До початку педагогічного експерименту переважна більшість студентів контрольної та експериментальної груп мала низький, нижчий за середній та середній рівні підготовки. Найменший відсоток склали студенти, які мали рівень підготовки вищий за середній. Із високим рівнем фізичної підготовки (за шкалою оцінки результатів випробувань фізичної підготовки) студентів до початку та після закінчення педагогічного експерименту виявлено не було.

Після педагогічного експерименту з'ясувались позитивні зміни у показниках розподілу студентів за рівнем фізичної підготовки (РФП). Кількість студентів із вищим за середній РФП в експериментальній групі зросла на 33%, а у контрольній групі – зменшилась на 12%. Це свідчить про те, що студенти експериментальної групи покращили свій рівень здоров'я, чого не спостерігається у студентів контрольної групи. Студенти експериментальної групи, які мали нижчий за середній РФП, також його покращили свій рівень здоров'я. Їх кількість зменшилась на 47%. У контрольній групі аналогічні результати не спостерігались.

Певна кількість студентів обох груп із низьким РФП за час педагогічного експерименту значно його підвищила (в експериментальній групі на 40%, у контрольній на 13%). Це свідчить про покращення стану фізичного здоров'я студентів обох груп, але кращий вплив виявлено в експериментальній групі, студенти якої займалися самостійними вправами тричі на тиждень.

За анкетними даними, студенти експериментальної групи більш успішно склали екзаменаційну сесію та витрачали значно менше часу на підготовку до заліків та екзаменів, ніж студенти контрольної групи.

Висновки. Отримані результати експерименту свідчать про те, що самостійні заняття фізичними вправами суттєво покращують показники фізичної підготовки студентів, і при регулярних заняттях ліквідується розумове стомлення або перенапруження. Самостійні заняття повинні відрізнятися за структурою, обсягом та інтенсивністю фізичних навантажень, але мати єдину мету – досягнення оздоровчого ефекту, тобто збереження високого тону м'язів, опорно-рухливого апарату та серцево-судинної системи. При самостійних тренуваннях слід суворо дотримуватися принципів: свідомості та активності; доступності, поступовості та послідовності; систематичності. Самостійні заняття студентів фізичними вправами складають основу формування фізичної культури особистості студентів (фізичне самовиховання, саморозвиток, самореалізацію і т.ін.). Передбачається, що впровадження самостійних форм занять у спосіб життя студентів НТУ «ХПІ» в умовах дистанційного навчання покращить рівень фізичного стану студентів. Існує необхідність роботи викладачів фізичного виховання у напрямку формування мотивації і позитивного ставлення студентів НТУ «ХПІ» до самостійних занять фізичними вправами та усунення причин, які їм перешкоджають.

Список літератури

1. Субота Ю.В. (2007). *Оздоровчі рухові програми самостійних занять фізичною культурою і спортом* : практичний посібник. Випуск 1. К. : КНЕУ. 164 с.
2. Гринь О. (2004). Уявлення про здоров'я в структурі життєвих орієнтацій студентської молоді. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр.* Випуск 5. Редкол. : К.П. Козлова (голова) та ін. Вінниця : ДОВ «Вінниця». С. 56-61.
3. Канішевський С.М. (1999). *Науково-методичні та організаційні основи фізичного самоудосконалення студентства* : Видання друге, стереотипне. К. : ІЗМН. 270 с.
4. *Фізичне виховання* : Навчальна програма для вищих навчальних закладів освіти України III – IV рівня акредитації. (2003). К. 32 с.
5. Павленко Я., Небесний В. (2004). Інформаційне забезпечення студентів для організації самостійних занять з фізичного виховання: *Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр.* Випуск 5. Редкол.: К.П. Козлова (голова) та ін. Вінниця : ДОВ «Вінниця». С. 301-304.

References (transliterated)

1. Subota Yu.V. (2007). *Ozdorovchi rukhovi prohramy samostiinykh zaniat fizychnoiu kulturoiu i sportom* : praktychnyi posibnyk. Vypusk 1. K. : KNEU. 164 s.
2. Hryn O. (2004). Uiyavlennia pro zdorovia v strukturі zhytievvykh oriantatsii studentskoi molodi. *Fizychna kultura, sport ta zdorovia natsii : zb. nauk. pr.* Vypusk 5. Redkol. : K.P. Kozlova (holova) ta in. Vinnytsia : DOV «Vinnytsia». S. 56-61.
3. Kanishevskiy S.M. (1999). *Naukovo-metodychni ta orhanizatsiini osnovy fizychnoho samoudoskonalennia studentstva* : Vydannia druhe, stereotypne. K. : IZMN. 270 s.
4. *Fizychnе vykhovannia* : Navchalna prohrama dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv osvity Ukrainy III – IV rinvia akredytatsii. (2003). K. 32 s.

5. Pavlenko Ya., Nebesnyi V. (2004). Informatsiine zabezpechennia studentiv dlia orhanizatsii samostiinykh zaniat z fizychnoho vykhovannia: Fizychna kultura, sport ta zdorovia

natsii : zb. nauk. pr. Vypusk 5. Redkol.: K.P. Kozlova (holova) ta in. Vinnytsia : DOV «Vinnytsia». S. 301-304.

Надійшла (received) 29.10.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Євтифієва Ірина Ігорівна (Iryna Yevtyfiieva) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри фізичного виховання; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3170-8737>;

Глядя Сергій Олександрович (Sergiy Hlyadya) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри фізичного виховання; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8546-4159>;

Євтифієв Андрій Сергійович (Andrii Yevtyfiiev) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри фізичного виховання; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5192-548X>;

Донець Юрій Георгійович (Yuriy Donets) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри фізичного виховання; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0946-8705>

ЗМІСТ

ЛІТОПИС: ДАТИ, ПОДІЇ, ОСОБИСТОСТІ	3
ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА	5
<i>Кіпенський А.В.</i> Трансгуманістичне майбутнє інформаційного суспільства: збереження людської природи та духовності	5
<i>Тараров Я.В.</i> Світоглядні засади палеоастрономії культури європейських неоліту та бронзового віку	11
<i>Годзь Н.Б.</i> Концепт війни в контексті розгляду питання екологічної футурології та задачі відновлення та відбудови: філософський аспект	18
<i>Глуценко Є.В.</i> Критика сенсу у філософії В.В.О. Кайна.....	22
<i>Міщенко В.І.</i> Інтелектуальність особистості в умовах трансформації до планетарно-космічної цивілізації.....	26
ПРАВО ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ	34
<i>Терещенко Д.А., Падафет Ю.Г.</i> Теоретичні основи формування та оцінки якості вищої освіти	34
<i>Шведун В.О., Алієва П.І., Зубар В.</i> Сучасні моделі систем консолідації інформації в публічному управлінні	39
<i>Грабар Н.С., Гришко О.В.</i> Інформаційна безпека в сучасному глобалізованому світі.....	43
<i>Семко М.О.</i> Громадські ініціативи та громадські слухання в Україні на сучасному етапі.....	48
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУСПІЛЬСТВІ ЗМІН	52
<i>Грень Л.М., Хмиров І.М., Карлюк С.В.</i> Вимушена міграція внутрішньо-переміщених осіб у період воєнного стану: нормативно-правовий аспект	52
<i>Лапузіна О.М.</i> Викладання комп'ютерної етики у закладах вищої освіти як один із чинників формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців.....	56
<i>Новосьолова С.Ю., Лях Н.В.</i> Реабілітація психологічного здоров'я в постковідному періоді: соціальний аспект.....	61
<i>Однволик О.В., Новосьолова С.Ю., Главчева Ю.М.</i> Забезпечення безбар'єрного середовища в академічній установі: бібліотечна складова	66
ІНТЕГРАЦІЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ТЕХНІЧНИХ НАУК	72
<i>Зенякін О.С., Козлов Є.Д.</i> Екологія перекладу англійських модальних дієслів	72
УКРАЇНОЗНАВСТВО, КУЛЬТУРОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ НАУКИ	77
<i>Мотенко Я.В., Шишкіна Є.К.</i> Формування історичної пам'яті про злочини проти людяності доби другої світової війни як аспект інформаційного протистояння.....	77
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ	82
<i>Євтифієва І.І., Глядя С.О., Євтифієв А.С., Донець Ю.Г.</i> Вплив самостійних занять фізичними вправами на фізичну підготовленість студентів НТУ «ХПІ» в умовах дистанційного навчання	82

CONTENT

CHRONICLE: DATES, EVENTS, PERSONALITIES	3
PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY: THEORY AND PRACTICE	5
<i>Kipenskyi A.V.</i> Transhumanist future of the information society: preservation of human nature and spirituality	5
<i>Tararoev J.V.</i> Worldview foundations of paleoastronomy of european neolithic and bronze age culture	11
<i>Gods N.B.</i> The concept of war in the context of considering the issue of environmental futurology and the problem of reconstruction and reconstruction: a philosophical aspect	18
<i>Hlushchenko E.V.</i> Critique of the sense in W.V.O. Quine's philosophy	22
<i>Mishchenko V.I.</i> Personal intelligence in the conditions of transformation to a planetary-space civilization	26
LAW AND PUBLIC ADMINISTRATION OF SOCIAL DEVELOPMENT	34
<i>Tereshchenko D.A., Padafet Y.H.</i> Theoretical foundations of forming and evaluating the quality of higher education	34
<i>Shvedun V.O., Aliieva P.I., Zubar V.</i> Modern models of information consolidation systems in public administration.....	39
<i>Hrabar N.S., Grybko O.V.</i> Information security in the modern globalized world	43
<i>Semko M.O.</i> Public initiatives and public hearings in Ukraine at the current stage	48
SOCIAL POLICY AND SOCIAL WELFARE IN THE SOCIETY OF CHANGE	52
<i>Hren L.M., Khmyrov I.M., Karlyuk S.V.</i> Forced migration by internally displaced persons under martial law: the legal aspect	52
<i>Lapuzina O.M.</i> Computer ethics training in higher educational institutions as one of the factors of forming the social responsibility of future specialists.....	56
<i>Novosolova S.Yu., Liabakh N.V.</i> Rehabilitation of psychological health in the post-vicious period: social aspect	61
<i>Odnovolykova O.V., Novosolova S.Y., Hlavcheva Y.M.</i> Providing a barrier-free environment: a library component	66
INTEGRATION OF PHILOLOGY AND TECHNICAL SCIENCES	72
<i>Zeniakin O.S., Kozlov Ye.D.</i> Ecology of translation of english modal verbs	72
UKRAINIAN STUDIES, CULTUROLOGY AND HISTORY OF SCIENCE	77
<i>Motenko Ya.V., Shishkina E.K.</i> Historical memory formation about crimes against humanity in world war ii times as an aspect of informational confrontation	77
PHYSICAL CULTURE IN HIGH SCHOOL: HISTORY AND PRESENT	82
<i>Yevtyfiieva I.I., Hlyadya S.O., Yevtyfiiev A.S., Donets Yu.G.</i> The effect of independent activities with physical exercises on the physical fitness of students of NTU "KhPI" in the conditions of distance education	82